

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2023. 12. szám

KORTÁRS 2023. 12.

GRENDEL '75 // '5 című kiállítás munkáival

Tanulmányok Grendel Lajosról

ÁGH ISTVÁN, SAJÓ LÁSZLÓ versei

KISS LÁSZLÓ, MOHAI ALETTA prózája

GÁRDONYI-tanulmányok

ARTZT TÍMEA, BONIVÁRT ÁGNES, KELEMEN ERZSÉBET kritikái

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

SÁFÁR PÁL, Grendel Lajos portréja, 2023, olaj, vászon, 100x100 cm

SZABÓ JÁNOS, In memoriam Grendel Lajos, 2023, olaj, farost, 65x68 cm

TARTALOM

- 3** ÁGH ISTVÁN: Virágasszony; Személyes purgatórium; Jó volt; A bánat orgonája; Hiányérzet; Négy keserves (*versek*)
- 9** CSABAY-TÓTH BÁLINT: Pusztai anizs (*próza*)
- 13** SAJÓ LÁSZLÓ: Ady „Az ős Kaján” szanatóriumban; Folyami költő; Summa summarum; Homálynok Szaniszló utolsó éjszakája (*versek*)
- 20** KISS LÁSZLÓ: Vendégek (*próza*)
- 24** Albert Gábor és Határ Győző levelezése, 1983–1984
- 32** HODOSSY GYULA: Döbbenet (*vers*)
- 33** MÓSER ZOLTÁN: Egybekötött tekintetek – Szösszenetek
- 39** RÁDULY ESZTER: Béranya; Pire; Elmondhattam volna; Gyerekhalál (*versek*)
- 41** MOHAI ALETTA: Kísértetház; Szarvasbogár (*próza*)
- 45** NOVOTNY TIHAMÉR: „Az égen szlovákiai magyar nap ragyog” – GRENDEL '75 // '5
Grendel Lajos születésének 75., illetve halálának 5. évfordulója alkalmából rendezett kiállítás (*képzőművészet*)
- 65** FILEP TAMÁS GUSZTÁV: Az „üres rítussá” kopott hagyomány ellen – Grendel Lajos közírói és kritikus munkássága az 1970-es, 1980-as években
- 73** BALLA KÁLMÁN: Fel nem oldó és fel nem oldozó kimondás – Jelentésrétegek a Bukott angyalok című Grendel-regényben
- 82** KOLOZSI ORSOLYA: Grendel Lajos a középiskolában – A Szemérmes beszámoló egy álom közepéről című novella taníthatóságáról
- 86** TÓTH LÁSZLÓ: „...szabadság az, amikor a leírt szöveg meggyőzi az olvasót” – Grendel Lajos – önéletrajza, naplótöredékei és facebook-posztjai tükrében
- 90** JAHODA SÁNDOR: Világfájdalomcsillapító; Változatok; a tétlen Napóraleolvasó (*versek*)
- 92** BERTHA ZOLTÁN: A misztikus szentség lelki csúcsai – Gárdonyi és az Isten rabjai
- 102** BALÁZS GÉZA: Gárdonyi első regénye
- 106** ARTZT TÍMEA: Milbacher Róbert / Keserű víz
- 108** BONIVÁRT ÁGNES: Balogh Gergő / Olvasásgyakorlatok
- 110** KELEMEN ERZSÉBET: L. Simon László / A megőrzés kultúrája

E számunkat GRENDEL '75 // '5 című kiállítás munkáival illusztráltuk.

A borítón: LÉVAY JENŐ, Arckép emberöltővel előbb, később, 2023, Giclée nyomtatás, 30x40 cm (részlet); HOLLÓ ISTVÁN, Grendel-portré, 2023, akril, vászon, 70x50 cm.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacs kandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT, MÁTÉ GABRIELLA (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18. Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

Szerda: 11–14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, [www.posta.hu WEBSHOP](https://eshop.posta.hu/storefront/)-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Bence Erika kritikája Kácsor Zsolt Pokoljárás Bipoláriában című regényéről

Csernák Zsuzsa kritikája a Réka és az Oltatlanok című előadásról

Rudas Dorka kritikája a Magyarázat mindenre című filmről

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

ÁGH ISTVÁN

Virágasszony

ÁGH ISTVÁN (1938) Budapest

A lányokat virágnéven becéztem,
s kinyíltott minden lánnyá lett virág,
buja illat kábított közelükben,
dalra keltek rejtett metaforák,
ibolyával pillantott a szelídség,
gyapjas kökörcsint vett föl a tavasz,
az aranyesőt másvilági szépség
ragyogtatta, nem földi pirkadat,
jácint kulcsával jutottam a kertbe,
csöngetett minden nyíló tulipán,
betakart meleg hóval a cseresznye,
fehér kökény, szírom, fehér akác.

Úgy látszik, mintha virágnyelven szólnék
újítván a kopott hasonlatot,
bár egyetlen szerelem szenvedélyét
osztottam szét azon a tavaszon,
hogy az érzést sokszorosra fokozzam,
lány és virág, viráglány, lányvirág
egyesült, mintha már valódi volna
a láthatárig tartó látomás,
belevetve a nem múltó időbe,
míg előlem az élet elszalad,
az a virág már nem nyílik jövőre,
midőn a lányok elhervadtanak.

Hervadt virágok raktára a házban,
a kreatív szépérezék foglyaként,
ünnepek, vendégjárás maradványa,
rózsabimbó és liliomlevél
függ száradtan a kosárban a falról
a gázkonvektor őrlángja fölött,
valamit eltitkolt a háziasszony,
míg a konyhába települt az ősz,
s a régi csokor fölismerhetetlen,
csupán a szigligeti szuvenír,
a napraforgó sárgul friss színekben,
mintha élne az örök krepp-papír.

Talán azért gyűjtötte olyan szorgos
szótlansággal, hogy mentsen valamit,
akár egy tiszta menyasszonyi csokrot,
mit az idő kiseddé alakít,
vagy éppen a jövője koszorúi
alatt főzött, és ebédet adott
a virágasszony, itt Budán, de úgy is
maga ültette paksi mályva volt,

halványlila szirmait tavaly őszig
lebegtette a friss dunai szél,
azóta fehér rózsába rejtőzik
kitűzve a száraz kóró közé.

Személyes purgatórium

Talán nem is én vagyok
az a szomszéd, akit látnak,
aki a harmadikon
ajtót zár a gangnak háttal,

a ház úgy viselkedik
vele, mint egy idegennel,
nincs mit mondjanak neki,
ő sem ért azon a nyelven,

ez már másfajta csapat,
ahol ő maradt a régi,
a sírbolt sem ugyanaz,
ha belsejét kicserélik,

szörnyű századot idéz
az új nemzedékek ellen,
elfekvőbe illenek,
vitessék már oda innen!

leviszi a szemetet,
kinyitja a postaládát,
boltból jön, a kenyeres
szatyor terhe húzza vállát,

elsántít a taxihoz,
távolabbra négy keréken
száguld, mint a bajnokok,
felejtene szerencsétlen,

de egy másik nyomorék
közelít szemben a járdán,
a karambol megkísért,
mintha benne magát látná,

két husáanggal araszol,
feje fölhogad nyakáról,
arcán győzelmes vigyor,
te is így jársz nemsokára!

célkeresztnek áll ki majd
otthon, érve ajtajába,
még nincs itt a pillanat,
míg a kulcs forog a zárban.

Mégis ugyanaz vagyok,
akit a tükörben látok,
fiatalos arcomat,
szétpókhálózták a ráncok,

a vénség fájdalmai
korom szerint sanyargatnak,
veszteségem drámai
színterén épen maradtam,

lelkem azt szenved most,
hogyan az öröklétre készül,
itt a purgatórium
a kárhozat lángja nélkül,

bűnömet vezekelem
szikkadt, társtalan magánnyal,
magamban ebédelek,
kitalálom vacsorámat,

asszonyként teszek-veszek,
tűbe próbálom a cérnát,
partvisnyével evezek
gyors napjaim örvényén át,

most már nem kísértenek
elszabadult szenvedélyek,
élek, mint egy remete,
míg a dolgom el nem végzem,

fényképet szölongatok,
pedig nem remélek választ,
az időből mosolyog,
elindulhatnék utána.

Jó volt

Jó volt szüntelen emlékezéssel
tölteni ezt a másfél évet,
özvegyen sem egyedül éltem,
hiába tűnik képzelgésnek,

a párom csak addig hiányzott,
míg valahonnan haza nem tért,
eleven asszonyt szült az álom,
érintettem a lüktetését,

még a rossz is megjavult itthon,
égi szállás a menedékem,
mégis éreztem valami titkot,
amit nem lehet fölfogni ésszel,

a létezésem ellenem szólt,
mert magamon kívül kerültem,
s mitől állt vissza egyensúlyom
békéje, májusi derűje?

talán a nagy szeretkezéstől,
hogy megesett a lehetetlen,
forró nyár sugárzott öléből,
s nem hittem el, mire ébredtem.

A bánat orgonája

Sír a parkett, mikor
szobájába lépek,
nyikorognak lazán
záró eresztékek,

mintha már felőle
hallanám a hangot,
amit elmúlása
végleg elmulasztott,

s amit életében
elfojtott a lárma,
az itt hagyott tárgyak
jajgatják utána,

úgy gondolom, ami
természetes lenne,
nem a földi okok
szerint folyik minden,

mert az ajtó, mintha
hangján nyikorogna,
magyarázhatatlan
rezzen meg az ablak,

reng az ágy, attól hogy
halva feküdt benne,
mintha minden hang a
torkából eredne,

s rákezd, ha valaki
belép a szobába,
megszólal az örök
bánat orgonája,

anélkül, hogy rejtett
jelenlétét tudnám,
kísértetet játszik
a klaviatúrán.

Hiányérzet

Gyászomat más hiány is terheli,
 és nem tudom már soha jóvátenni,
 mit a halálfélelem visszatartott,
 s a kényeztetés végleg elmaradt,
 mialatt szorgalmasan óvtalak,
 a lelked is ápolni kellett volna,
 halálközelben távoli a jókedv,
 érintkezésünk alkalmak szerint
 az illető testrészekkel volt csupán,
 fölültettelek, elhelyeztelek,
 karod húztam, lábad emeltem,
 még nehezebben soványra fogyva,
 azért kellett az ágyad mellé csúszva
 virrasztanod egy egész éjszakát,
 ilyen gondban eszembe sem jutott,
 mi most olyan szomorúan hiányzik,
 és amíg élek, hiányolhatom,
 fényképed előtt kezdek játszani
 a dédelgetés szinonimáival,
 közös emlékünk virágoztatom,
 kezed leheletemmel melegítem,
 simogatlak egyujjú pamutkesztyűvel,
 s várom, hogy megjelenjen mosolyod,
 kis mamácskám, dvirágom, döndbirágom!

Négy keserves

1.

Megszelídült vadgerlice
 ült a fára estelente,
 hosszú némaságba békült
 napok óta, párja nélkül,

egy maroknyi szürke bánat
 súlyától az ág leszáradt,
 mintha nem is lenne szárnya,
 esni készült kőre válva,

fölnyúló fekete kézen,
 karmok közt lapult az égben,
 onnan szórt halálos átkot,
 amit a tolla sugároz.

2.

Kitörtem a kezemet,
 úgy ölelsz meg engemet,
 nem nézel bepólyált bábnak,
 óvatosan közeledsz,

két mell között durva gipsz,
attól feszül ránk az ing,
súlya négy és fél kilót nyom,
megkondul, ha ölelik,

mint a harangban a gyász,
hangja elsírja magát,
felvesszük egymást a végén,
mint a végleges ruhát.

3.

Úgy váltam el kedvesemtől,
mint a csillag a fényétől,
nem is váltam, elszakadtam,
a sötétség elragadta,

már csak álmaimban kószál,
mint egy szélfúttá szalmaszál,
ijeszt, ami máskor áldott,
lidérc lobog a mocsárból,

fölkelhet a hajnalcsillag,
vénembert már nem vigasztal,
lassan hatni kezd a méreg,
amit teremtek az évek.

4.

Hogy került ez a falusi fecske
egyszerre a budapesti gangra?
miért ide szállt az emeletre,
mintha nem is lenne még kihalva,

megvillant a félhomályos udvar
szakadéka mélyén, mint a szikra,
ismerős árny szárnya bökött rajtam,
mint mikor a víz tükrét nyilazta,

aztán megült a konyhával szemben,
talán kereste a feleségem,
vagy éppen ő, hogy dolgom figyelje,
megjelent egy kismadár képében.

CSABAY-TÓTH BÁLINT

Pusztai anzix

CSABAY-TÓTH BÁLINT (1998) Békéscsaba

•

Még javában sötét volt. Nem is csoda, a január mellé még tíz fok mínusz is társult. A pontosan húsz fokra fűtött lakásban kilógott a lábam a dunyha alól, csípte a hideg. Az ébresztő másodszor jelzett, ezúttal sokkal fenyegetőbben, hogy most már tényleg itt az ideje felkelni. Jobban kidugtam a lábam, szigorúan csak az egyiket, de rögtön visszahúztam. Végül is az egyetlen szekér ébresztett föl, ami a pusztai utcákon zörögni szokott, bár már nem olyan kellemetlenül hangosan, mint régen, ezekre már gumis kereket terveztek. Szekeret csak egyetlen cigány tartott az utcában, igaz, azt ott parkoltatta a merdzsó meg a bömös mellett. *Tavesz bakhtaló, testvérem!*, szokta kiáltani, ha találkozunk az utcán. Ilyenkor vagy nem válaszolok, vagy csak odabólintok neki. Nem tudtam, hogyan kellett viselkedni velük. Anyám azt mondta, *oda se rájuk, csak gyorsan elslisszolni, és ott se voltál*. Apám azt mondta, *hogy ha valami rossz helyzetbe kerülök, akkor amilyen gyorsan csak lehet, fussak el*. Ezt a *rossz helyzetet* soha nem magyarázta, mégis ki tudtam silabizálni, mire gondol. Az interneten hallottam már cigányt egyetemi előadást tartani, igazán értelmes volt, a 19. századi roma irodalomról és Rózsavölgyiről, a csárdás atyjáról és fiáról, az első magyar zeneműkiadóról beszélt, azt hiszem, sőt, jár is egy cigány csávó felettem az iskolába. Őt nem ismerem, *de jól szituálnak tűnik*, ahogy az anyám mondaná. Szóval fölbredtem a cigány kocsi-jára, felhúztam a redőnyt, tejsűrű ködöt láttam magam előtt. Még nem dugtam ki az orrom, de már most éreztem azt a fanyar kőszénfüstszagot, amit ilyenkor lehet érezni, és amitől az *eddaegyben* éreztem magam, és fejben, iskola helyett egy miskolci kohóba mentem reggelente. Ezt is szoktam hallgatni közben. Lefőztem magamnak egy bögre kávé, kentem egy vajjas kiflit, bambán bámultam a *hülye Mokkára*, ahogy anyám hívta, mégis minden reggel ő kapcsolta be, de persze ő nem is nézte, *csak hogy szóljon valami a háttérben*. Amit még nem pakoltam be este, azt bepakoltam, de persze előzőleg már lebasztak azért, hogy miért nem este pakolok be, mert persze *a katonaságnál nekünk már este ki kellett készíteni a másnapit, stokira hajtogatni, meg a gyalogságit megtisztogatni, meg a csajkát meg a kanálgépet elmosni*. Unásig hallottam már ezt, újabban föl se vettem. Mintha akármit is jelentene, ez nem katonaság, én nem vagyok katona, semmitől nem irtózok jobban, édes mind-egy, hogy este vagy reggel pakolok be, az egész nincs két perc. Felmarkoltam a napi zsebpénzem, kulcsom, fülhallgatómat a fülembe nyomtam, a füles végén lifegő telefont zsebre vágtam, és már otthon sem voltam. Valóban orrfacsaró kőszénfüstszag, tejsűrű köd, és már megint utálok nulladik matekra menni, miközben a hidegben Atis éneklei a fülembe, hogy *Egyszer, egy szép napon, tudom, hogy elhagyom a várost...*

• •

Nagy, fehér temploma volt Tótpusztának. Evangélikus, a jelentős méretű tótság miatt, akik közé soroltad magad, igaz, már rég nem tudtál se te, se a csa-

ládod, se egyik pusztai tót sem tótul, sőt, kikérted magadnak, ha letóztak, *te szlovák vagy, tessék végre megérteni, és nem egybekevernü másokkal.* Persze, széles mellel szlovákoztad magad, pedig a neveden kívül más nem volt már rajtad tót. Nem is egy evangélikus temploma volt Pusztának, mindjárt kettő, *mert régen a tótok annyira megszorodtak, hogy kihízták a kistemplomot,* szólt a városi történet, amelyet egy színdarab alá is támasztott, amit az Ásvayban láttál. A nagytemplom mellett állt a kezdetben herceg, később kommunista, manapság egy régi tót tanár vagy pap vagy kinek a nevét viselő iskola, aminek olyan nagyon jól ment, hogy bekebelezte a mellette lévő szoci képű szakmunkásiskolát is, amit óvodává kereszteltek át a főtisztelendő úrék. Te nem arra mentél, de még csak nem is abba az irányba, csak szokásod volt eltévedni, tévelyegni reggelente, iskolába menet. Már a Szentkirályunk terén jártál, a köd-be burkolózott templomok aljait bámultad, mikor észbe nem kaptál, mert a szembejövő régi lány sziluettje arcon kent. Köd volt, hát persze, de azt az alakot száz közül is megismernéd, igaz? Gyorsan kapcsoltál, és lefordultál a Jancsi János utcára, ami a szakközéphez vezetett. Nem is baj, úgylis elkéstél már. Kelletlenül, ziláltan mentél a ködös Jancsi utcán, de minduntalan magad mögé néztél. Követett az alak. Elértél a kishídig, ott kitaláltad, hogy a közeledő autó előtt közvetlenül kellene átszaladni a zebrán. Jött is az F-asztra, hirtelen kivágódtál, a kocsi örülten dudált, s mikor visszaneztél, az alak pont annyira volt mögötted, mint azelőtt. *Hát ezt már el sem bírják ütni?* Továbbmentél, inkább már szaladtál, át a kishídon, a kacsák kómásan hápogták a hideg reggelt, ügyet sem vetettek az üldözési jelenetre. Erőltetett menetben próbáltad elérni az iskolát, még egy zebra, itt nem jött semmi kocsi, még egyszer nem lehetett elütni az alakot, menni kellett tovább. Már a Latin utcán voltál, egy saroknyira az iskola, a református templomnál még egyszer hátra néztél, de az alak úgy követett, mintha csak az árnyékod lett volna. Nem mertél megállni, persze, mindig is gyáva alak voltál, mindjárt itt a Képző, bent már biztonság lesz. Átrohantál a két geodétát ábrázoló szobor előtt, akik úgy álltak ott, mintha ők sem értenék, mi folyik ezen a reggelen, berontottál az ajtón. Lihegtél. Az alak nem követett. A tanáriból épp kijött Krups. *Mi lelt téged, édesfiam?* Remegett a hangod, holt sápadt voltál, izzadt a szád is. *Lehagytam, talán elment. Kicsoda ment el? Valaki követett, tanár úr, kérem. No, nyugodj meg.* Krups úgylis épp szivarozni készült, lyukasa volt, hát kiment. Az alak sehol. *Nem tudom, mit láttál, fiam, de egy teremtet lélek sincs itten.* Motyogtál valamit. *Mit mondsz?* Krups nem értette, közelebb ment. *Micsoda? Én elmegyek innét.*

• • •

Üssed, üssed, bazdmeg! Ne, várj, dobd ide azt a szart! Na, így! Most különcködjél, a kurva anyádat! Kicsinálunk te, hallod, bazdmeg? Suhogott a magasugróléc szaporán a fejére, hasára, hátára, ahol érte. A matracon feküdt, de mindegy volt, akárhol fekhett volna. *Jön a kurva!* Ez volt a jel, hogy abba kell hagyni az óra eleji játékot, amit papíron bemelegítésnek neveztek. *Mit csinálsz te ott?!* *Azonnal gyere ide, tilos tanszert a jelenlétem nélkül használni.* Felkelt a matracról, természetesen a többiek már a sorban álltak, nyomorult ábrázattal beállt az első helyre, mivel ő volt a legmagasabb. *Na, akkor osztály vigyázz!* Óra után, ameddig lehetett, lent cigizett a hátsó bejáratnál, a legzimankósabb téli hidegben is. Mikor jött egy tanár, a lába mögé dobta a dekket, tiszteletudóan köszönt, tán még meg is hajolt, majd visszavette és szívta tovább. A többiek, vidékiek, pusztaiak vegyesen, nem ott cigiztek, és ha lehet, mihamarabb végezni akartak vele, mert *geci hideg van, basszalak gyomron!* Hamar fel is mentek. Várt a csengőig. A terem elé érve még várt. A tanárra várt, mert egyedül

*hót biztos, hogy be nem megyek. Csak miután megjött Krups, Gondos, Rábai vagy Martincsek. Az első padban ült, egyedül. No, persze, hisz ki ülne egy ilyen seggarc mellé? Ez volt az állandó válasz. Óra után ment volna ki a lépcsőre, ahogy szokott, a könyvével, de elé álltak ketten. Valahol abbahagytuk, komám! Na igen, megtennétek, hogy... Nem engedték át. Visszalökték, az ajtót becsukták. Kulcscsomózörgés, székcsikorgás, asztalborulás, ováció és ordítás. A szünetnek vége lett, a termen angyal rebtent át, egyedül ő kéredzkedett ki a mosdóba Rábaitól, mondván, *vérzik az orra*. Senki le se szarta volna, ha nem mondja. A tanár se. A vécén ülve a könnybe hígult vért törölgette. *Elmegyek.**

• • • •

Tótpusztá az a hely volt, ahova senki sem akart jönni, csak elmenni. Így hát senki nem is jött, cserébe százával mentünk el. *A fiatalság nyughatatlan, folyton csak mennének*, mondta folyton a Mama, aki annak idején maga is elment Pusztáról, mert pont ugyanannyira nem talált munkát, mint azok a *semmirekellő, hazátlan, mai fiatalok*. Ehhez mi is mindig hozzátettük a magunkét, de mindig csak csöndben, a bajszunk alatt tátogva, vagy magunkban. *Van egy olyan érzésünk, hogy magának is ezt mondták az édes nagyszülei annak idején, drága Mama. Sűrűn jártunk fel a barátságatlan, nyáron meleg, télen jéghideg panellakásba. A Mamánál mindig volt valami kis valami; süti, jégkrém, cukorka, esetleg dugipénz. A sütiből nem vettünk, utáltuk a fagyasztó-ízét, a cukorkától megintcsak rosszul voltunk, mert csak medve- vagy krumplicukor volt, a jégkrém megint csak felejtős, az egyetlen, aminek igazán örültünk, az a pénz volt. Pohár üdítővel elvöltünk, ameddig tartott a pofavizit. A Mama megint nem bírta magával, és felhozta a témát. A témától, amennyire lehetett, óvakodni kellett, mert *ha az öregasszony egyszer beindul, ott nincs irgalom, még a holtaknak se*, mondta apánk, de hát muszáj felmenni, mégiscsak a családtagunk, a gyerekeknek is csak látniuk kéne, mielőtt elutaznak *a messzi távolba, idegenbe*. Ez a *messzi távol* csak a szomszéd megyében lévő egye temvárost jelentette, ahonnan egyébként is hetente hazajártunk volna, igaz, ketten kétfelől. Szóval ültünk, unottan és masszívan kussban, hogy még véletlenül se küldjük el a jó kurva anyjába a kedves Mamát. Helyette inkább gyűjtöttük magunkban az ellenérveket. *Akkora baj, hogy nem akarunk pincér, bolti eladó vagy pizzafutár lenni? Higgye el, ők járnak így jobban. Miért bántja a fiatalokat? Mit tehetnek ők arról, hogy ilyen egy rohadt világban élnek? Erről épp hogy nem ők tehetnek, hanem esetleg azok, akik idősebbek náluk. Higgye el, ha nem rühelltünk volna ebben a pudva városan élni világeletünkben, és ha el tudnánk majd helyezkedni a diplomáinkkal, és emberi bért kapni, hogy nekünk is lehessenek gyerekeink, és nekik is lehessenek majd gyerekeik, akkor visszajönnénk, de így? Ha ennyire utál bennünket, miért szülte anyánkat a világra?* Csönd lett.*

• • • • •

Wartburg volt, emlékszem, azzal mentetek, először Szegesre. Nem akartatok tovább maradni ebben az utcában, de azt álmotokban sem mertétek volna gondolni, hogy még Pusztán sem. Na mindegy, munka nincs, enni kell, a család egy szar, élehetetlen, elviselhetetlen, megfulladni lehet csak itten, elmentek. Tiszta sor. Elmentek, mint annyian előttetek, és még annyian fognak utánatok. A régiek régi meséi, hogy ipar volt, meg téesz volt, meg munkahely volt, épp annyit érnek, mint a levegő, amelynek segítségével kimondták ezeket. A problémátok az velük, hogy mindez csak volt. Folyton ez jár a fejetekben, izzadt, reszkető estéiteken, forró, de mégis fagyos éjszakáitokon, amikor hiába

a vágy, közétek leng a *mileszmajd*. A majd miatt mentek Szegesre, ahol talán megkapaszkodhattok, s főleg meg kell kapaszkodnotok, mert jön a gyerek, és ha kis balszerencsétek van, mindjárt kettő. Az Istennel nem lehet játékot űzni, ezt ti, ágostaiak pontosan tudjátok. Mi mások is lennétek, tótpusztaiak vagytok, tótok, de ebből a kettőből már csak az egyik lesz igaz, és gyermekeitek részéről, talán, egyik sem. Szóval Wartburg volt, és azért az, mert azt kaptátok apukától, aki nektek adta, mert úgy volt vele, *inkább leteszi a gépet, mintsem balesetet okozzon*. Tessék, egy felelős ember, talán az egyetlen az egész országban. Nem volt új, sőt kifejezetten régi volt, vagy harmincéves, de nincs mit tenni, ez van. *Menni kell, mert menni kell, mert bárhol jobb lehet, mint itt*. Sokat mondogattátok ezt a nehéz elalvások alatt. *Túlképzettek vagytok*, ezt is sokat hallottátok, de hát milyen legyen egy tanár meg egy kutató? Persze, *munka az van*, ezt is sokat hallottátok, csak nem nektek, mert nem azért képeztétek túl magatokat, hogy aztán a lidliben vagy a hádában bolti eladósokdjatok. Legalábbis ezzel támasztjátok alá döntéseiteket, amit sokan meghoznak, és még többen lépik is meg. Wartburggal mentek Szegesre, de még az is Magyarország.

• • • • •

Megkongatták a temető kis kápolnájának harangját. A szertartás mindjárt kezdődik, és eltemetik őket. *Nem általános Mindszentekkor temetni, de hát mi legyen, ha pont így haltak meg? Visszatérő megállapítás volt, Mindszentek előtt meghalni... Legalább az élőknek legyen egy jó napjuk. Nem kell kétszer fordulni*. Piacon virágot vesznek, ha nem kerül horror összegbe, többet, ha igen, kevesebbet, gyászruhát húznak, ami jobbára a közepesen kihízott ballagási vagy esküvői öltöny, jobb esetben fekete, begyömöszölik magukat a kis szuzukiba, megindulnak a tót temető felé, ami előtt a második világháborús szovjet hősi halottak vannak eltemetve, *lám csak, milyen a pánszlávizmus, kár, hogy nincs pánmagyarizmus*, az ott emelt régi emlékműről leverték a sarlókalapácsot, tetejéről a csillagot, mert tiltott önkényuralmi jelkép, igaz, ezeknek a szenderülteknek sincs már az, amiért harcoltak és meghaltak és elsiratták őket, a hazájuk. Megszűnt létezni. Gyülekeztek az emberek a ravatalnál. Sokan nem jöttek, egy pusztai meghal, na bumm, kit érdekel? Ők azonban illendően felsorakoztak, ahogy azt tanulták, és fogadták a részvétnyilvánításokat. *Őszinte részvétem, őszinte részvétem, mekkora kamu*, gondolták, egy percre sem gondolja senki azt, amit mond. Legalább nincsenek sokan, ebben mégis őszinték az emberek. Nem ismerték jól, vagy csak alig, vagy nem szerették, vagy egyenesen gyűlölték. *Tisztességes dolog nem elmenni annak az embernek a temetésére, akit rühelltünk világléteiben*, gondolták, és továbbra is csak álltak. Hiábavaló a ravatal, mert koporsó az nincs, már nem divat, ami furcsa, mert meghalni ugyanúgy divatban maradt, sőt. Tizenöt ember, ha ott volt, velük együtt, meg a fénykép meg a virágok meg az urna. A legtöbb ember lábánál ott gubbasztottak szatyrokban a többi halottaknak hozott virágok, ha már temetőbe jöttek, akkor már beugrottak a nyomorult temetésére is, és szakítottak neki egy szál őszirózsát vagy muskátlit valamelyik ház külső ágyásából. *Látjátok, feleim...*, kezdte a lelkész. Aztán kivonultak a gödörhöz, amely mellett már ott álltak a szekusoknak is beálló gyászhuszárok napszemüvegben, holott igazán nem sütött a nap. Leengedték az urnát, betemették az árkot, a lelkész *fájdalommentes beletörődést* kívánt, magukban gondolták, hogy *a kurva anyád, fogalmad sincs, mit beszélsz*, aztán elment a lelkész, a szekusgyászhuszárokkal együtt. Az a tizenöt ember fogta a kis szatyraikat, és elment saját halottjaihoz. Ők pedig visszagyömöszkölöttek a szuzukiba, és mentek. Mert innen csak elmenni lehet.

SAJÓ LÁSZLÓ

Ady „Az ős Kaján” szanatóriumban

SAJÓ LÁSZLÓ (1956) Budapest

Itt, a szanatóriumkertben
Rajtam ugyanaz a kabát,
Kalap, amit Csucsán viseltem,
Mikor együtt voltunk ketten,
Nemrég, kicsim, te, Csinszkalány.

Levelet hoztál, láttamoztam
Minden hozzád írt szerelmes
Levelet, régít, majd a posta
Egyenesen nekem hozta,
A feladó Ady Endre.

Abban a pepita kabátban,
Kalapomon az a rózsa
Fonnyad, eltakar karimája,
Így, betegebben, ha látna,
Az Isten semmit se szólna.

Keresztbe vetettem ugyanúgy
Jobb lábam, állig gombolva
Kabátom, így ülök, hanyagul,
Ha eljön értem a Nagyúr,
Tudomást se veszek róla.

De nem jön senki, Csinszka, te sem,
Jöttöd várom és a halált,
Az élni akaró életet
Kalap alól, az is lehet,
Nincs itt senki, csak egy kabát.

Már rám szakadt a bús, vak este,
Vagy már éjszaka van talán?
Itt, a szanatóriumkertben
Fiát halálra kereste,
És mellém ült le ős Kaján.

Meghalok, ha erőm elfogyott,
Sok volt a bűn, az éj, a vágy,
Apám, hiszen én nem is vagyok.
De rám se néz, csak mosolyog,
És ül mellettem ős Kaján.

Uram, annyi itt a nagybeteg,
Az én belseim fekély, galád,
Lelkem nagy mocsár: a fürtelem,
Nem mehetek, nem mehetek.
Otthagya dermedt testemet
Elmegy, itt se volt ős Kaján.

A szövegben Ady-idézetek, -parafrázisok.

Folyami költő

(kikötő blues)

kollázs Kántor Péter verseiből

Folyami költő, a Duna bal partján,
 magyar, és ráadásul dohányos,
 felállok, kinyitom az ablakot,
 a ház, a körfolyosó az ötödiken,
 a mi lakásunk és a mi Dunánk,
 a Nagykörút, a budai hegyek,
 mindennap látom, ma szürke, mint az ég,
 van benne egy kis barna, semmi kék,
 és szinte a szobán át, úgy folyik
 a Margit hídtól a Lánchídig,
 Feketéből a Feketébe,
 az én folyóm, az én világom itt,
 egy zászlós hajó,
 jön akkor is, ha még nem látni, messze,
 s ni, felbukkan egy uszály hosszú teste!
 épp kinézek, és látom, a Dunán épp
 egy uszály jön felém,
 egy mackó, ami a tiéd volt egyszer,
 és amit aztán beledobtál a hömpölygő Dunába,
 átúsztam oda-vissza, többször is,
 ó, ez a víz piszkos nagyon, tudom!
 ebben megtalálható minden, túlzás nélkül,
 csip-cseppjeivel ama sokféle szenny,
 időnként kipakol a partra ezt-azt,
 néha valami nagyobb rönköt, igazi kincset is,
 csak a hordalék a parton,
 csak az tornyozódik,
 az az idegen anyagokkal átítatott
 szerelmes, csillogó szemét,
 a folyami költő versei
 a konzervdobozok között,
 itt van a Duna!
 mint kortalan óriásállat
 nyújtózik házak, házfalak között,
 nézem a Dunát, a százezer éves folyót,
 ó, ezt a vizet nagyon ismerem!
 de még hogy ismerem!
 ismerem madarai hasát, szárnyát, a felhők
 szélben vonulását, s a csillag-ernyőt fölötte,
 lent a folyó, fent a madaras vásznak,
 enyém a Duna,
 ez a szürkés, barnás, zöldes, sárgás,
 aranyos, ezüstös, fekete folyó,
 szakadatlan búcsú és megérkezés,
 ha bárhol vagyok, bárhová megyek,
 innen indultam, ide érkezek,
 ismerem évszakait és napszakait,
 tavasszal ha barnán árad és nyáron ha vakít,
 a partról nézve a megszólalásig hasonló

a tegnapi folyó és a mai folyó,
egy hajó úszik a láthatáron,
mindig ott úszik,
legyen egy Duna-partunk,
ami mellett sírig kitartunk.
A kikötőben az a jó:
Jön egy hajó, megy egy hajó.
Vasárnap volt, csöndes, üres a járda,
este felvonulok a szokásos útvonalamon,
a Duna-parton, a pesti oldalon,
a Margit hídtól az Árpád hídig
az egyik hídon oda, a másikon vissza,
nem emlékszem, hogy mentünk át a hídon,
olyan sokszor mentünk már át a hídon,
sokszor eltévedek séta közben,
vissza-visszatérek, a pesti Duna-parti
lépcsőkhöz, ahol a kövek közt kidugja fejét a fű,
a rakodópart alsó kövén ülök,
és nézek magam elé rendületlenül.
A kikötőben az a jó:
Megy egy hajó, jön egy hajó.
Kishajók jöttek-mentek, és kigyulladtak a fények,
az első napon, amikor még látszott a part a hajóról,
alig észrevehetően ringott a hajó, és ringott velünk az élet,
ha folyó sodor óceánig,
mint aki nekivág az óceánnak,
elmentél-e a tengerpartra s láttad-e,
hogyan játszik hullámaival a nagy víz önfeledten,
folyami költő vagyok, aki valahányszor tehetem,
meglátogatom a tengert – valamelyik tengert,
bezzeg a tenger!
a tenger, amelyben összegyűlik és szétterül,
és megáll az idő!
ha hanyatt fekszem rajta,
és széttárom a karom,
akárha az örökkévalóságra feszülnék ki,
az ringatna, azon lebegnék,
és ha nem túl hullámos a víz, beúszom mélyen,
aztán kikecmergek a partra, és visszasietek a Duna mellé.

A kikötőben az a jó:
Jön egy hajó, megy egy hajó.
Hűvösödik,
odalent alig látszik a Duna a ködben,
nézd – mondom –, az ott már a túlsó part!
nem késő-e már
újra átúszni a Dunát és partot érni?
hűvös szél fúj,
vihár jött, ólomszürke lett az ég,
titkos üzenettel utazó finom
fekete árnyék settenkedik,
a rák rég döntött már helyettem,
hideg szél fúj, a szerelemből
nem marad más, csak vodka, grog,

hajtsd fel, mielőtt még kihűlnél,
 lázas a Duna, izzanak, fáznak
 kis fehér hajók, fel-le cikáznak,
 jön az ár, visz az ár,
 nézd, hogy dobálja minden porcikámat!
 hömpölyög az ár, dübörög az ár,
 el kéne menni, nem jönni vissza,
 lábam nyomát a por felissza,
 megfordultunk már néhány kikötőben,
 dúdoltunk magunk elé, füttyörésztünk
 a cikcakkos, kanyargó partokon.

A kikötőben pararamp:
 Paramparam, rapamparamp.

Hajnali kettő, a híd üres,
 a víz kisimult,
 ragyog feketén, a Duna,
 sok fehér hajó,
 itt vannak mind, a Pest-Buda,
 a sokcsillagos Fortuna,
 az Aquincum, a Dunaföldvár,
 itt van Pokoltűz és Cigányvér,
 az Attila és az Amur,
 lebegnek fájdalomtalanul,
 te is lebegsz,
 összetartoztok, részed ez,
 közel mindenhez, semmihez,
 egy sirály körözne lassan,
 s nem tudnám, fölöttem-e vagy alattam,
 azok a hajók
 nem a mi hajóink, nem velünk szállnak vízre,
 zászlókkal fellobogózott üres hajó kaptat felfelé a Dunán,
 a nagy vizen felfelé,
 a hajó, ami egyre távolabb vitt tőlem, imbolyogva,
 lassan vánszorgott előre az ismeretlenbe,
 a ködbe vesző széles Duna,
 a ködben is sejted, a víz az idő,
 csak a motor hangján érezni panaszkodást,
 maradni kéne, de menni muszáj,
 viszi az időt egy lassú uszály,
 miért? miért? miért? miért?
 sóhajtoznak az uszályok az esti Dunán,
 itt lent: vízi zene,
 kék, vörös, sárga, zöld vitorla várja
 és roncs hajók, és buborék-napok,
 megérkeztél, átkeltél a nagy vizen,
 tengermély ragyog,
 nem hittem volna, hogy majd ilyen messze elmész,
 ha legalább sírni tudna, vagy kiabálna,
 de csak ült a kihalt Duna-parton,
 várta, hogy leszakadjon a sötét,
 sóhajtoznak az uszályok: Miért? Miért?

a Dunán gyertyasor vonul,
halacska úszik fenn az égen
egy kék csempés medencében,
mint egy kád víz,
ami nem folyik el és ki se hűl,
a Margit hídon fúj a szél.

A kikötőben ~ ~ ~:
~ ~ ~, ~ ~ ~.

Summa summarum (Pálóczi Horváth Ádám 451., Hattyúi éneke)

Születtem hétszázhatvanban Tizenegyedik májusban e világra.
Gyermekidőm sok ideig, Egész három esztendeig telt kórságba,
Csiszáron, Bicskén és Kocson Iskolákban ezer jajom,
Akkor kedves szüleimtől el is váltam.

Ezerhétszázhetvenhárom, A kollégiumot járom Debrecenben,
Tizenötödik nyarába' Éltémnek papi ruhába öltöztettek,
Nem akartam a kenyérért Krisztust követni, nem bérért,
És valósággal klastromba rekesztettek.

Mert itt a vesszők kemények, Servilisek a törvények, bánt az önkény,
Így ezerhétszáznyolcvanban Kálvinistákat ott hagytam, inkább önként,
Nem vártam meg, míg kicsapnak, Mert korhelykedtem, mulattam,
Kurvák fortélyait tanultam, időnként.

Dráva, Száva, Duna, Tisza, Kurvanyja, ki meg nem issza ezt a jó bort!
Kurvanyja sült tökfejeknek, Akik leányt nem szeretnek, ki nem csókol!
Első ismeretségembe, Beleuntál szerelmembe,
De ha kipróbálsz erőm, nem csalódsz!

A szerszámom olly nagy darab, Nincs nála finomabb falat fél Országon,
Tapintsd csak meg, fogd, be kövér, Egy font húsnál is többet ér a mordályom!
Három araszt az én faszom, Basztlak, magad öszveszarod,
Nincs is jobb dolog e Kibaszott világon!

A te pinád olly igen jó, Mint a hajdu-káposzta, bor, amíg bírom!
Benne duzzog, keménykedik, Okádásig gyönyörködik, itt lesz sírom!
Akkor vigad árva faszom, Mikor gyenge pinát baszom!
Hányat s hányszor? sokat sokszor, fel sem írom.

Minek is ott a viganó? Amit tsak is meztelen jó, bizon, nagyon!
Hogyha csöcsözik, ficánkol, Ha meg tekerik, nyivákol, lány, az asszony,
Maradjon lány, menjen férjhez, Pina ha бүdös is édes,
Nagy fasztól sem fél, azt mondja, nem basz agyon.

Már huszonegy esztendőmnek Közepén, csaknem időmnek regelébe'
 Allegálok s földet mérek Prokátorok s indzsenérek seregébe',
 Miskolcon és Eperjesen, Pápán mérnök, ügyvéd leszek,
 Nyolcvankettőbe' találok Feleséget.

Balaton!, Füreden lakom, Szántódon remete lakom, itt verselek,
 Miképpen Berzsényi, én a Füredi Gazda Poéta, s levelezek:
 Kazinczy, Batsányi, Földi, Berzsényi, mindegyik földi,
 Csokonay, már Genius, pedig gyerek.

Olvasmányaim: Leibniz, Lock, Szophoklész, Eyler, Homérosz, Kant és Platón,
 Hétszáznyolcvankilencben Pest, Egerszeg, szabadkőműves; én, Arion;
 Stájer táncomér' perelnek, Német gúnyoló a versem,
 Magyar, kuruc vagyok, éljen Hazám, a Hon!

Kapjunk rá a német táncra, Ugyis régen szolgálánkra vertek minket,
 Nem pengetik mi hurunkat, Jobb vessük el sarkantyunkat, s járjuk itt, ezt?
 Szánd meg Árpádom! unokád, Tartsd meg véren szerzett Hazád!
 Csak az ugrós Magyar tánc kell véreidnek!

Hajam elől, hátul copfban, „Csimbókos magyar”, ezt mondta a Széphalmi,
 „Sötét bajusszal fedett száj, Nadrágján veres paszománt, víg, danolni,
 Pipázni, tréfálni szeret, Nyusztos veresbársony süveg – – –”
 Széphalom rút, csúfolhatsz Mester Kazinczy.

Kilencvenhárom, elváltam, És elvettem Justinámat; nyolcszáznyolcban
 Tőle is, ágytól, asztaltól, Elkülönöztünk, maradt ott, Nagybajomban,
 És én költözhettem újra, mostan Petrikeresztúrra,
 Istenem, adj nyugodt lakást csak asszonynak.

A Göcseji Helikonban Néhány leány és asszony van, istápolom,
 Javítgatom, tsinosítom Verseiket, át is írom, el nem dobom,
 Nyolcszázttizenhétben Vele Találkozom, s gyúl Szerelem
 Vén szívemben a Keszthelyi Helikonon.

Nem élhetem ki vágyamat, Ó, gyengén vetett ágyadat más dibolja,
 Judit, nem én, nem én; Nevelt Lányomat, Klárát vettem el, kivel mostan
 Élek, de közelget a Sír, Már testi gyengeség tanít,
 Nagybetegen feljajongva Nagybajomban.

Mert én bizon odalettem, vólt időmet már elélttem, minden elmúl,
 Hát nehogy több földi gondok Mostan mindenről lemondok, a munkámról,
 A vénember kopasz, taknyos, Nem basz többé leányt, asszonyt,
 Agya lágyúl, Kifele megy e világbúl.

És nyolcszázhuszban január Huszadikán „ez a Halál”, érzem, itt van,
 „Fiam én bizon meghalok, Nem állhatom a világot”, és kiittam
 Cseppenként reggeli kávé, A Halál nyolc napig ráért,
 Vérhányás, torokdaganat, Karjaidban

Huszonyolcadikán vége Van immár, vége, nem élek, halálmadár
 Siralma nyögve énekel, A cenzúra nem keresztel meg, soha már,
 És nem írok kötött kézzel, Maradt Ötöd-félszáz ének,
 Ki magam csináltam, Horváth Ádám, ki más.

Értelmes Magyarnek munkám, Tökfejeknek gyomrát inkább megkeverte,
 Könyves házamat a moha Közti könyveim a múlt pora már belepte,
 Az egy Isten vólt reményem, Atyámfia az erszényem,
 Megbánta megtörött kényem, Hogy születtem.

A szövegben Pálóczi Horváth Ádám-idézetek, -parafrázisok.

Homálynoky Szaniszló utolsó éjszakája (szanatóriumi elégia)

Hetven múlt, ütött-kopott, őszes-kopasz, sovány,
 kitörtek már a fogaim,
 mióta fekszem itt, a sok közt társtalan árny,
 feszít halál előtti kín,
 fülemből őszes szőrcomók lógnak, rothadás-
 szagot lélegzem föl magamból, a döghalált,
 ürülékem kupacain.

Bemocskolva, mint mindenki halálos ágyán,
 mint némán tátogó halak,
 ahogy búzló vízből partra úsznak a bálnák,
 hogy levegőbe fúljanak.
 Vagy megint beesteledik, s újra láthatom
 egy sün apró lábnyomait, miket itthagyt
 a földön, s holnap is szalad?

És reggel köhögés kél háromszáz torokból.
 A lassú lázak háza ez.
 Végül is földre hullt, sötét ruhacsomó volt,
 és ennyi is maradt a test.
 Mellünkben a metronóm gyorsult, lassult, megállt.
 Ki látta a valódi, a megrendelt halált?
 Már nem vesz körül semmi sem.

Bőrszag, egérbűz, legyek, testüinktől szennyes ágy,
 palackban édes oxigén.
 Már mindnyájunkat egy ütemben sodor tovább
 föltámadt, föld alatti szél.
 És akkorra már az arcunk homoksvatag,
 szelek róják ránk érthetetlen ábráikat.
 Sünnymok a senkiföldjén.

A szövegben Kálnoky-idézetek, -parafrázisok.

KISS LÁSZLÓ (1976) Gyula

KISS LÁSZLÓ

Vendégek

Október volt, kora este, utcáról utcára vonultak az oroszok, és ha üres lakásra vagy tetszetős hajlékra lettek, nyomban rátették hideg, tajgai kezüket. Kitérték a széles svábkapukat, betolattak a tankokkal az udvarokra, lovukat az istállóba vezették, dugig rakták menetfelszereléssel a fásszint, a fészereket, és a kijelölt őrszemek kivételével, akik négyórás váltásban felügyelték a porták környékét, elfoglalták alkalmi szállásaikat. Ruhástól dőltek a tisztaszobában felpúpozott nagyágyakba, odabent szívták a rossz szagú dohányt, és csizmában költötték el vacsorájukat a konyhákban, szalonnát, kolbászt, kenyeret, vizes uborkát, bármit, amit a füstölőben és a kamrában összekapartak.

Nagymamáéknak nem jelentett különösebb terhet a szálláscsinálás. Klaus Winter ezredes helye, aki napokkal azelőtt hagyta el a házat, még jóformán ki sem hült. Mint minden vendégük, Winter is abban az utcafronti nagyszobában lakott, amelyhez egy kisebb zuhanyzó tartozott, és amelynek ajtaja közvetlenül nagymamák szatócsboltjára nyílt. Noha Winter mindössze két hétre vette igénybe a jól felszerelt lakrészt, Terike egyszer sem találkozott vele. Csupán az esküvői fotón láthatta a kétségtelenül sármos férfi arcát, amelyet Winter szomorú felesége mutatott neki férje hirtelen elköltözése után. Nagymama utóbb sokszor elmesélte a házaspár búcsúját, ahogy az ezredes többször is visszaszalad a hivatali autótól, amelyet ütemesen köhögget a járó motor, a gyönyörű asszony valamit kapkodva a férje kezébe nyom, sie-tős csókot váltanak, majd a bogárhátú jármű kikanyarodik a forgalmas K. Schriffert József utcára, benne Winterrel, aki hátra se pillant, és már az első méterek után a sofőr melletti ülésbe süpped. Terike meg volt győződve róla, hogy az ilyen elválások sorsszerűek, és Winter meg a felesége soha többé nem látják egymást. Mindenesetre a szép szemű fiatalasszonyért három nappal később egy szigorú ember jött oldalkocsis motoron, és az ellenkező irányba indult el vele. Elegáns bútorok maradtak utánuk, világoszöld konyhaszekrény és kombinált étkészlet, pipere és ágyneműhuzat, valamint egy kék masnival átkötött doboz a franciaágy alatt, amelyről nagymama azt állította, hogy Winterék nászajándékát rejti, és jobb ott hagyni, ahol van. Terike nem tudta visszafojtani a kíváncsiságát, elhatározta, hogy bármennyire is illetlenség, ő egyszer biztosan belekukkant. Winter már nem tér vissza, a doboz pedig valamelyik nagytakarítás során úgyis elkeveredik. Sötét késő délután volt, amikor beosont az üres vendégszobába. Lehuppant a padlóra, és nagymama sétabotjának kampójával előkotorta a dobozt az ágy alól. Úgy maradt, hason, és ujjait összecsiszpentve megfogta a kék szalag végét. Izgatottan húzni kezdte. A szalag engedett. Ekkor valaki verni kezdte az utcai ajtót.

Terike ledermedt. A városban különös pletykák keringtek az oroszokról, amelyek nagy részét el sem akarta hinni. Hallott a Szilágyi nevű festőről, aki állítólag annyira becsavarodott, hogy a begördülő tankok elé ugrott, a kezével célzott lövéseket adott le rájuk, mire azok nagyon is valószínű géppuskatűzzel válaszoltak, és az apró termetű ember átluggatva, holtan rogyott össze a macskakövön. A kórház utcájában egy fiatalasszony üdvözölni akarta a felszabadítókat, de amikor felrántotta a redőnyt, azonnal odalöttek, és az asszonyt a szívéen találta el a golyó, a katolikus templom melletti parkban pedig

a nemzetőrök egyike lelte halálát, pedig ők a szóbeszéd szerint mint a környék ismerői jóban voltak az oroszokkal, távol tartották tőlük az acsarkodó helyeket a bevonulás idején. A Kohán szabóéknál elszállásolt katonákról viszont lehetett tudni, hogy barátságosak, és egyetlen evőeszközüket körbeadván megosztottnak vendéglátójukkal az ételmen. Terike ebből annyit értett, hogy jobb kerülni őket. Neki amúgy sem volt dolga velük. Sokféle oroszral találkozott ezekben a napokban, széles arccsontú, szöghajú fiúkkal, akik fegyelmetlenül vonultak az utcákon, vagy lóvontatta ágyúkon ültek szétvetett lábbal, nyerítve röhögtek, és mintha csak az ittenieket üdvözlőnek, géppisztolyosorozatokat eresztettek a levegőbe. Sokan sántikáltak, mankóra támaszkodva, bepólyáltan bicegtek, és a gipszen rózsaszínű foltokban átütött a vér. A többség ronda vattakabátot hordott, néhányan azonban kényelmesnek látszó, hosszú szövetruhát viseltek. Ilyenek lehetnek azok a tisztek is, akik Kohánéknál vacsoráltak. A délután még mosolygós, jól fésült fiúk ábrázata estére eltorzult, vicsorogva lődörögtek a németvárosi utcákon, és kezükben zománcozott kannával indultak zsákmányszerző körútra. Verték, rúgták a kapukat, és kiabáltak, hogy vino, vino, zsená. Amikor egy este vizet hozott a kútról, Terike maga is látta, hogy a templomnál kurjongatva a levegőbe lőnek, aztán az egyik ház előtt megállnak, megragadják a kapu felső szegélyét, majd függőlegesen felhúzzák és átvetik magukat rajta. Ez ijesztő volt, Terike be is hátrált egy ajtófélfá mögé, de az egyik orosz felfigyelt a mozdulatra. Rávigyorgott. Aztán ő is felkapaszkodott a kapun.

Október hatodikán tették be a lábukat a városba, és már aznap jöttek a hírek az erőszakoskodásokról. Nagytata nyomban átkerékpározott a Malom utcába, hogy riadóztasson: csomagoljanak a lányok, mert ezekben a napokban csak náluk lehetnek biztonságban. Terikéék összehajtogatták az ágyneműket, stócba hordták a ruhákat, elrakták az étkezéshez szükséges tárgyakat, az anyakönyvi kivonatokat és apuka ipartestületi igazolványát. Kishúga, Klári nyakában egy vadonatúj bársonytarisznya himbálózott, abba kerültek a nyakláncok és a gyűrűk. Anyuka a zsebébe gyűrte az otthon tartott készpénzt. Még az este átköltöztek nagymamáékhoz.

A dörömbölés nem akart abbamaradni. Nagytata csak nehezen keveredett elő a konyhából, ahol éppen vacsorához készülődtek. Terike a bot végével visszatolta a dobozt az ágy alá, felpattant, leporolta magát, és kisietett a vendégszobából. Az ajtóban porlepte köpenyben egy karóvékony, csúnya öregasszony állt. Mögötte egy maszatos kislány kandikált ki, aki az asszony durva szövésszerű szoknyájába kapaszkodott.

Ez a kislány aztán a nagymamáéknál töltött hét napban nagyon sokat sírt. Se magyarul, se németül nem beszélt, s ha napok múltán nem kezd el valamilyen különös nyelven fecserészni, amelynek hangzása Terikét arra emlékeztette, mintha valaki puliszkát habzsolna, azt lehetett volna hinni, hogy teljesen kuka. Csak a babák láttán ragyogott fel az arca, de akkor önfeledten vetette magát a játékba. A két apácafigurát Terikéék az előző karácsonyon kapták a tantiéktól, akik az ünnepekre hazalátogattak a németországi vendégmunkából. Kaucsuktestű porcelánbabák voltak, súlyosak, mégis törekenyek, és már csak kézbe venni is jó érzés volt őket. Fekete cipellőjükhöz lágy esésű, könnyű grenadinruha társult, Klári babája rózsaszín, Terikéé kék színű habitust viselt. Egy nap a két kislány a konyhaasztal körül kergetőzött amikor Klári megbotlott a kredenc alsó szekrényének lábazatában. Terike jól látta, mi történik, épp anyukának segített a konyhában, hatalmas kondérban főzték a lebecsleveszt a megszállóknak. Klári a botlás pillanatában észlelte a bajt, arcára kiült az ijedség és a félelem, és Terike pontosan tudta, hogy a máskor mindig vakmerő húga arcáról sugárzó riadalom minek szól. Az idegen kislány zihálva megtorpant, és szemlátomást nevetni akart a komikus jeleneten, de

rögtön elsápadt, amint szembesült a várható következményekkel. Klári megbillent, amitől elvesztette uralmát a teste fölött, egy pillanatra ösztönösen a kredenc felé kapott, de visszarántotta a kezét, és a kék ruhás apácát, Terike babáját szívéhez szorítva hasra vágódott. Úgy is maradt egy darabig. A gyönyörű apácaruha sértetlen maradt, egy ránc sem keletkezett rajta, és a végtagjai sem sérültek. A feje azonban széttörött. A porcelántörmelékek úgy szaladtak szét a konyha kövezetén, mintha dobozból zúdítanak ki őket.

Klárinak meg se kottyant az esés. Föltérdelt. Végignézett magán. Azután fölemelte a fejét. Várta a nyaklevest. Felpillantott anyukára, de az semmilyen érdeklődést nem mutatott iránta. Minden figyelmét lekötötte a főzés. A sparthelten rotyogó áttetsző leves felszínén tenyérnyi vörös zsírkarikák úszkáltak.

A kislány leguggolt Klári mellé, és gyöngéd mozdulatokkal nekilátott öszszeseperni a fej apróra tört darabjait.

Szvetlána a csörömpölésre nyitott be. Megállt az ajtóban. Szúrósan nézett. Aztán átlépett a törmeléken, és a szobájukba vonult. A kislány követte.

Utolsó közös vacsorájukat Szvetlána készítette el: káposztás cvekedit ettek. Az öreges megjelenésű asszony a közönséges étkek híve volt. Ittlétük során háromszor is reggelivel, pirítós kenyérrrel és fekete teával lepte meg a házigazdákat, mint aki úgy érzi, ellenszolgáltatással tartozik a betolakodásért. Máskor gyümölcsöt hozott valahonnét, szőlővel és szilvával pakolta meg a vendégkínáló kosarat az étkezőasztalon. Anyuka nem tudta mire vélni a traktát, de nagymama intésére felhagyott az aggodalmaskodással. Mindannyian féltek, hogy Winterék elszállásolása nem marad következmények nélkül, jobb tartani a szájukat. Már a sötétbarna katonaszoknya és a magas szárú fűzős cipő látványa is zavart távolságtartást váltott ki nagymamáékból, de amikor délutánonként csapott tetejű autó állt meg a ház előtt, tányérsapkás tisztekkel, akik egyszer sem nyitottak ajtót előtte, világos lett, hogy Szvetlána befolyásos nő. Ezt azonban nem érezte itthon. Udvarias volt és alkalmazkodó, többször pedig kedélyesen viselkedett. Amikor evés közben fülsértőn, káromva nevetett, elővillantak sárga lófogai. Pigmentált bőre, keleties vonásai sem javítottak a megítélésén: Terike nem találta szépnek. Nagy drótkeretes szemüvege mögül mindenkire vizslatva nézett. Akihez beszélt, annak a vállára tette a kezét, miközben csontos arcáról egyetlen pillanatra sem tűnt el a fonnyadt mosoly. Terike a hét minden napján találkozott velük, és bár nem tartotta szimpatikusnak, remélte, hogy ő is részesül a figyelmében, amellyel nagytata és Klári felé fordult, akit nemegyszer magához vont és megcsiklandozott, de csalódottan vette tudomásul, hogy Szvetlána tekintete elsiklik fölötte.

Ezen az utolsó vacsorán ismerte fel, hogy Szvetlána nem is mosolyog, egyszerűen csak az ajka állása formálja ijesztően kedvessé az arcát. Ekkor jött rá arra is, hogy eddig egyetlen orosz nőt sem talált legalább kicsit szemrevalónak. Tanulmányozta Szvetlána vonásait, és nem győzött csodálkozni, hogy szerencsétlen asszony milyen betegesen sovány. Szvetlána ugyanekkor nagytatát fürkészte elmélyülten. Szótlanul ettek, csak a villák ütődtek a tányérokhoz, és a kakukkos óra türelmes kattogása szabdalta darabokra a csendet.

Terike nem hitte el, hogy bekövetkezhet, amit nagymama a minap anyuka fülébe súgott: Szvetlána mindjárt az első napon halálosan beleszeretett nagytatába, és magával fogja vinni a következő állomáshelyre. Ezt nagytata éppúgy nem vette komolyan, pacuha öltözetén a magas rangú vendég jelenlétében sem változtatott, és szokása szerint az étkezések kezdetéről is elmara-dozott. A legkevésbé sem akart tetszeni egy rémisztően idegen nőnek, akivel kényszerűségből tartózkodnak egy fedél alatt, ahogy általában fittyet hányt minden előírásra, amely azt követelte meg, hogy alkalmazkodjon bizonyos társasági normákhoz, és például ne kedves elfoglaltságának, a tüzelőapritás-

nak hódoljon a fásszínben. Amikor anyuka megtudta, hogy az orosz nő miben sántikál, felkacagott. Egy étkezés során Szvetlána csakugyan szóba hozta a szöktetést, de véletlenszerűen elejtett megjegyzése nem volt több évődésnél. Mindenkinnek feltűnt, hogy nem kerüli nagytatát, de érezhetően nem fenyegette a családot az a veszély, hogy ez a szívós asszony felnyalábolja a ház urát, és fel is út, le is út. A kimondott szó azonban visszavonhatatlan volt, attól fogva minden kedélyesség dacára fagyosabb lett idehaza a levegő. Terike sok mindent hallott az oroszokról, de olyat soha, hogy valakit minden előzmény nélkül magukkal vihetnek. Pláne nagytatát, aki az elmúlt éveket itthon töltötte, folyton tett-vett, és az előző háborúban is csak az olasz hadszíntéren teljesített szolgálatot. Nem hibáztatható semmiért, és a házastársi eskü kötelékei is nagymamához fűzik. Képtelenségnek tűnt, de Terike néha belegendolt elalvás előtt, miután elmorzsolta a rózsafüzért, hogy mi történhet azokkal, akiket mégiscsak elvisznek. Rettenetes képeket látott maga előtt. Feltartott kezekkel vonuló embereket, foglyokat ütlegelő katonákat, holttesteket a hóban. Aztán elhessegette magától a rémes látomásokat, és megpróbált álomba merülni. Épp elég baj, hogy apuka oda van a fronton. Különben is, hová vinnék nagytatát, ez az ő hazája.

A búcsú reggelén Klári és az idegen kislány gyászos arccal átvonult a konyhán. Klári a törött apácát tartotta a karjában. A kislány leszegett fejjel követte. Terike nem hitt a szemének. Kezét a konyharuhába törölte, és utánuk sietett. Amikor előző este Klári a sírástól égő szemmel odafurakodott hozzá az ágyban, és kis kezével Terike hálóköntösének szegélyét csavargatva színtelen hangon bocsánatért esedezett, tudta, hogy nem tagadhatja meg tőlük a kérést.

Az udvaron, a fásszín mögött egy használaton kívüli disznóól állt. Nagymamáéknak nem volt olyan gazdag kertjük, mint amilyen odahaza a Malom utcában, az ő életüket leginkább a boltvezetés és az árubeszerzés töltötte ki. Nem tartottak jószágot, és haszonnövények termesztésével sem vesződtek. Az ól melletti gázos területhez érve a kislány szertartásosan a földre helyezte a magával hozott dobozt, és leemelte róla a fedelet. Klári eltartotta magától az apácát, Terikére nézett, majd gyöngéden az üres dobozba fektette a testet. Terike uralkodott magán. A kislány a szoknyája zsebébe markolt, leguggolt, és a fej darabkáit a csonka nyak köré szórta. Nagytata szívességéből már reggeli előtt kiásta nekik a gödröt. Eligazgatták benne Winterék nászajándékos dobozát, amelyről hiányzott a kék szalag.

A két lány nagyon sírt búcsúzáskor. Szvetlána is megkönnyezte az elválást. Érződött rajtuk, hogy hálásak az emberséges bánásmódért. Terike azon gondolkodott, mi érhetette őket eddig, milyen életük lehetett ott, ahol valószínűleg dörögtek a fegyverek. Azt ugyanis már tudta, hogy Szvetlána és a kislány nehéz körülmények közül érkeztek. Milyen piszkosan, csapzottan állítottak be! És a kezdeti idegenkedés után a kislány is hogy feloldódott! De Szvetlánát nem tudta hová tenni, hiába súgta meg anyuka nem sokkal a beköltözésük után, hogy állítólag orvos, és az erdélyi hegyekben emelte be a szolgálati autóba ezt a nyolcéves forma kislányt, aki egy erdei út mentén csalinkázott, és riadtan szólongatta a szüleit.

Az ajtóban álltak mind, amikor a szolgálati autó kikanyarodott a K. Schrifert József utcára, benne Szvetlánával és a román kislánnyal. Aki kék szalagot viselt a hajában.

Klári még sokáig törülgette a szemét. Az arca maszatos volt a sírástól.

Milyen csúnya volt, sóhajtott nagymama.

Milyen jól beszél németül, morogta nagytata.

Terike őszintén remélte, hogy soha többé nem látják egymást.

Albert Gábor és Határ Győző levelezése, 1983–1984

Az 1964-től az MTA Zenetudományi Intézetében a könyv- és dokumentumtár vezetőjeként dolgozó, első novelláskötetét, az *Albérleti szobák-at* 1966-ban megjelentető Albert Gábor 1967-ben járt először Nagy-Britanniában. Ekkor ismerkedett meg a londoni magyar írói emigráció kiemelkedő alakjaival, mások mellett Cs. Szabó Lászlóval, Szabó Zoltánnal és Határ Győzővel. Közülük egyedül Határral került szorosabb kapcsolatba. Már első beszélgetéseik során tartalmas baráti és eszmetársi viszony alakult ki a két autonóm gondolkodású, szellemi függetlenségre törekvő író között, amely évtizedekkel utóbb, az 1980-as és 1990-es években is eleven maradt. Személyesen ritkán tudtak találkozni, viszont gyakran írtak egymásnak leveleket, amelyekben nemcsak életkörülményeikről, hanem írói terveikről, vállalkozásaikról is beszámoltak, és értékelték egymás műveit. Szövetségüket erősítette, hogy Albert Gábor a Magyarországon 1989 előtt csak nagyon szűk körben ismert Határ Győző regényeinek és esszéinek kongeniális olvasója volt, Határ pedig nagyra tartotta Albert Gábor rangos, de sokáig kevesek által méltányolt prózáját, és a könyveiről több alkalommal is írt recenziót. Az alábbiakban Albert Gábor és Határ Győző irodalmi értékű levelezéséből közlünk részleteket.

Határ Győző („Victor G.J. Hatar”)¹ – Albert Gábornak

London, 1983. augusztus 27.

Kedves Gáborkám – új betegséget találtál fel, új *Morbus Hungaricust*,² mely az asztma és a klausztrofóbia keresztezése. De mi más dolga volna is a művésznek, mint hogy tartsa magát a „tükrözés” nagydíj elméletéhez és tükrözze híven azt a valóságot, amely körülveszi. „Realista” novelláid rémülettel töltenek el, vagyis – elérte a célotdat. A kitűnő kötetről³ hamarosan szólni fogok érdemben és bővebben is; légy türellemmel. Bámulatos, hogy mennyire kitágult a regisztered: minden könyved más, mintha más kéztől származnék és mindegyike egy-egy Fekete Kéz... Külön köszönöm a „personalized”⁴ dedikációt és a pompás könyvet. Szeretettel köszönt

öreg híved:

Határ Győző

Albert Gábor – Határ Győzőnek

Budapest, 1983. november közepén

Kedves Mester!

Nem orroltam meg a kritikáért,⁵ bár mikor említetted ennek a lehetőségét, akaratlanul is elgondolkoztam. Talán az volna az illendő? Aztán úgy döntöttem, hogy nem, és nem. Azonnal válaszolni is szándékoztam, de a melléklet olyan lassan készült el (hála az OFOTÉRT külön szolgáltatásainak), az obligát tél eleji influenza oly hamar tört rám, hogy idáig – november közepéig – jutottunk.

Kritikádat egyébként köszönöm, és ahogy írtam, magam is elgondolkoztam rajta. Még az a szerencse, hogy addigra már úgy-ahogy befejeztem új regényemet,⁶ és azzal tarsolyomban sokkal rezzentelenebbül álltam kritikai tekintetedet. Amiről írsz, hogyne érezném magam is. Hogy erő-e ez vagy gyöngeség? Attól függ, sikerül-e ezeket a csoportokat összekötni, van-e nekik szemük, élnek-e, vagy végképp atariba kerülök.⁷ Én vagy a MŰ. Hogy még mindig a go-nál maradjak, amíg éle-

Albert Gábor levelezését, amely a közeljövőben önálló kötetben is megjelenik, az író özvegye, Albert Zsuzsa rendezte sajtó alá. A fenti levélszövegeket Mórocza Gábor válogatta, gondozta és látta el magyarázó jegyzetekkel. Az összeállítást Soltész Márton lektorálta.

tem tart, addig nekik is lesz életük, de vajon ha az enyém elfogy, nekik marad-e? (De hagyjuk az ilyen elégikus gondolatokat, nem akarom világos nappal ilyenekkel rabolni a drága idődet. Különben is nagy élvezettel olvastam ezt a hagyományosra maszkírozott, nagyon is modern fintort.)

Még mindig a kritikád! Nem tudtam eldönteni, hogy az *Így fullad meg egy ember* című novellámról írtakat fantasztikus jólétesültségnek vagy még fantasztikusabb empátiádnak tulajdonítsam. A művésznő modellje ugyanis nem más volt, mint Mezei Mária,⁸ s te is színésznős svádát emlegetsz.

Sok mindenről szeretnék még írni, azaz inkább elbeszélgetni Veled, de az idegrendszerem macskodik, és ezt a levelet is előbb fejezteti be velem, mint szeretném.

A mellékletet szeretettel küldöm. El tudod-e képzelni, hogy s mint tettem rá szert? De erről majd talán legközelebb.

Még egyszer köszönöm, hogy a kritika szövegét elküldted, mert sajnós, annak ellenére, hogy most is többen figyelmeztettek rá, valahogy mégsem sikerült élőszóban hallani. Mikor odajutottam, már másról beszélte.

Szeretettel öllelek, feleségednek kézcsók

Gábor

„Ad animum ego reverti pristinum.”⁹ Ez lesz új regényem mottója. (Cicero)

Mikor ezt választottam, talán a te tényirodalmi viszolygásod is közrejátszott. Következő könyvem (még a regény előtt) ugyanis szociográfia lesz.¹⁰ És „onnan térek vissza majd régi énemhez”. Nézd el nekem ezt a kitérőt, bár szívesebben kérném: olvasd el.

Ugyancsak öllelek

Gábor

Határ Győző (Victor G.J. Hatar) – Albert Gábornak

London, 1983. november 30.

Kedves Gáborkám – köszönöm baráti soraid, a melléklet is megérkezett. Recenzióm könyvedről nem is azért íródott, hogy borsot törjek az orrod alá, vagy egyáltalán, hogy legyen okod, amiért megörorolj. Igen sok gyenge, provinciális írás érkezik hozzám, ezekről a könyvekről jobb, ha nem szólok, amúgy sem győzném. Amiről szólok, arról igazán érdemes – és ilyen a Te LAKODALMAS könyved is; nem a „megmarhatnék”, hanem a szerető féltés beszélt belőlem; úgy vélem, te egyike vagy a keveseknek, akiknek a kísérletezésére mindenképp érdemes odafigyelni – és akik nem ürügynek tartogadják a „kísérletezést” zsákutcájuk, megrekedésük elkendőzésére. Ma reggel jött az ÉS legutolsó száma, látom, Széky János sem mond könyvedről egyebet,¹¹ noha nagy deferenciával¹² teszi. Jól olvasom-e, hogy a mellékelt rajz eredetijét Szabó Vladimir¹³ készítette? Nagyítóval mintha az ő nevét betűzném ki; bár nem vagyok biztos benne, igaz ugyan, hogy ismertük egymást, de nem emlékszem, mikor kaphatott le. Kitűnő grafika, kíváncsian várom, s vajha elárulnád adandó alkalommal, hol, s hogyan tettél szert rá. De mi dolog az, hogy idegrendszered „makrancoskodik” – miért engeded? Hát szabad neki? Egyáltalán: honnan tudod, hogy van – hát észreveszed? Jómagam már egy idő óta nem engedhetem meg ezt a fényűzést: idegfrászaimat fogcsikorgatva küzdöm le, és visszatérek a zsoltárhoz – „erős várunk nekünk a munka”. Jut is eszembe: jó pár hete feladtam címedre *Pepito és Pepita* c. kisregényemet – abban majd találkozatsz „színésznői svádával” s tapasztalhatod, hogy ennek is kijártam iskoláit. Ha kézhez kapod: jeleznéd-e? Újabban akadozik a posta s megnyugtató volna, ha a könyvet a címzett biztos kezeiben tudnám. Igazad van, semmi sem pótol egy meghitt, kötetlen beszélgetést; s tudnod kell, hogy ha barangolásaid során erre vetődnél, a Határ-eszpresszó – „a la crema cafe”,¹⁴ amilyennel csak Rómában találkozol – a könyvtárfal szomszédságában számodra mindig nyitva áll. Igaz barátsággal köszönt

öreg híved

Határ Győző

Kedves Győző,

hatalmasakat mulattam Pepitádon.¹⁵ A nyúlvacsona (helyesebben ebéd) fenomenális. Most már nem csudálkozom, hogy zongoraművésznek álcázott hősnőmben azonnal felismerted a színésznőt. Micsoda pazarlás, hogy ilyen könyvek csak évtizedek múlva kerülnek el hozzánk, jelennek meg magyarul. Ti vagytok a huszadik század Mikes Kelemenjei, akiknek az életműve csak harminc vagy negyven év késéssel ömlik bele abba a nyelvi fősodorba, ahol nemcsak egyszerűen hat, hanem tevékenyen alakít is. Nemcsak élvezik (mint mondjuk, az 1963-as párizsi kiadást), hanem vérükké is válik. A levegőjét is úgy szeretem ennek a könyvnek. Én ugyan kisdíák voltam Pécsen ezekben az időkben, de sokat hallottam az akkori Budapestről, és könyved olvasása után sokkal többet tudok. Nem lehetne ezt itthon kiadatni? Biztos vagyok benne, hogy sikere volna. A regény hátlapján közölt kritikákról csak annyit, hogy verbalizmusod sokkal tökösebb, mint Queneau-é,¹⁶ már amennyire én persze Queneau-t ismerem. Mindent összevéve nagyszerű, hogy végre magyarul is olvasható, és nem értem, hogy erre miért csak most került sor. (A regény itthoni megjelentetése érdekében tehetnék valamit? – Kérlek, hogy erre feltétlenül válaszolj!!)

Úgy látszik, én is úgy vagyok, mint a beteg kutyák: ha valami bajuk van, megtalálják a betegségük ellen a gyógyfüvet. Vagy a véletlen volna ilyen kegyes velem? Akárhogy is, a sors mostanában Határ Győzővel kúrál. Lehengerlő rabulisztikád¹⁷ a leláncolt Vitroviusokról¹⁸ erősen gondolkodóba ejtett. Mi persze itthon a város és ember problémáit kicsit másképp éljük át, valahogy parlagibb, nem komputerizált szinten. A kép pesszimiztikus, talán azt is mondhatnám, lehangoló. De az előadás! Az, ahogyan elmondod, az engem felvillanyoz. Fullánktól mentes – mondhatnám: nemes irigységgel olvastam.

A napokban feladtam címedre egy könyvet. Legújabb könyvemet. Nem az artificiális művészet körébe tartozik, több is, kevesebb is annál. Majdnem négy évem ment rá, de nem sajnálom. Nagyon fontos könyvnek tartom, és az igazmondás abszolút igényével írtam. Címe: *Emelt fővel* – remélem, nem kallódik el a postán. Ha mást nem, egy lapon, kérlek, jelezd megérkezését.

Ami most következik, félve írom le. Legutóbbi leveledben említetted, hogy a Határ-eszpresszó mindig nyitva áll előttem. És hidd, én is szívesen betérnék Hozzád, s már ezek az egyre hosszabbodó levelek is ezt a fokozódó oxigénhiányt jelzik. Nagyon szeretnék leülni Veled, más jóemberrel is, egy asztal mellé, és csendes teázás mellett elbeszélgetni. Ennek ellenére több mint tíz éve nem léptem át a határt. Előtte kétszer, háromszor is jártam kinn Párizsban és Londonban, de akkor úgy éreztem, hogy semmi értelme sincs oda menni, ahova nem hívnak. (Ez az a pont, ahol vigyázni kell!) Nem arra számítottam, hogy Te vagy valaki más meghívjon, de amikor láttam, hogy x és y, itthoni nagyság vagy félnagyság, esetleg negyed, de az is lehet, hogy még ennyi sem, a párizsi magyarjaink vendégszeretetét élvezzi, esetleg heteken vagy hónapokon át (vagy nem is párizsiakét, hanem az amerikaiakét), akkor egy kicsit megkeseredett a szám íze. Úgy éreztem magam, mint aki egy buliba akarnak módon rákényszeríti magát a többiekre. Velem is kedvesek, de ez csak afféle időzített udvariasság, ami az outsidersnek jár. A nagy kéz-kezet-mos buli egészen más. Ekkor határoztam el, hogy ahova nem hívnak, én oda nem megyek. Ezt a betörleszkedést, az odasüندörgést, a szegény rokon szerénykedéseit, vagy az ezt kompenzáló hányavetiséget, nem, egyiket sem bírja a gyomrom.

Hogy hív az orvietói dóm is? – Oda még talán el is zárandokolok, de nem a magam kedvéért, hanem tizenhat éves kislányom örömére.

A *Vitrovius*ért, *Pepitá*ért, meg egyáltalán azért, hogy vagy – igen, mit is írjak? Szimplán csak azt, hogy hálás vagyok. Az. És egy ilyen levél megírása után, mintha a vállamra nehezedő higanyoszlop súlya is könnyebb volna.

Szeretettel öllelek

Gábor

Ne haragudj, nem merem elolvasni, félek, hogy akkor (épp a zörejekkel teli szívhangok miatt) nem küldeném el a levelet. Menjen hát így, sajtóhibásan.

G.

Határ Győző („Victor G.J. Hatar”) – Albert Gábornak

London, 1984. január 22.

Kedves Gáborkám – tartsunk rendet: hadd felelek előző leveled kérdéseire is. (1) Rácz Aladár¹⁹ és felesége, Yvonne Barblain.²⁰ Nemcsak hogy igen jó barátaim voltak, de a legelső emberlány, akivel összebarátkoztak s ez így történt. Gondolom, 36-ban lehetett, amikor először látogattak haza azzal a szándékkal, hogy letelepedjenek.²¹ Albérleti szobát vettek ki édesapám szatócs boltjával szemközt. Apám a tönk szélén állt, és hogy elkerülje a csődöt, feladta a lakását és a család beköltözött az üzlet mögötti (ablaktalan) raktárba. Itt éltünk hárman; az ebédlőasztalon közepén, ott készítettem ábrázoló-mértani rajzlepedőimet a lámpánál vakoskodva – és persze, ott gyakoroltam (második akadémista voltam, Kemény Rezső²² tanítványa). Mikor a Rácz házaspár egyszer bejött vacsorát vásárolni, én odabenn éppen a *Chasonne*-t nyúztam.²³ Így ismerkedtünk össze. Életre szóló barátság lett belőle. Rajongó hívőül szegődtem, az embernek is, a muzsikálásnak is. Yvonne fenomenális hegedűs volt, de Aladár kedvéért feladta hangszerét-lényét-egyéniességét és hozzájáruló árnyékéletet élt; vagyis az isten is angyalnak teremtette. Aladárról lekopott a közép-európai provincializmus, művelt francia lett belőle, az enciklopedisták [sic] kiváló ismerője; a moderneket részben nem kedvelte, részben nem ismerte, a költészetre minden nyelven botfüle volt. Csak nagy sokára, itt, Nyugaton döbbsentem rá, hogy egy elveszett ügy bajnoka volt: a cimbalom csatavesztését védelmezte a csembaló győzelmével szemben – s csak Londonban döbbsentem rá, hogy miért emlegette oly gyűlölködő csodálattal Wanda Landowskát,²⁴ akinek harpsichord-ja²⁵ betöltötte Párizs koncerttermeit. Fogalmam sincs, Sz. Vladimir²⁶ a pompás portrét mikor készíthette – tán muzsikálás-odahallgatás közben. (2) Az *Emelt fővel* megérkezett – lenyűgözve forgattam, bár a műfaj nincs „az én utcámban” – vagy ha igen, az én utcámban a lámpákat már leoltogatták, nincs már rá életidőm. Sose sajnáld a négy évet, és világért se írd veszteséglistára: a Honban ez az igazi piederstál az írónak, és ki tudja, mihez lesz „dobbantóléc”, amiről addig álmodni se mertél. Tiszteletreméltó teljesítmény, már amennyire a belefektetett időt és intellektuális energiát megítélhetem. (3) Hol az ördögben olvashattad kisded elmefuttatásaimat az építésmesterség elsikkadásáról? *A leláncolt Vitrovius* az Új Látóhatárban jelent meg²⁷ s tudtommal ahhoz otthon nemigen lehet hozzájutni. (4)²⁸ Sose félj tőle: nekem mindent megírhatsz, mindjárt „egyesben”, én is úgy válaszolok, „egyesben”. Nincs félreértés: ha bármikor erre kerülsz, s ismét Londonba vetődsz, örömmel látlak jó félnapra, hogy már kora délután nagyot beszélgethessünk, este hármásban (avagy ha feleséged is veled volna, négyesben) vacsorázhassunk: semmivel jobban meg nem örvendeztethetnél. Valamikor 10–12 napra láttam vendégül barátaimat: de az idén már hetven leszek, s nem győzöm sem idővel, sem energiával. Mint tudod, könyveimet nemcsak írom, hanem magam szedem, s ez igen lélekölő és időigényes munka; feleségem munkahelye oly messze van, hogy napi 3–4 órát tölt a földalattin (ez az angol életforma). Így már nem merek vállalkozni arra, hogy szállóvendéget hívjak – de Te nem is erre gondoltál. Párizs, és a párizsi magyarok vendégszeretete? Fogóddz [sic] meg: Párizs kisváros Londonhoz képest (mindig elcsodálkozom, ha átmegek, hogy mennyire „sétálóváros”, és milyen kicsi; az angolok házakban laknak, és nem lakásokban, a távolságok óriásiak, 12 millió él ebben a bolyban). Ami Párizsban könnyen, sliffesen megoldható, az Londonban nehézkes, bonyodalmas; ráadásul itt senki nem tud semmilyen más nyelven, csak angolul. (5) Köszönöm, hogy túlbecsüled P&P kisregényemet;²⁹ én marginálisnak tartom. Nem lepott meg, hogy annyi ember tetszésével találkozok (máris majdnem elfogyott), de ez mindig így volt: a lényeg belőlem valahogyan sohasem kellett. Hogy tégy-e a Hölgy³⁰ érdekében valamit? Tudod, pesszimista vagyok és bizalmatlan – nem veled, hanem az irodalompolitikával szemben: csak mondják, mondogatják, de igazában semmit sem akarnak tőlem kiadni. Ha az átfutás három év, vajon látom-e még, nem, addigra már összetették a két kezem a mellemen, annak rendje-módja szerint? Ha úgy döntenél, hogy ennyi „misgivings”³¹ ellenére mégis próbálkoznál velem, gondolom, üdvös lenne, ha érintkezésbe lépnél Ács Margittal³² (D-s Matyi³³ feleségével), aki maga is kitűnő prosateur, (-trice),³⁴ mivel benne is felmerült ugyanez az ötlet. Jómagam teljesen tanácstalan vagyok az ügyben, de – vannak csodák; elvégre a Julliard³⁵ szerződése is, aláírásra, úgy érkezett a postán, mint a derült égből lecsapó villám. Érdekes, hogy éppen Orvietót említed: két éve, pesarói nyaralásunk alkalmával látogattunk át Anconába és Orvietóba – Anconában épp nagyszabású Lorenzo Lotto-kiállítás volt négy templomban – ahogyan csak az olaszok tudnak prezentálni. Kis-

lányod olvas-e? És mit? Háromkötetes bölcséleti opuszomat, a *Szélhárfát* megkaptad-e? Jó munkát, vaseszséget, egyenletes szív működést és még tízszer-négy „elvesztegetni-való” esztendő kíván baráti öreg híved

Határ Győző

Albert Gábor – Határ Győzőnek

Budapest, 1984. február 13.

Kedves Győző,

nyomban válaszolni szerettem volna hosszú leveledre, de aztán csak halogatódott, postamunkáim elvitték a „főidőket”, neked pedig nem akartam olyankor írni, mikor hol ez, hol az úszik be a tudatomba. Általában délelőtt szoktam dolgozni (értsd: írni), délután már csak töltekezem, olvasok, járkálok, beszélgetek stb. Délelőttöként egyedül vagyok itthon, semmi nem zavar, legfeljebb félbehagyott munkáim vagy az időnként vissza-visszatérő fejfájásaim. Sajnos ezek nem absztrakt, hanem nagyon is valóságos fejfájások, amelyeknek ezidáig nem találtam meg az okát és gyógyszerét, de ha nem is szabályos időközökben, azért rendszeresen meglátogatnak. Olykor-olykor jó adag feketével, vagy egy-egy újonnan bedobott gyógyszerrel meghátrálásra bírom ökelméket, de legtöbbször bele-törődve a változtathatatlanba, elviselem kétnapos látogatásukat. Szemere Bertalant gyötörhették hasonló fejfájások (vagy még ilyenebbek) kinn Párizsban, hogy ilyenkor szerencsétlen exminiszterelnök sírt, mint egy megvert kisgyerek. (Remélem, hogy csak „hasonló” volt az a fejfájás, s nem jutok Szemere sorsára.³⁶)

Néhány éve – már magam sem tudom pontosan, milyen céllal – elolvastam Szemere minden munkáját. Hat kötetben jelent meg a múlt század hatvanas éveiben. A köztudat elég méltatlanul bánt vele, soha nem tudták megbocsátani neki, hogy nem volt hajlandó beállni Kossuth táborába. Fejfájósan gyűlölte a „komédiást”, fejfájósan és tehetetlenül. Mostanában a leveleit olvasom, vagy kétszáz található belőlük a Széchényi Könyvtárban, mert a Szemere család levéltára az Országos Levéltárban 1945-ben úgyszólván teljesen elpusztult. De vissza a fejfájástól Vitroviusig. Az Új Látóhatár valóban nem jut be hozzánk, viszont az *Ember és város* című pazarul kiállított kötet³⁷ a Te müncheni nyomdának – annál inkább. Sajnos, a könyv nem az én tulajdonomban van, de olvasni olvastam, nézni néztem, és nosztalgiam támadt a képeket látván. Csupán az szolgált elégtételül, hogy ismerősökkel is találkoztam a könyv lapjain, és itt elsősorban Rád gondolok. A könyv máskülönben valóban tipográfiai remek, s erről jut eszembe: hogyan szedheted könyveidet Londonban, mikor a nyomda müncheni? Más: hogyan és mikor tanultad ki a tipográfia művészetét? Eddig ezt én nem tudtam, és ezentúl szinte úgy kell olvasnom a könyveidet, mintha kéziratok lennének. Ahogy a betűk oda vannak téve a fehér lapra, az is a te kezéd nyomát őrzi.

Írod, hogy idén leszel hetvenéves. Ez már önmagában is hihetetlen. Mondhatnám: képtelenség. Nem mintha eddig én egyszer is utána számoltam volna, de fizikai megjelenésed, leveleid frissessége, egész lényed ennek ellentmond, inkább hinnék (és hittem a nyilvánvalóan téves) Irodalmi Lexikonnak, amelyben születésed dátumaként 1921 olvasható.³⁸

A *Pepita* ügyében egyelőre tapogatózom. Fogalmam sincs, hogy te milyen viszonyban voltál Il-és Endrével.³⁹ A Szépirodalminál ugyanis ő élet és halál ura, akit ő támogat (hacsak nincs vele valami probléma), annak az útja sima, ha viszont valakire neheztel... de ezt hagyjuk, ha valamire jutok, úgyszólván jelentkezem. Sajnos, nem vagyok bennfentes, s olykor bizony kellemetlen meglepetések is érnek. Pl. azt hittem, hogy regényem⁴⁰ (amely az 1985-ös tervben is szerepel) már minden akadályt simán vett, s most derül ki, hogy a kiadó nem mervén vállalni a felelősséget, külső lektoroknak dobta martalékul. Hogy mi lesz vele, nem tudom, de néhány héten belül nyilatkozni fognak.

Nem emlékszem, hogy említettem-e Neked Eötvös Károlyt. Teljesen véletlenül kezembe akadt egy könyve, amelyet meggyőződésem szerint fél évszázada senki el nem olvasott, legalábbis írásértő ember, beleértve azokat is, akik nagy tanulmányokat rittyentettek róla.⁴¹ A Valóság márciusi számában írok róla (meg egy másik Eötvös Károly-könyvről),⁴² ha a folyóirat el szokott jutni hozzád, akkor levélben nem vesztegetnék rá több szót. Ha nem, akkor majd legközelebb megírom, hogy mi volna a kérdésem. Kérlek, jelezd, hogy megkapjátok-e, illetve te meg szoktad-e kapni ezt a folyóiratot. (Csak annyit, hogy ez az Eötvös Károly-könyv teljesen más, mint az általában ismertek, mond-

juk, az *Utazás a Balaton körül* vagy a másik sláger, *A nagy per*. Már a témája sem magyar, hanem – lényegében – egy napoleoni francia altiszt emlékirata arról, hogyan sikerült megszabadulnia az orosz, majd a török fogságból. Hányattatása kb. harmincöt évig tartott, fantasztikus kalandokon ment át, s Oroszország akkor is olyan volt, mint amilyenek az első világháborús foglyok megismerték. Országok nem változnak meg egyik napról a másikra.)

Kérdezed, hogy megkaptam-e háromkötetes bölcseleti munkádat, a *Szélhárfa*t. Nem. Műveid közül a következők vannak birtokomban: *Liturgikon* (nem az enyém, hanem a bátyámé, de mindig elérhető számomra), *Heliáne* (az eredeti példányomat bátyám még valamikor a hatvanas évek legelején kölcsön adta Szentágothai Jánosnak,⁴³ aki akkor még a pécsi orvosegyetem anatómiai tanszékének volt a vezetője – bátyám mellette volt adjunktus –, és tőle sosem sikerült visszaszereznem; kénytelen voltam újra megvásárolni, s nagy szerencsének mondható, hogy meg is tudtam), *Bábel tornya* (egyik londoni utamról hoztam magammal), *Az őrző könyve, Özön-közöny, Síró-nevető I–II., Pepito és Pepita*. Az utóbbiakat már tőled kaptam. Határ-könyvgyűjteményem eddig terjed. A polcomon glédában állnak, ha éppen nem szemelgetek belőlük, vagy – és ez is elő szokott fordulni, nem is túlságosan ritkán – ha nincsenek kölcsön.

Kérlek, nézd el ezt a hosszú levelet. Befejezni úgysem lehet, hát egyszerűen elnyisszente a fonalat.

Szeretettel öllelek

Gábor

Határ Győző („Victor G.J. Határ”) – Albert Gábornak

London, 1984. március 24.

Kedves Gáborkám – Szemere Bertalant említéd s majd kiestem a nadrágomból. Kedvencem volt, a hatkötetes *Minden Munkái* első könyvtáram féltve őrzött kincsei közé tartozott (míg az egészet el nem intézte a Defenzíva Osztály, 1943 május elsején, amikor is elvitték, tulajdonosával egyetemben s azokat a könyveket sohasem láttam viszont; ez a mostani immár a negyedik könyvtáram...) Kérdezed, honnan ismertem Rácz Aladárékat: előző levelemben válaszoltam; bizonyára megkaptad. Fejfájás: nincsenek neked trigeminus⁴⁴ bántalmid? Mi kár, hogy a *Szélhárfa I–II–III.*-at nem kaptad kézhez; azóta elfogyott. Sebaj, hamarosan regénnyel kopogtatok – még 1953–54-ben íródott, s magyarul most jelenik meg először. Ez csak életjel – no meg annak a jele, hogy a robot változatlan (ti Krózusok vagytok: csak írjátok a könyveiteket; én a magaméit szedem is).

Szívélyesen [sic] köszönt és ölel

Határ Győző

PS. Megjelent a „Nyugati Magyar Széppróza” Antológiája⁴⁵ (ne a belbecsre nézz; csak a külcsínre). Ha érdekelne, küldhetek.

Albert Gábor – Határ Győzőnek

Budapest, 1984. augusztus 21.

Kedves Győző,

sejtettem, hogy adósod vagyok, de utolsó leveled valahogy elkeveredett az íróasztalomon, amelyen csak időszakonként szoktam rendet rakni, ha egy-egy munkát véglegesen lezártam. Az utolsó hónapokban pedig kínos, olykor nevetséges kötélhúzásnak voltam egyszerre szenvedő és aktív részese: már egy éve elkészült regényemmel (illetve regényeméért) huzakodtunk. Fél szavakért, egy-egy jelzőért folyt a harc, afféle piaci módon: én engedek egy kicsit, ők is hajlandóak elviselni holmi szafosabb becmérlő jelzőt. Sajnos, külső „lektorok” is beléptek az egyenlőtlen harcba, de a hónapokig tartó hadakozás eredménye, úgy érzem, elfogadható. Veszteséglistámon mindössze néhány sor szerepel, s még kedvemre írhattam is hozzá és javíthattam pár oldalt. A végső rezultátum⁴⁶ 1985 második felében lát napvilágot, ha az istenek közbe nem szólnak. Szerencsére a könyvet nem ne-

kem kell szednem, bár – isten tudja – akkor nem lennének benne olyan sajtóhibák, mint például a *Királyok könyvében*,⁴⁷ ahol a *monyaveszett kandisznó* helyett a jóindulatú nyomdász *nyomaveszett kandisznót* szedett (17. o. 1. – a te példányodban talán ki is javítottam utólag). Bár ezt a szedést nemigen értem: hogyan tudod Londonban szedni a könyveidet, ha a nyomda Münchenben van? Compúterrel [sic] kódoljátok a szedést, és a gép csak a kódolt szalagot kapja meg és annak nyomán szed? De akárhogy is, az egész szöveget újra le kell kopogni, ami hosszú és fáradtságos munka, de legalább nem vagy olyan mértékig kiszolgáltatva, mint nálunk. Itt ugyanis egy kézirat (műszakilag előkészített kézirat) nyomdai átfutási ideje kerekén egy esztendő. A lektorálás és egyebek gyakran ugyanennyi. Egy könyv végére leteszem a pontot, és ha minden a legjobb úton halad, két év múlva lesz könyv belőle. (Legtöbbször persze közbe van iktatva néhány kitérő.) Mindezt nem panaszként mondom, s főként nem azért, mintha irigyelném tőled a szedés fáradalmait. (Az örömeit – mert gondolom, ilyen is van – sárgra irigységgel képezem el magamban.)

Szemere Bertalan! Azt hittem, két hónap alatt az egészet kirázom a kisujjamból. Vagy 3000 levelet kell nehezen olvasható kéziratból kiselabizálnom (a legépelésről nem is beszélve), hogy kiválogassak belőle 120-130 vice verza⁴⁸ Szemere-levelet. A kötet, ha elkészül, az emigráció (talán az emigrációk) önarcképe lesz.

A *Nyugati magyar széppróza* című antológiát említetted legutolsó leveledben. Egyelőre még nem kaptam meg, ha el tudnád küldeni, igen hálás lennék.

Egyre több helyen látlak feltűnni itthon, s mindig nagy örömmel olvaslak. Most már azon sem csodálkoznék, ha egyszer megszólalna a telefon és Téged hallanálak a drót másik végéről. (A drót másik végét természetesen nem Londonban képezem!) Egy ilyen villámlátogatásról nem lehet szó? Személyed ellen nemigen lehet kifogás, hiszen verseiddel úgymint itthon vagy (ha nem is kellő mértékben). Mindezt csak azért írom, mert isten tudja, mikor jutok el Londonba és addig kénytelen-kelletlen élelem „Határtalan” éveimet. Vagy mindez csupán önzés? (Akkor nézd el nekem!)

Kedves Győző, feleséged kezét csókolgatom, Téged szeretettel öllelek

Gábor

JEGYZETEK

¹ Határ Győző (1914–2006) író, költő, kritikus. 1956 után haláláig Londonban élt. – Szerkesztői megjegyzés: Határ Győző leveleit az író sajátos – az akadémiai szabályzat által előírtól több ponton eltérő – helyesírásának megtartásával közöljük, mert ez az „alternatív” helyesírás stílusértéket hordoz.

² Morbus Hungaricus (lat.): magyar betegség; a magyarságra jellemző (rossz) tulajdonság.

³ ALBERT Gábor, *Egy lakodalom végelszámolása*, Szépirodalmi, Budapest, 1983.

⁴ personalized (ang.): személyre szabott

⁵ HATÁR Győző, *Könyvszemle. Albert Gábor: Egy lakodalom végelszámolása* (Elhangzott: Szabad Európa Rádió, 1983. szeptember 5.) – Kötetben: HATÁR Győző, *Irodalomtörténet*, Tevan, Békéscsaba, 1991, 13–15.

⁶ *Hol vannak azok az oszlopok?* (Szépirodalmi, Budapest, 1985)

⁷ „atari”: ataraxia (gör.): szenvedélytől való mentesség, a kedély és a lélek rendíthetetlen nyugalma; az Epikurosz görög filozófus nevéhez köthető hellenisztikus kori bölcséleti iskola, az epikureizmus egyik alapfogalma.

⁸ Mezei Mária (1909–1983) színésznő. – Albert Gábor anyai nagyapja és édesanyja révén közelről ismerte Mezei családját. Róla mintázta *Így fullad meg egy ember* című novellájának idős hősnoáját, aki a műben zongoraművész.

⁹ „Ad animum ego reverti pristinum” (lat.): „Ismét régi elmémre térek”.

¹⁰ Utalás az *Emelt fővel* című, megjelenés előtt álló szociográfiájára (Szépirodalmi, Budapest, 1983).

¹¹ SZÉKY János, *Vonatsorsok, angolnaéletek. Albert Gábor: Egy lakodalom végelszámolása*, Élet és Irodalom, 1983. november 25., 11.

¹² Deferencia: tiszteletadás.

¹³ Szabó Vladimír (1905–1991) festő, grafikus.

¹⁴ a la crema cafe (ol.): Határ itt arra utal, hogy angliai otthonában különlegesen jó minőségű kávéval szokta megkínálni vendégeit.

¹⁵ „Pepitád”: HATÁR Győző, *Pepito és Pepita*, Aurora, München, 1983 (ez a korábban, 1963-ban franciául megjelent regény első magyar nyelvű kiadása).

¹⁶ Queneau, Raymond (1903–1976) francia író.

¹⁷ Rabulisztika (ném., lat.): körmönfont okoskodás.

¹⁸ *A leláncolt Vitrovius* című Határ Győző-esszéről van szó.

¹⁹ Rácz Aladár (1886–1958) cimbalomművész.

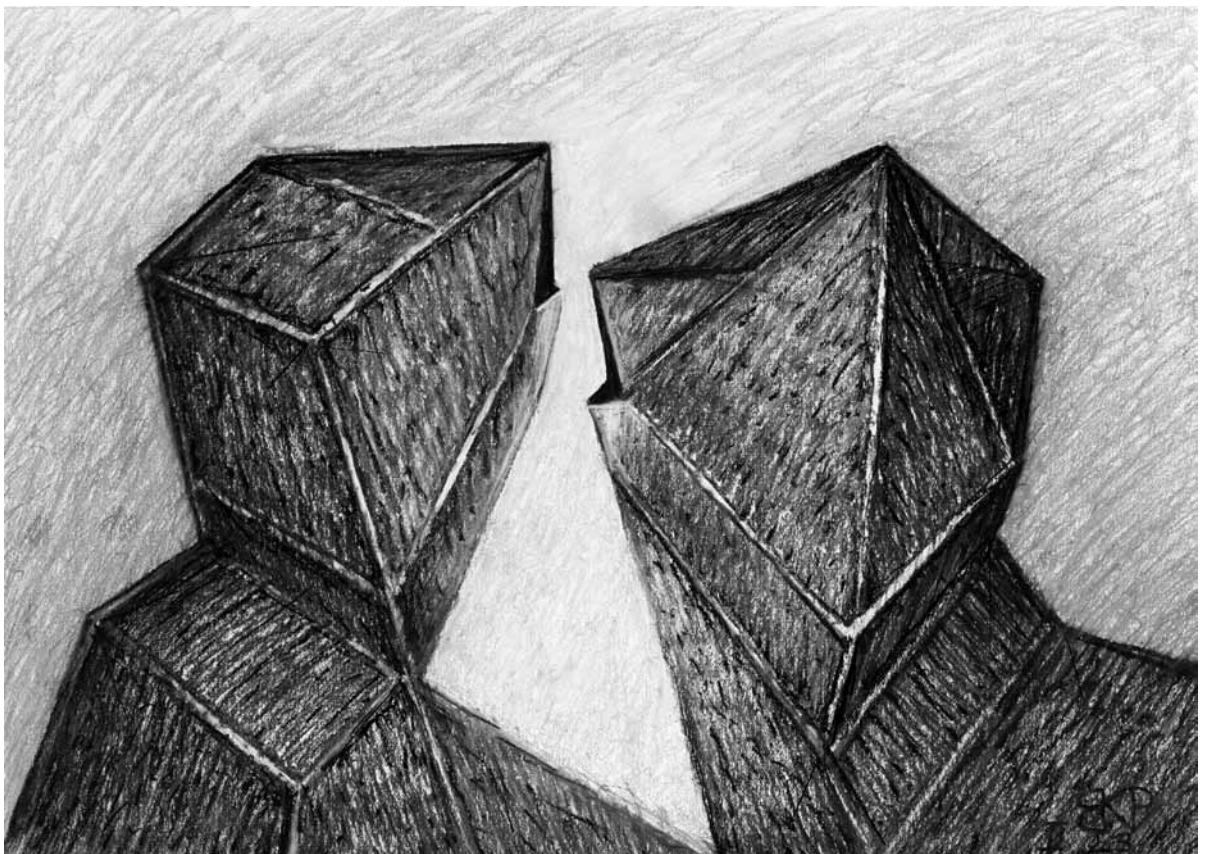
²⁰ Helyesen: Yvonne Barblan (1907–1970) svájci hegedű- és zongoraművész.

²¹ Rácz Aladár valójában 1935-ben tért haza Magyarországra – hosszú franciaországi tartózkodás után.

²² Kemény Rezső (1871–1945) hegedűművész.

²³ „[...] éppen a *Chasonne*-t nyúztam”: az ifjúkorában hegedűművésznek (is) készülő Határ itt valószínűleg Johann Sebastian Bach azonos című hegedűdarabjára utal.

- ²⁴ Wanda Alexandra Landowska (1879–1959) lengyel csembaló- és zongoraművész, zenepedagógus.
- ²⁵ Harpsichord: csembaló.
- ²⁶ Szabó Vladimir.
- ²⁷ HATÁR Győző, *A leláncolt Vitrovius*, Új Látóhatár [München], 1979/6, 425–435.
- ²⁸ Az eredeti szövegben tévesen (3) szerepelt.
- ²⁹ A *Pepito és Pepita* című regényről van szó.
- ³⁰ Határ Győző Hölgyként aposztrofálja *Pepito és Pepita* című regényét.
- ³¹ Misgiving (ang.): rossz előérzet.
- ³² Ács Margit (1941–) író, szerkesztő. 1964–1987 között a Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987–1992 között a Magvető Könyvkiadó szerkesztője. 1992-től a Kortárs folyóirat kritika- és tanulmányrovatát szerkesztette.
- ³³ Domokos Máttyás (1928–2006) irodalomtörténész, szerkesztő. 1953–1991 között a Szépirodalmi Könyvkiadó felelős szerkesztője, 1967–1977 között főszerkesztője; 1989-től 2000-ig a Holmi folyóirat prózarovatának a szerkesztője.
- ³⁴ Prosateur, (-trice) (fr.): prózaíró(nő).
- ³⁵ Julliard: a *Pepito és Pepita* francia kiadója (1963).
- ³⁶ Albert Gábor itt arra céloz, hogy az 1849 után másfél évtizeden át nyugat-európai emigrációba kényszerülő korábbi magyar miniszterelnök, Szemere Bertalan elméje az 1860-as évek elején megbomlott.
- ³⁷ *Ember és város*, h. n., é. n. [München, 1980]. Határ Győző esszéje a többszerzős kötet 10–18. oldalán olvasható.
- ³⁸ A *Magyar Irodalmi Lexikon* (Akadémiai, Budapest, 1963–1965, főszerk. BENEDEK Marcell) 1963-as kiadású első kötetének Határ Győző-szócikkében szerepel az a téves adat, amely szerint az író 1921-ben született.
- ³⁹ Illés Endre (1902–1986) író, esszéista, műfordító, szerkesztő. 1967-től a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója.
- ⁴⁰ *Hol vannak azok az oszlopok?*
- ⁴¹ Eötvös Károly *Aki örökké bujdosott* című könyvéről van szó.
- ⁴² ALBERT Gábor, *A vajda. A „fiatal” Eötvös Károly*, Valóság, 1984/3, 56–65. – Az esszé Eötvös Károly *Gróf Károlyi Gábor följegyzései és Aki örökké bujdosott* című műveit mutatja be.
- ⁴³ Szentágothai János (1912–1994) orvos, anatómus. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1977 és 1985 között elnöke.
- ⁴⁴ Trigeminus (lat.): arcideg, háromosztatú ideg (az ötödik agyidegpár).
- ⁴⁵ *Nyugati magyar széppróza antológiája*, szerk. FERDINANDY György, Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem, Bern, 1983.
- ⁴⁶ Rezultátum (lat.): eredmény.
- ⁴⁷ ALBERT Gábor, *Királyok könyve*, Szépirodalmi, Budapest, 1980.
- ⁴⁸ Vice versa: eredetileg vice versa (lat.): kölcsönösen; és viszont; és megfordítva.

HODOSSY GYULA (1960) Balázsfa – Szlovákia

HODOSSY GYULA

Döbbenet

Remegek, nem fázom, csak remegek,
 Remeg a kezem, ahogy írok,
 ahogy tartom kezemben a könyvet és olvasok,
 Remeg a lelkem, ha arra gondolok, hogy lesz a holnap,
 lesz-e gyümölcs, lesz-e kikelet.

Szürke a napkelte, barna homokot hord a szél,
 remeg a kiszáradt fa, a halál megijed, menekül,
 mint mikor a gyilkos a gyilkostól fél, a féreg a féregtől,
 amikor a keselyűk hada élve egymást tépi szét,
 és amerre csak ellátsz, vérben úszik a rét.

Napoznék, égetném bőrömről az évek,
 évtizedek mocskát, de nincs Nap,
 úsznék a vízben, de remegek, víz sincs,
 mindent belepett a sár, meg a vörösiszap,
 meg a minden kedvest, érzékit magába szippantó lép,
 meg a mindent megolvasztó, hömpölygő láva, a métely.

Gyáva az ember, nincs mersze, csak remeg,
 nem mer szembe menni, véleményt formálni,
 nem mer kiutat keresni, csak meghunyászkodni mer,
 remegő hangon megszólalni, ha kell,
 ha rászólnak, hogy kell.

Gyémántkemény lett a szívem,
 finom, simulékony lelkem az évek múltával nehéz,
 éles szegekkel teli buzogánnyá vált,
 hívtam segítséget, míg lehetett,
 de nem jutott el a hangom,
 elszánt, de gyenge volt a markom.

MÓSER ZOLTÁN

Egybekötött tekintetek

Szösszenetek

Nihil detestari, neminem laedere,
sed intelligere.¹

PRAEFATIO

Egy kedvét lelő ember, mint ama híres tamburás öregúr, aki régi emlékei, képei, könyvei között élve, az egyik októberi, borús napon elhatároztam – úrhatnám helyett írhatnám polgárnak gondolván magamat –, hogy ami velem történt, amit láttam és olvastam, és ami ezekről meg azokról eszembe jut, leírom. Nem *Naplót* írok a 77. évem előszobájában, hanem szösszeneteket. Nyilván azért, mert valami belső szükséglet (és nem külső) erre ösztönöz. Nem tudom annak az okát el- és megmagyarázni, hogy miért épp a régi, messziről felderengő, majd élesen látott gyerekkor emlékei, morzsái jutnak az eszembe! Miért kapcsolódik össze egy pillanat alatt a jelen a régmúlttal? Jó is, rossz is. Lehet, hogyha leírom, kiírom magamból, könnyebb lesz. Lehet... Mentségemre mondom, nem előre megfontolt szándék vezérelt!

2022. október 17.

SZÓRÓL-SZÓRA

„Már megtanultam, hogy csak szótól szóig futhatunk, mint fától fáig az ollójátékban.”

(Cs. Szabó László)²

Készülök segítő- és szerzőtársat keresni az *Olvasatok* című, nyolckötetesre tervezett könyvsorozatam elé, egy, a magyar nyelvről és nyelvtanról szóló kötet megírásához. Valahogy az alábbiakból állnának az egyes fejezetek: hang és betű; hangtan; szó és mondat; mondattan, bekezdés–tárgyalás–befejezés. (Ennek egyenes folytatása lenne, lehetne Benedek Marcell *Az olvasás művészet* című kötete.)

Épp a szavakon, a szó születésén gondolkodtam, amikor a polcomon megakadt a szemem Halász Gyula *Édes anyanyelvünk* című, 1938-ban megjelent kötetén. És pont ott nyílt ki, ahol kellett:

„A szó-e szülője a gondolatnak, vagy a gondolat a szónak? Aki ezt a kérdést először fölvetette, már is szavakban gondolkodott.

A gondolat a szó őse – gondolja a kételkedő, s miközben ezt gondolja, nem veszi észre, hogy már

is a szó légiesült gondolattá agyában, s a gondolat tal együtt megszületett a szó.

Szavak pilléreire ível át a gondolat a mélységek fölött. És a gondolat szilárd oszlopfőin szavak hídja feszül. Rozoga pilléreken roskatag a híd.

A nyelv még sokkal inkább anyaga az írónak, mint a márvány a szobrásznak. Mert a nyelv a gondolatnak is anyaga. Ép nyelvben ép gondolat.”

•

Halász Gyula segítségével a szó és gondolat mellé oda tudok tenni egy képet is, mert, ugye, kezdetben vala az Ige, de még inkább kezdetben vala a Kép! És mint képcsinaló, persze hogy az én egyik fotómat teszem az alábbi idézet elé, merthogy arról (is) szól ez a „szavakba foglalt gondolat”!

„Egy csodálatos tó fényképét láttam. Olyan tisztán tükröződik benne a táj, hogy a képet akár megfordíthatjuk. A kép láttára jutott eszembe: ha megzavarná valaki a tó tükkrét, a gyönyörű táj is megsemmisülne. Így vagyunk a stílussal és a gondolattal. Ép nyelvben ép gondolat. A zavaros nyelv nem pusztá tünete a zavaros gondolkodásnak – következménye is. Tükörkép. A tiszta gondolat tükre a világos stílus. És a világos stílus teremti meg a világos gondolatot. A magyarosság első követelése a világosság. Óvakodjunk a képzavaroktól. A képzavar ok is meg okozat.”³

•

Mint minden jó írónak, Mészölynek is a szavak voltak a munkaeszközei. Mégis a legtöbbet a monda-

tokkal foglalkozott. Olyanok az ő mondatai, hogy aból sem elvenni, sem hozzátenni nem lehet. (Ezt azért is tudom, mert amikor a válogatott novellái mellé képeket kért tőlem, megküzdöttem ezekkel a mondatokkal!) A legtöbbször, ha el kell kezdenem írni valamiről, az egyik novellának a kezdő mondata jut eszembe: „Úgy lehetne elképzelni, ahogy a valóságban is volt – a keselyűsi gátörháztól eperfás út vezet a szekszárdi templomtérig (tizenny kilomé- ter), s ha már ott vagyunk, meg is érkezőnk Aliscába, amit még a rómaiak alapítanak, s csak később lesz Szegzárd a neve – rejtély, hogy miért.” Ez olyan, mint egy híd, amelyen biztosan haladhatunk, mert az első fél mondat után is érezzük, hogy meg fogunk érkezni valahová. Ennek olyan íve van, mint egy hídnak, ezért is érezzük szépnek is. És meg- gyűnk, vagyis olvassuk tovább.

De számomra a befejező mondata is felejthet- tetlen ennek az 1973-ban írott novellának: „Időnk van, semmi se sürget – mondja –, s bőven elég, ha hét végére megyünk vissza Aliscába, csak akkor kezdődnek a nagy farkasáldozatok, érkeznek Rómából is vendégek, Pestről a filléres gyorsal, mert éppen holdtölte várható, s lehet, hogy a jelzőtüzeket is újra meggyújtják...” (Térkép Aliscáról)

2022. november 1.

„A PROFESSZOR DALAI”⁴

*Esött a hó, engöm bélepött,
Ez a kislány engöm szeretött.
Vöttem néki cukrot, peregőt,
Annál jobban engöm szeretött.*

Fülep Lajos mesélte el a fenti, ormánysági népdal kapcsán, hogy ezt „megtettük a magyarul hallás sibbóletjévé [mércejévé]. Megpróbáltuk sokszor, jutalmat ígérve: háromszori hallás után híven ismételni tudja-e valaki a zárt és nyílt ě-ket s az ő-t, de nem sikerült senkinek... Már az első sor *engöm bélepött*-jén rendre buktak. Pedig milyen szép így!... Mondja el viszont valaki a szokásossá és hivatalossá lett és tett nyílt e-vel – az írásbeliség következményével –: *Esett a hó, engem belepett, / Ez a kislány engem szeretett...* és így tovább. Rémes, mintha nem is ugyanaz a nyelv volna! De nem is az.”

•

Elég nagy, hosszú telkünk van: két rész udvar, egy rész kert, lent egy kikövezett út, jobbra egy kavicsos rész, balra tőle, néhány méterrel feljebb egy füves,

fás bokros rész, amely hosszan elhúzódik. Itt áll egy nagy, öreg diófa, amelynek árnyéka megfizethet- len, pontosabban ingyen van. Ugyanígy levelei is, épp most kezdenek hervadtan hullani. Ez mindig gondot okoz, de nincs mit tenni, összeszedni és el- égetni. Most is épp azt gereblyézem, és közben sze- dem fel a diókat. Hasonlóan a tavalyi évhez, alig ter- mett valami. Ezért is gondosan gyűjtöm, kell kará- csonyra, a bájgliba⁵ és az asztralra. Lassan feledés- be vész, hogy a karácsonyi asztralról szinte sehol sem hiányozhatott a kenyér, a kalács, az alma, az aszalt gyümölcs, a méz, az ostya, a bor meg a pálin- ka, és a fokhagyma mellett a dió sem.

A karácsony este fogyasztott ételeknek, cse- megéknek szinte kivétel nélkül mágikus jelentősé- gük volt. A fokhagyma védte az egészséget, de a bo- szorkányok rontásának elhárítására is alkalmas volt. Az alma, a bab és a lencse mellett a dió is az anyagi gazdagságot jelképezte. Ugyanakkor a *Nux est Christus*, a dió ősi Krisztus-jelkép: a Megváltó Anyja méhében, majd sziklasírjában rejtőzködött, hogy utána az embereknek karácsonyi üdvössége, majd húsvéti eledele és öröme lehessen.

A telek harmadik része a ház mögött található, lép- csőn kell felmenni. Ezt lekövezte az előző tulajdo- nos, és épített egy kocsibeállót. Szinte hihetetlen, hogy itt fenn csak néhány méter az eltérés, de min- dig más a hőmérséklet, és ide süt a legtöbbet a nap. Ebéd után ide szoktam felmenni, akármilyen idő is van. Egy kinyitható nyugágyban próbálom bepótolni az alváshiányomat, de nem mindig jön össze. Ám a félálom sokszor sikerül, ami azt jelenti, csukott szemmel mozgóképek jelennek meg a múltból: éle- tem egyes jelenetei, vágatlanul, hívatlanul.

2022. november 8.

A mai feladat: a Petőfi-összest átnézni, amely nem kis munka! De reméltem, hogy „jutalmul” a célirá- nyos válogatás közben találni fogok apró, „időálló”, vagyis kétszáz éves remekműveket. Erre példa az alábbi néhány soros vers, amelyet 1846. március 10. előtt írt Szalkszentmártonban.

ITT ÁLLOK A RÓNAKÖZÉPEN...

*Itt állok a rónaközépen,
Mint a szobor, merően.
A pusztát síri csend fődé el,
Mint elfödik a halottat szemfödéllel.
Nagymessze tólem egy ember kaszál;
Mostan megáll,
S köszörüli a kaszát...
Pengése hozzám nem hallatszik át,
Csak azt látom: mint mozog a kéz.
És most idenez,
Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...
Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?*

AZ ÉLET ADTA MAGYARÁZAT

Elsősorban a színházak miatt választottam a pesti bölcsészkart, és sokat is jártam színházba, elsősorban főpróbákra, mert az ingyenes volt. Ezekből a *Hamlet* és *Az ember tragédia* bemutatójára emlékszem, de a sokból csak kettő maradt felejthetetlen: Mezey Máriával *Az ifjúság édes madara* és Arthur Miller tragédiája, a *Pillantás a hídról*. Most erről írok a középiskolásoknak, elbizonytalanodva, hogy megérinti-e őket úgy, ahogy annak idején engem. A *Pillantás a hídról* (*A View From The Bridge*) című drámájában (1955–56) Miller a szenvedély útvesztőjét rajzolja meg. Azt az utat, amelyet Eddie Carbone, az egyszerű dokkmunkás végigjár a mostohalánya iránti felismert vonzódástól a lebírhatatlan szenvedélyig, s az árulásig, becstelenségig. Az első felvonás végéről idézek, amikor a főszereplő, Eddie elmegy az ügyvédhez, aki egyúttal narrátor is.

„ALFIERI: Hallgasson rám, Eddie, nagyon kérem. (Szünet) Isten néha megzavarja az embert. Mindnyájan szeretünk valakit, a feleségünket, a gyerekeinket – mindenkinek van valakije, akit szeret. De néha... a szeretet túlzásba megy. Érti? Túlzásba megy, odáig, ameddig nem kellene mennie. Valaki keményen dolgozik, felnevel egy gyermeket, esetleg az unokahúgát, de az is lehet, hogy a saját leányát, és ha nem is tud róla, az évek során túlzásba viszi a leánya vagy az unokahúga iránt érzett szeretetet. Érti, amit mondok?

EDDIE: (keserűen) Úgy érti, ne is legyen rá gondom, mi jó neki?

ALFIERI: Dehogyan ne legyen, Eddie, csak ezeknek a dolgoknak valahol határt kell szabni, erről van szó. A gyerek felnő és elmegy, és az embernek meg kell tanulnia felejteni. Mert végre is, Eddie, hol végződhet az ilyesmi? (Szünet) Hagyja elmenni. Én ezt tanácsolom.”

Az ügyvéd, mert tanácstalan, elmegy egy időse hölgyhöz, aki ott lakik a közelben, egy nagyon bölcs öregasszonyhoz, és elmondja neki a történetet, ő bólogat, és csak annyit mond: „Imádkozzék érte...” Itt már érződik, hogy valami baj van, illetve baj lesz, de hogy mi, azt csak sejteni lehet.

Azért idéztem, mert néhány hónapja egy kedves ismerősünktől kérdeztem, akit rákkal kezeltek, hogy hogyan és miben is segíthetek neki. Azt válaszolta: „Imádkozzál értem.” Ez azt jelentette, hogy tudta, nagyon nagy a baj.

A napokban az állapota súlyossá vált, kórházba került. A férjtől, a küldött SMS-éből tudom, aki reménykedik. Ahogy mi is: aggódunk és reménykedünk

2022. december 15.

ARANYOSAK?

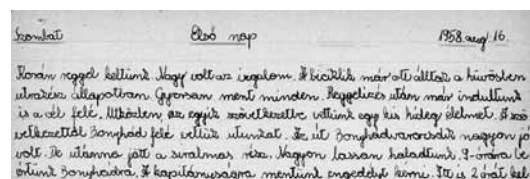
Valahol, talán Somogyban vagy talán Gömörben, népdalgyűjtést közben vettük fel az alábbi, három hangból álló kis altató éneket:

*Arany kertben arany fa,
Arany bölcső alatta.
Arany mókus szundikál,
Arany csengő muzsikál:
Cini, cini, kisbaba,
Édesanya csillaga!
Álmodj szépet, álmodj jót:
Arany diót, mogyorót.*

Akkor nem tudtam, csak jóval később, akkor is véletlenül, hogy ez szó szerint Pósa Lajos gyermekeknek szánt verse. Akkor miért népdal? Akkor lesz valamiből népdal, ha egy dallammal társítva helyi, idő- és szerző nélkülivé válik. Ilyen egyszerű a folk-lórrá válás.

MI TÖRTÉNT VELEM 64 ÉVVEL EZELŐTT? ÉS MI 55 ÉVVEL KÉSŐBB?

Tizenkét éves koromban ötnapos, 305 kilométeres biciklitúrára mentünk Tevelről Apámmal, hogy megismerjük Baranya nevezetes helyeit, a Mecsek tájait. Ezt onnan tudom, hogy keresgélés közben az egyik doboz aljáról véletlenül előkerült a régi naplóm, amelyet nyilván szüleim ösztönzésére írtam. Hogy ebből röviden idézek, annak különös oka van!

„1958. aug. 16., szombat

Az első nap

Korán reggel keltünk. Nagy volt az izgalom. A biciklik már ott álltak útrakész állapotban. Gyorsan ment minden. Reggelizés után már indultunk is a cél felé. Útközben az egyik szövetkezetben vettünk egy kis hideg élelmet. A szövetkezettől Bonyhád felé vettük utunkat. Az út Bonyhádvarasdig nagyon jó volt, de utána jött a siralmas rész. Nagyon lassan haladtunk. 9 órára beértünk Bonyhádra. A kapitányságra mentünk engedélyt kérni.⁶ Itt is 2 órát kellett várni, mire megkaptuk az engedélyt. 11-fél 11 volt, mire elindultunk. Betonúton mentünk ugyan, de mivel a szél szembe fújt, nagyon lassan haladtunk. Hidason fél órát időztünk egy ismerősünknel. 11-fél 12 volt, amikor újra felszálltunk a kerékpárunkra. Félóra múlva Mecseknádasdra érkeztünk. Mivel dél volt, meg éhesek is voltunk, így ebédre került sor. A faluban volt egy kocsmá, ott ebédeltünk meg. Nagyon éhesek voltunk, s úgy ettünk, mint a farkasok [...]

13 óra felé elindultunk. Nagy feladattal kellett megbirkóznunk a »híres« nádasdi hegyen. Mire feltöltük a kerékpárunkat, úgy elfáradtunk, mintha nem is pihentünk volna. Dimbes-dombos vidék a Mecsek. Gyönyörű egy táj. Rengeteg erdő, kanyargós utak, vasutak. A levegő is más. Egészen más minden itt, mint a mi vidékünkön.”

Azért idéztem ezeket, mert napok órá alig jutok szóhoz a csodálkozástól. Ugyanis ma ezt a levegőt szívom, itt élek a hegy lábánál, és az a bizonyos út ötven-hatvan méterre fekszik tőlünk, mindennap arra járunk. Hat éve költöztünk ide, Mecseknádasdra, a falu szélére, ahol a csodálkozásomnál csak a csend nagyobb. És az a kocsmá is megvan.

2022. december 26.

Karácsony második napja

Megjöttek a gyerekek, az unokák. A szenteste is, karácsony első napján is szokatlanul nagy volt a csönd. Kutyaugatást is alig hallottam, harangozást meg egyáltalán nem. Két szomszédunk kilencven év feletti házaspár, fölöttünk üresen áll a ház (németek vették meg), ezzel szemben egy fiatal házaspár lakik két gyermekkel, elutaztak valahová. A negyedik szomszédunk, aki állandóan hangosan hallgatta a Lagzi Lajcsit, két éve nagybeteg volt, azóta utcára sem megy. Én szeretem a csöndet, de ez a süket (visszhang nélküli) csönd elég nyomasztó volt. Szerencsére itt voltak az unokák és a gyerekek.

A tavaszi virágok kinyíltak a kertben. Árnyékban +14 Celsius fok volt, a napon sokkal melegebb. Az én „kisokosom” szerint 1538. decemberben virág lepté el az erdőket. A gyerekek szerint két vagy

három éve is meleg volt karácsonykor. (Jellemző, hogy erre már nem emlékszem!) A többi feljegyzésem komoly fagyról és nagy havazásról tudósít. Például 1879 decemberében egész Európában rendkívül hideg volt. A Duna itt annyira befagyott, hogy szekerekkel lehetett közlekedni.

•

Karácsony másnapán, a *regélő hétfőn* indultak el – még a múlt század közepén is – Zalában, Vasban a regösök, és jártak házról házra. (Ma összevissza regölnek, mert olyan szép és érdekes!) De az országban, sőt, Moldvát ide számítva, az egész Kárpát-medencében ezen a napon köszöntötték az Istvánokat. Mert ez a protomártír István napja. Kodály Zoltán így emlékezik meg erről a régi, *szinte rituális jellegű* társadalmi eseményről: „A jókívánság civilizált embernek többnyire üres szó, a régi embernek szinte varázserejű érték lehetett, amit szívesen viszonzott tőle telhetően. Sohasem felejttem el, egy dunántúli öreg parasztasszony milyen boldog örömmel újságot, hogy negyvenéves fia mily szép szavakkal köszöntötte... A sok ünnepi, névnapki köszöntő egy melegebb, barátságosabb, testvéribb, emberszeretőbb népelet emléke” (*A Magyar Népzene Tára*, IV.). Ha a szavakkal elmondott köszöntőnek ilyen hatása lehetett, mennyivel maradandóbb az énekelt köszöntő!

NÉGYEN ÜLNEK...

Négyen ülnek és beszélgetnek a karácsony kapcsán az ünnepről, a szakralitásról. Egy rabbi, egy református teológus, egy kultúrtörténész és egy ateista.⁷ Ebből már sejteni lehet, hogy egy ilyen szereposztásból csak egy sehová nem vezető beszélgetés kerekedhetett ki. Bő húsz percig néztem, és ámultam és bámultam! (Közben eszembe jutott, hogy mi lett volna, ha felidézük Arany János balladáját, *Az ünneprontókat!*) Egyébként nekem erről az összevissza, elmésnek nem nevezhető vitáról inkább Weöres Sándor „bökk-verse” jutott eszembe.

*Egy hívő és egy eretnek
Feles földön aratnak
Arra ment egy amazon,
Mint a tű a lemezen.*

ÜDVÖZLET HÖLGYEINKNEK!⁸

Most olvasom Horváth János Petőfi-könyvének jegyzetében az alábbi, újévi eszmefuttatást, amely

a költő 1847 eleji politikai költészetén is jelentékeny nyomott hagyott.

„Nincs új; jó és rossz küzdelme ma is tart; a szellem zsarnoki hatalma ma is mások megrontásában munkás; önzés barátsággal, haszonlesés önáldozással jó összeütközésbe, s az előbbi győzedelmeskedik; az ember ma is üldöz, mar, gyilkol, veszni hagyja éhező társát; háladatosság száműzve; sárral dobál, ki tegnap koszorúzott; kötelet hurkolnak az erény nyakára s vásárra viszik; ugyanazon kérvégvágyásban, örökös egyformaságban halad az idő kereke; új csak fokozott sebessége; »annál sebesebben esik a hulló kő, minél inkább közeledik céljához. A föld vén; mindinkább hull és esik végcélja felé ...rohan megsemmisülése céljához.«”

A romboló erők után az alkotó erőről szól: „ez az erény; boldogság váltogatva a szenvedéssel töltik ki az idők végtelen gyűrűjét; vétek és erény harca az, mi örök s változatlan; új lenne, ha e harc végkép megszűnnék; de en nemvalószínű; hogy az erény végleges győzelmet arasson, a természet törvényeit ismerve, alig várható, s hogy a gonosz elem ne legyen győztes, ezen munkálni a mi kötelességünk. Vannak ma is, kik társaikat önfeláldozással is készek megmenteni; a magyar ma is szereti hazáját, s vannak, kik ész, érzelmet, vért készek áldozni érte.”

2022. december 31.

Ma Ágh Istvánnal álmodtam. Gondoltam, ez elegendő ok arra, hogy felhívjam, hisz mióta egyedül él, sokkal nehezebb az élete. Csak boltba és orvoshoz jár, de szerencsére ott vannak a gyerekek és az unokák, akik, ha kell, segítenek. 9 órakor én ébresztettem. Megkérdeztem, hogy emlékszik-e, amikor László Gyulánál jártunk a Balatonnál, mert erről álmodtam. Persze, hogy emlékezett, ezt meg is írta az *Üres bölcsőnk járása* című könyvében. Együtt jártuk végig a könyvben szereplő utat, Pista szülőföldjét a legendás Trabantommal. Levettem a polcra az 1979-ben megjelent könyvet, föllapoztam, és elolvastam azt az emlékezetes részt. Akkor már ismertem László Gyulát, és tudtam, hogy nyáron Balatonrendesen lakik és dolgozik. Ezért, mert arra vitt az utunk, megálltunk az egyik nyári délutánon. Épp vendégeskedtek nála mások is, de mi is elfértünk bőven, kint a kertben. Egyszer csak azt kérdezi Gyula bácsi Pistától:

„– Lyukas a nadrágod a fenekeden. Tudsz róla? – Igen. Az autóülés rugója kiszakította.”

Hát ilyen híres volt az én Trabantom, aki nem fiyelt, nem vigyázott, annak kilyukasztotta a fenekét!

2023. január 1.

Ma már „boldog” újév van! Az „okosok” (telefon, számítógép) átálltak maguktól. A hírek között nem az első helyen, hanem legutolsók között szerepel, szerényen megbújva, hogy 200 éve született Petőfi Sándor. Vajon milyen lesz, milyen eredménnyel zárul ez a Petőfi 200-as év?

„Eszköztelenség”, ez jutott eszembe a tegnapi kabaré kapcsán, amelyet nem tudtam végighallgatni. Viccelődtek, de a humort kifejejtették. Pontosan lehetett érezni, hogy megmondták, kapsz tíz percet, ennyi és ennyi pénzt, és próbálj valami vicceset mondani. Ez nagyon nem sikerült. Mert nyilván – mint oly sok mindenben, ha komolyan veszi az ember a munkáját – csak a valóság talaján állva lehet humorizálni.

A 'witz'-et a németből, a tréfát (trufa) a franciából, a humor szavunkat az angolból vettük át, az angolok meg a latinból. De mit jelent az egyik legszebb moldvai kolostor, a *Humor* neve: (Még jó, hogy az 1400-as évek közepéből származó *Humori Evangeliumot* nem „Humoros Evangeliumnak” fordították le!) A helységnev – mint annyi sok helyen – a Homor nevű folyótól származik, amely magyarul Hamar (gyors, sebes) volt, de a régi magyarban *homor* volt az ejtése .

Most vettem észre és olvastam el – és erre valóban jó az internet – egy régi kedves ismerős és barát, Gedeon Márta dolgozatát, aki a Varsói Tudományegyetemen, a Magyar Tanszéken tanított.⁹ Röviden idézek a bevezetőből:

„Minden nyelvben számos olyan közmondás, szólás, szállóige van, amely a nevetésre, humorra utal: *A humortalan ember emberietlen; Humorban nem ismerek tréfát; Śmiech to zdrowie – A nevetés egészséges stb.* Ezek a mondások is jelzik, hogy mennyire fontos a humor, a nevetés és a humorérzék az életben.

A minap kezembe került egy felmérés, amely azt vizsgálta tanulók körében, hogy mik a legfontosabb jellemzői a jó tanárnak. A diákok 98%-a a humorérzékét tartotta a legfontosabbnak, és csak ezután következtek a jó tanár–diák kapcsolat, az igazságosság, a tudás átadása, az okosság, tolerancia stb. Az intelligencia és a humorérzék között minden bizonnyal van összefüggés. Sértésnek vesszük, ha valaki azt mondja ránk, hogy nincs humorérzékünk.”

A nyelvi humorral foglalkozó könyvek általában nem foglalkoznak a ritmusos, rímelő kiszámolókkal, nyelvtörökkel, pedig pergő ritmusuk, komikus hanghatásuk miatt gyakran váltanak ki nevetést. Ezt igazolja a nyelvtörök nagy száma a magyar nyelvben. Íme, néhány példa:

*Azt mondták a hatalmasok:
akinek a hat alma sok,
az már elég hatalmas ok,
hogy ne legyen hatalma sok!*

*A vonaton egy őrült,
mellette egy őr ült,
őrült az őrült,
hogy mellette egy őr ült.*

*Nem minden fajta szarka farka tarka,
Csak a tarka fajta szarka farka tarka.*

*Nem lehet a Márta másé,
Mert a Márta már Tamásé.*

*Akkor jó a jó hajó,
ha jó hajó a jó hajó.*

A tanárnő, arról is ír ebben a dolgozatában, hogy a „humor antropomorf jellegét sokan hangsúlyozzák. Köztudott, hogy csak az ember képes nevetni, az állat- és növényvilágból csak azon nevetünk, ami va-

lamilyen módon kapcsolódik az emberhez. Csodálatos, hogy bár tudjuk, hogy meghalunk, mégis képesek vagyunk nevetni.”

Igen, meghalunk, és egyáltalán nem baj, ha előtte azért nevetünk. Meg viccelődünk és tréfálkozunk, vagy humorizálunk. Vagyis játszunk a szavakkal.

JEGYZETEK

¹ Rubinyi Mózes így jellemezte a Magyar Nyelvőr című lapot: „Semmit se ítélj, semmit se sérts, hanem érts meg mindenkit!”

² Fa mellé állnak a játszók. Egynek nincs helye. A játékos odamegy az egyikhez, és megkérdezi: „Komám-asszony, hol az olló?” Az így felel: „Mariska komám-asszonynál!” Ekkor a kérdező odamegy Mariskához, miközben a játékosok helyet cserélnek. A kérdező igyekszik az egyik játékos helyét elfoglalni. Aki hely nélkül marad, az lesz a további kérdező.

³ HALÁSZ Gyula, *Édes anyanyelvünk*, Nyugat, 1939/11.

⁴ SÁROSI Bálint, *Zenei anyanyelvünk*, Gondolat, Budapest, 1973, 55.

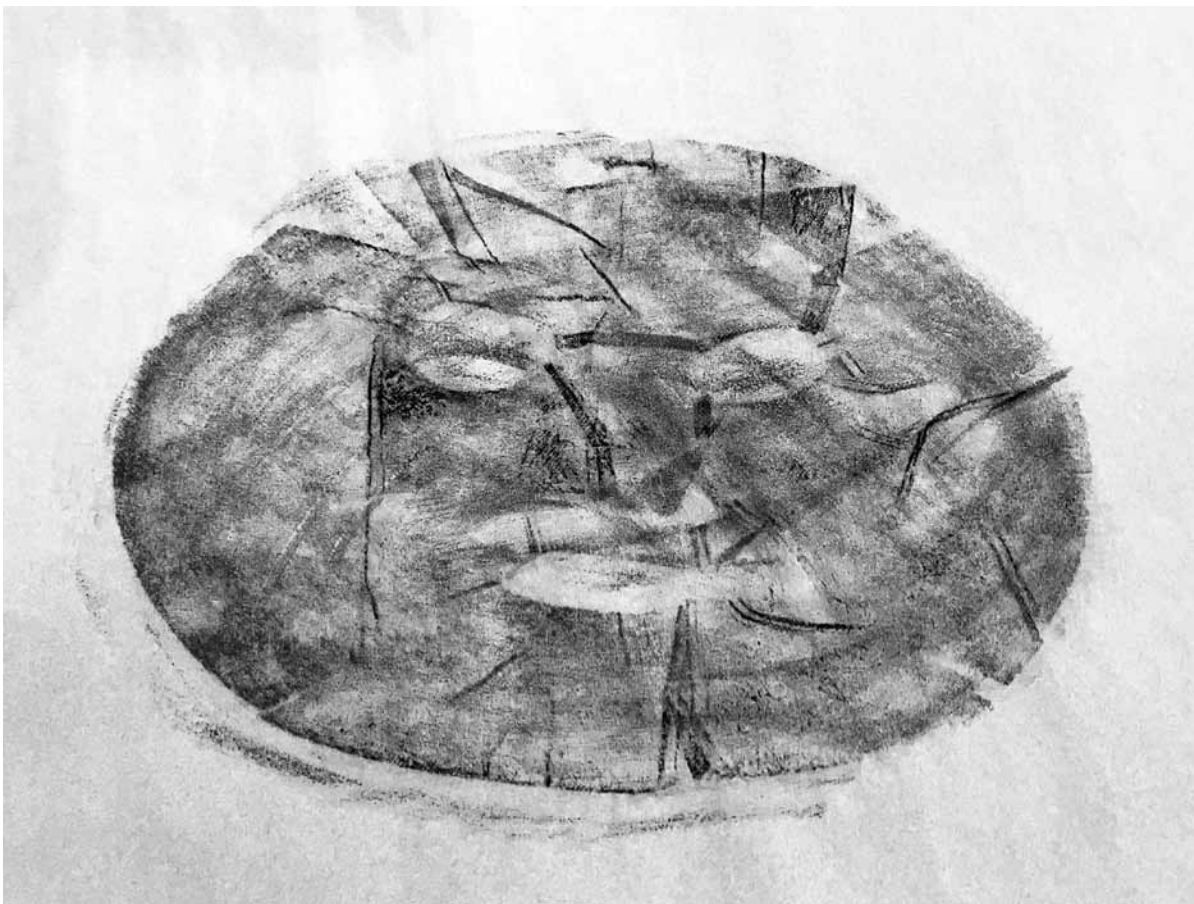
⁵ A gép pirossal aláhúzta, és javítást javasolt: szerinte a *bájliba* a helyes!

⁶ Már ha Mohácsra vagy Szigetvárra akartál menni, engedélyre volt szükséged!

⁷ Kodálynak nagyon nem tetszett a 'kultúr' szavunk, mert szerinte magyarul ez művelődést jelent. Így volt a 'professzor' megszólítással is, hisz az a magyarban tanárt jelent. Ezért is lett ő Tanár Úr!

⁸ Életképek, 1847. január 2., 1–4.

⁹ GEDEON Márta, *Gondolatok a humor szerepéről a nyelvtanításban*.

RÁDULY ESZTER

Béranya

Formáim domborodnak,
libeg rajtam a pulóver.
Nyálamat bableves oldja el,
kezemben reszket a kanál.
Hasam belakott odú,
reszketésemben világod megremeg.
Viselem a gondod, a dobogást,
tagjaid rándulását,
kezeid méhem vizében.
Amíg köldököm fonala tart,
megmaradsz enyémnek.
Rajtam kívül égbe más emel,
ölemhez hátad nem simul.
Szememben fátyolfelhő,
hiányod kitakarja a napot.
Ahogy levedlem az anyaságot,
meghalok azzal.

Pire

A kutyát szeretni kell,
a pókot le kell szedni a falról.
Este, ha nem is korán,
de nyugodtan kell lefeküdni.
A pirét addig kevergetni,
míg el nem tűnnek a csomók.
Gödröcskét figyelni arcon,
ahogy mosolyra húzódik a száj.
Szép gondolatokat hajlítani
a másik feje köré.
Az érzékenység a bőrre,
hát simogatni kell.
Megpihenni, mint nagyapám
szeme az öregségben.

Elmondhattam volna,

hogy egyszerű vagyok és kutyákat becézgetek.
Nem ártok sokat, de nem vagyok királylány.
Irigykedem, és ByeAlexet hallgatok.
Sok bennem a gondolat, az akarat, a kétség;
a szeretet is, csak furcsán bukik elő.

RÁDULY ESZTER (2000) Alsósófalva

Figyelek, de nehezen tartom a fókuszot.
 Lejegyzem és félreteszem az emlékeimet.
 Ha finom, nem adok belőle;
 de vannak kivételek, akiknek
 bármiből szívesen adnék.

A szobám terasszal a legotthonabb otthon.
 Azt apa csinálta önerőből.
 Apa olyan erős, pont
 a légység hiányzik belőle;
 de akadnak olyanok,
 akik puhák és kedvesek.

A hajszálaim görbék, mert sokat bánkódok.
 Bánom a hallgatásaimat, mások sok beszédét.
 Ha szomorú vagyok, nem kell levedd a terhet,
 csak mosolyogj, hogy bírom.
 Könnyen leszek boldog,
 főleg, ha visszatükröződik.

Akivel törődöm, azzal foglalkozom.
 Kezdem kinőni a gyerekkort.
 Virágárus akartam lenni,
 és nem akartam bejárni a világot.
 Amióta kutyát láttam, szeretem;
 de legjobban a sajátomat.

Nem szeretem a pangást.
 Az őszt szeretem. A kéket. A sárgát.
 A szobámat, csak egyedül vagyok benne.
 Elmondhattam volna,
 hogy engem nem könnyű szeretni,
 de valaki szeretetéből mindenkinek jár.

Gyerekhálál

Gyerekdalt hallgat el anya,
 apa keze nem érint puha bőrt.
 Csak egy mese maradt félbe,
 csak egy pokróc melege nem melegít már.
 Hallgatagok az éjszakák és éberek,
 a csend fojtogat, mélysége van.
 A derű eltűnik, mint lepkék az őszben.
 Karok hiába ringatnának,
 sápadtak és nincsen hasznuk.
 Apa kezei körbefogják anyát,
 pici kéz nem szorongat ujjat.
 Az este üres kiságyat talál.

MOHAI ALETTA

Kísértetház

MOHAI ALETTA (1997) Szeged

Két hónapja nem láttam a családot. Ritkán járok haza. Apró ház, sok ember. Mióta a mamának hozzánk kellett költöznie, a nagyobbik öcsém a kanapén alszik a nappaliban. Nekem már csak a küszöb maradna, mint Sün Baláznak, vagy a mama háza, de ott nincs internet, meg egész télen nem fűtöttek, hidegek a falak.

Karácsonykor ott aludtam, de akkor még volt tüzelő. Rajtam kívül mindenki más fél benne egyedül. Talán azért, mert sokan meghaltak a telken. Például a tizenkét gyerekes nazarénus férfi, aki felakasztotta magát, miután a felesége belehalt a tizenharmadik szülésébe. Aztán ott volt a ketyyós alkesz, az hátul a sufniknál leült egy székre, belelógatta a lábát egy vízzel teli lavórbá, és beleejtette az áram alatt lévő hegesztőt. A pletyka szerint feketévé szenedett.

Ott halt meg a bunyevác dédim is, a Rápity papa. Magas volt. Széles vállú és nehéz, szép öregember lett belőle. Csak megvakult, megsüketült és bottal járt. Vécézni indult, a lépcső rongyos szőnyegébe beleakadt a botja. A bordái átszakították a tüdejét.

Az ő felesége, a Rozi mama gyönyörű idős hölgy lett. Hófehér, hullámos haja szinte beleolvadt a tiszta ágyneműbe, olyan volt, mint egy fáradt angyal. Zöld szemekre csukódott halványan ráncos szemhéja, eres, öregfoltos kezeit a mellkasán összekulcsolta. Rádióhallgatta a hajnali misét, a rorátét. Álmában távozott, úgy halt meg, ahogy élni szeretett: hívón és békésen.

A kicsi dédim, aki alig érte el a százhatvan centit, abban a szobában halt meg, ahol a karácsony estéimet töltöttem. Ebédelni hívtam, de mélyen aludt és hangosan horkolt, nem akartam felébreszteni. Nem tudtam, hogy éppen vérzik az agya, és a horkolása valójában halálhörgés. Még sosem hallottam olyat.

Ennyi minden történt a mama házában, de én nem félek. Van egy házi szellemünk, a Sámson, aki minden rossztól megvéd. Egy kövér, fekete urnában porladnak a csontjai. Lányka koromban egy anatómiakönyv segítségével gyakran kiraktam az udvaron, ő volt a kedvenc puzzle-om. Utána mindig hipóval kellett kezet mosnom.

Sámson Fadról került a családba. Akkoriban a mama és a papa ott laktak egy társasházban, amit egy óriási kazán fűtött. Az elromlott, és az új kazán beszereléséhez mélyebbre kellett ásni, ott találták Sámson. Rettentő hideg november volt, féltek, ha ásatások kezdődnek, el kell költözni, vagy csak simán befagy a fenekük, úgyhogy nem szóltak senkinek. Papa elvitte a csontvázat egy barátjához, aki régi leletekkel foglalkozott. Ő mondta, hogy harmincöt év körüli férfi ezeröttszázból, meg hogy török. Nem értem, miért bibliai nevet kapott, lehetett volna Arszlán, Kurszán vagy Ruszlán, ezek közül bármelyik sokkal jobban illett volna hozzá.

Mindegy, Sámson a hozzá nem illő nevével is az életünk része, de rajtam kívül senki nem szereti, csak miattam nem dobták még ki. Volt egy különleges éjszakánk: akkor este sokszor felébredtem arra, hogy borulnak a könyvek a polcon, és nyikorog a szekrény. Nagyon megijedtem, hogy biztos betörő vagy a nagybátyám egyik gengszter haverja, de aztán felkapcsoltam a villanyt, és

láttam, hogy csak Sámson az a macskánk bőrbe bújva. Biztos nem tudott aludni, és játszani akart.

Mint a képzeletbeli barátom a padláson. Imádtam fent játszani, tele volt mindenféle pókkal, denevérekkel meg a nagybátyám pornóújságjaival. Ott találkoztam Tomival: satnya teste koszos volt, mint aki hamuban fürdött, szakadt göncök lógtak rajta, hajának rasztatincsei mókásan csüngtek az arcába. Kicsit szerelmes voltam belé, pedig nem sokat beszélt, lehet, hogy egyáltalán nem, talán néma volt. Mindig csentem fel neki kalácsot meg sütit, guggolva falta, két kézzel tömte szájába az ételt, mint egy kismajom. Aztán egyszer ott maradt a kaja, ahol hagytam, nem tűnt el, mint mindig. Nem tudtam, hogy Tomi nem szereti a mákos sütit. Soha többé nem láttam.

Karácsonykor viszont észrevettem a nyomait, megrágcsálta a mézeskalács házikóm cirádás tetejét. De lehet, hogy a Mikulás volt, vagy a kis Jézus.

Anyu hazahívott. A covid-gyanúm miatt az ablakból integetünk egymásnak, és bőgünk, mintha egyébként annyira vágynánk a másik társaságára. Aztán az utcára rohan és megölelget, megpuszilgat, pedig ilyet sosem szokott. *Mit csinálsz, jó hülye vagy.* Csattan a tasli. Ilyet sem szokott.

Most már úgyis mindegy. Beparancsol a házba, mindenki a nyakamba ugrik, én meg közben kurvára félek, hogy kinyírom a láncdohányos szüleimet meg a mamámat. Átverés az egész: krumplis kukoricakásával várnak, az egyik kedvenc kajámmal, amit rajtam kívül senki se szeret.

Mohón falom a paprikás trutyit, anyu beközli: *Elköltözünk.* Kikerekednek a szemeim, megakad a torkomon a falat, és felhörgöm a kukoricadarát az orromba. A piros fűszertől olyan a zsepi, mintha véreset taknyoztam volna bele. *A mama házát megtartjuk?* Persze, hogy nem. Sőt, azt adjuk el először, mert az a ház olyan, mint a Sámson meg a kása – rajtam kívül senki sem szereti.

Összeírom egy papírra, mik azok a dolgok, amikhez feltétlen ragaszkodom, és semmiképpen sem hagyhatjuk itt. A több mint százéves bunyevác népviselettel kezdem a listát. Két nagy fehér slingölt alsószoknya tartozik hozzá, meg egy kicsi is. A felsőruha, a kötény és a mellény sötétbarna bársony, arany szegélyű díszítéssel, arany szalagokkal. A szoknyán és a kötényen látszik, hogy deréktájt többször is átvarták, de mióta én hordom, nem kellett, mert ugyanolyan széles a derekam, mint a Rozi mamái volt.

Jegyzem még a kisházamat, amit a papa épített nekem a harmadik szülinapomra. Azóta is ott áll az udvarban, a macska kisajátította, de nem baj, én már épphogy csak beleférek. Sötétbarna a lépcsője, piros a tetője, van neki boltíves kisablaka meg párkánya, amire mama minden nyáron tesz muskátlit. Kakasiránytű áll ki a tetőből, kolomp a csengő, a hívatlan vendégek elijesztésére ott a rackakoponya. Tökéletes zug egy magányos, különc kislánynak.

A listán szerepel még a kert is. Ahol a papával néztük nyaranta a narancs-sárga-rózsaszín naplementét. Ahol négyévesen magántulajdonnak nyilvánítottam egy háromszor három méteres négyzetet, deszkákkal körberaktam, és tökélyre fejlesztettem a gaznemesítést. Azt mondták, kincs van alatta, úgyhogy minél többet akartam belőle. Ott van eltemetve a Fanni kutyám meg a Pityu kakasom. Fanni felett nárcisz, Pityu felett gerbera nő.

Aztán ott vannak még a fekete-fehér fényképekkel teli albumok, amiknek régi szaguk van, a képeken merev pózokban ismeretlen és ronda emberek. Szeretem őket nézegetni. Kellenek a csúnya porcelánok is, a cica, a ló, a kismadár, a pucér kisgyerek, akinek a kukacát fekete alkoholos filccel beszíneztem, mert irigyeltem tőle.

Anyu a saját házából a halastavat vinné, meg a gesztenyefát, amit akkor ültetett, amikor odaköltöztünk, amikor hitt abban, hogy szép életünk lehet. Nekem abból a házból nem kell semmi, még a mogyorófa sem, pedig azt sokat megmásztam.

Nekem a mama háza kell. A gyerekkorom, az emlékeim, a tárgyaim, a szellemeim. Azért van, amit ezekből magammal tudok vinni. Anyu a porcelánokat nem engedi, csak a Ludmilla babámat, de végül Sámsonat kihisztiztem magamnak. Csak az én szobámban kell tartanom, de hát ez egyáltalán nem zavar, ennél furcsább, hogy saját szobám lesz.

Fehérre festem, és krumplival nyomdázok rá sünit, mókust, vidrát meg leveleket. Meg egy pókot a sarokba, a rend kedvéért. Építek babaházat, az új kutyánkat eltemetjük a kertbe, és nárcisz nő rajta, és az ottani padláson is kuksol egy szellem, aki szereti a sütit, és megrágcsálja karácsonykor a mézskalácsházamat.

Szarvasbogár

Papa egy árokszélen állt meg az autóval. Hátranyúlt és kikapcsolta a biztonsági övemet – az én kezecskéim még gyengék voltak ilyen műveletek elvégzéséhez. Amikor szálltam ki a kocsiból, megcsúszott a cipőm a sárban, és belegurultam a csalános árokba. Tele lettem növénycsípéssel, olyan volt, mintha robbanós cukorkák pattognának a bőröm alatt. Persze bömböltem, úgy istenigazából, ahogy csak a kisgyerekek tudnak. Papa azt mondta, tartogassam a könnyeimet későbbre, mert ennél sokkal fájdalmasabb dolgok is várnak rám az életben, és akkor még szükségem lehet rájuk. Úgyhogy a temetésén sem sírtam. Azokat a könnyeket a mai napra tettem félre.

A kórház buszmegállójában állok. Kezemben fonott vesszőkosár, benne narancs, háztartási keksz meg egy világoskék szofi. A nap épp lemenőben, meleg fénye megvilágítja az öreg platánokat, amiknek az árnyéka rávetül a sárga kórházfalra. Az épületen rácsos ablakok zord sorait látom, az üvegek mögött elsuhan itt-ott néhány torz emberalak. Valamelyik rács mögött van ő is.

Bundás almát sütött nekem a kerti konyhában, az olaj, a cukor és a gyümölcs tömény illata megállt a forró nyári levegőben. Virágszirom hercegkisasszonyról meg leveses Gáspárról mesélt, én meg szerelmes szerb dalt énekeltem neki – azt, amelyiket a legtöbbet hallgatta a lemezjátszóról. Nem is értettem a szövegét, csak hogy van benne meleg tél, szívecske, szőke asszony meg öreg barátok. *Bila mi je jedna topla zima.*

Teletömtem a pocakomat a bundás almával, aztán hátramentem a farkáshoz, és kerestem egy rönköt, hogy megszámloljam rajta az évgyűrűket. Így tanultam meg számolni. Mama azt mondta, ha találok egy százkét éves fát, legbelső gyűrűjét az ujjamra húzza a gesztenyeherceg.

Csakhogy megláttam egy szarvasbogarat a fakupacon, úgyhogy otthagytam a rönköt, és a bogarat csodálgattam: fekete kítinpáncéljára mosolygós ívet rajzolt egy kedves napsugár, agancsát – aminek egyik ága törötten lógott – büszkén tartotta a fény felé. Eldöntöttem, hogy meggyógyítom a törött szarvakat, úgyhogy sárga homokozós vödöröm alját kibéleltem fűvel meg mohával, és óvatosan beletettem a sérült rovar. Aztán téptem egy virágfejet a jázminbokorról, és a szarvasbogár mohaágya mellé helyeztem.

Boldog kislány voltam. Igazán boldog kislány, aki lelkesen kapta fel a sárga játékvödrot, és kantáros gatyában, boldog szeleburdisággal szaladt a mamájához: *Mami, mami, kitaláltam, mi leszek, ha felnőtt leszek: bogárdoktor.* Ahogy futott, megbotlott valamiben, kirepült kezéből a kisvödör, és két apró tenyere a betonra csattant. Szinte karikára nyíltak a meglepett gyerekszemek: ködfátyol borította be a két sötétzöld mocsárkorongot. *Keljen fel gyorsan, bogárdoktor, a páciense elmászik.* A nagymama sosem szerette a sírást – mindig kitalált valamit, hogy elterelje unokája figyelmét a fájdalomról.

A kislány felkelt, megnézte piros tenyerét, és letapsikolta róla a ráragadt kavicsdarabokat. A darabkák helyén néhány tűhegynyi seb maradt, amikből pirinyó vércseppek buggyantak ki. De a gyermek csak a szarvasbogárra gondolt: újra berendezte a kis vödörkórházat, és friss jázmin szedett betegének.

Ez a kislány, aki megtanulta okosan beosztani a könnyeit, most felnőttként a sárga falú kórház előtt áll, és homokozós vödrére gondol, meg a bundás almára. Az augusztusi csillaghullásokra, amiket együtt néztek minden évben a lapos tetőn, a közösen kitalált esti mesékre, a nagymama rekedt hangon énekelt altatóira meg sós bőrének orgonaparfümmel és cigarettafüsttel kevert illatára.

Majd túlteszti magát rajta. Állítólag ezt mondta, amikor megkérdezték, legalább rám miért nem gondolt.

Bemegyek hozzá. Nem törődöm a szagokkal, a nyűgös nővérekkel, az ijesztő hangokkal. Felmegyek az emeletre, balra fordulok, aztán megint balra, és ő ott fog várni. A kék papucsában meg a puha köntösében. Vékony lesz, a haja lenőve. Arcomon rezdülés se látszik. Mosolyogva, kedvesen átnyújtom a kosarat. Elengedünk két puszit a levegőben arcunkat egymáséhoz érintve. Bemegyünk egy szobába. Kopottak a falak. Rongyosra öregedett párnázott székekre ülünk. Elszívunk egy cigarettát, a füst lomhán hömpölyög a külvilágba a rácsok között. A párkányra repül egy szarvasbogár. És én nem sírom el magam.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

NOVOTNY TIHAMÉR

„Az égen szlovákiai magyar nap ragyog”

GRENDEL '75 // '5

Grendel Lajos születésének 75., illetve halálának

5. évfordulója alkalmából rendezett kiállítás

(Csallóközi Múzeum, Dunaszerdahely, 2023. október 12 – november 4.)

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budapest

Idén tavasszal a magyarországi bejegyzésű – Miglinczi Éva elnökségével működő – Felvidéki Magyar Szépművészeti Egyesület nemzetközi képző- és iparművészeti pályázatot hirdetett professzionális alkotók számára Grendel Lajos (1948–2018) Kossuth-díjas író, publicista, az MMA rendes tagja, a szlovákiai és a magyar irodalom egyik legjelentősebb képviselője születésének 75. és halálának 5. évfordulójára emlékezve. A pályázó művésztől elsősorban a Grendel Lajos regényeiben megjelenő nemzedéki, nemzetiségi sors- és létproblémákat feldolgozó, a korra jellemző, Közép-Európát átszövő abszurdításokat bemutató alkotásokat, valamint az íróról készített portrékat vártak. A pályázati felhívásra magyar, román, határon túli magyar – felvidéki, vajdasági, erdélyi –, valamint a diaszpórában élő magyar alkotók Csehországból, Magyarországról, Romániából, Szerbiából és Szlovákiából küldték be pályamunkáikat. A pályázati munkák értékelése egyrészt képzőművészeti, másrészt irodalomtörténeti szempontokat figyelembe véve történt meg. A zsűri döntése nyomán 121 bejelentkező művész munkáiból válogatva 58 alkotótól 82 mű került bemutatásra. A kortársi viszonylatban majdhogynem rendhagyó tárlat megnyitására a Magyar Festészet Napjához kapcsolódóan 2023. október 12-én a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum különálló kiállítótermében került sor. Az ünnepség végén a szervezők Hodossy Gyula közreműködésével átadták Kopócs Tibor festőművésznek *Hazám, Abszurdisztán* című, az író életműve előtt tisztelgő szellemes munkájáért Tözsér Árpád védnöki különdíját, valamint köszöntötték az író özvegyét, Grendel Ágotát is, illetve bejelentették, hogy a fődíj a Magyar Kultúra napján a pozsonyi Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumban 2024-ben megrendezett tárlat záróeseményén kerül majd átadásra.

A tárgyilagosság kedvéért, valamint a közérdekűsége való tekintettel meg kell említenünk a zsűri tagjait is. A tiszteletbeli elnök: Tözsér Árpád Kossuth- és József Attila-díjas szlovákiai magyar író, költő, szerkesztő, kritikus, irodalomtörténész, műfordító és egyetemi oktató, érdemes művész, a Nemzet Művésze, az MMA rendes tagja volt. A művek elbírálásában: Tóth László Illyés Gyula- és József Attila-díjas író, költő, műfordító és művelődéstörténész, az MMA rendes tagja, egyben a kiállítás ötletgazdája (valamint az MMA *Grendel Lajos-émlékkonferencia* egyik szakmai felelőse); dr. habil. Szunyogh László Ferenczy Béni-díjas szobrászművész; Novotny Tihamér MMA Életút-díjas művészeti író, szerkesztő; Grendel Ágota újságíró, Grendel Lajos özvegye, akit Hodossy Gyula József Attila-díjas író, költő, szerkesztő, könyvkiadó, a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának elnöke, az esemény moderátora képviselt a zsűriben; valamint Miglinczi Éva művészeti író, design- és művészetmenedzser, főszerző (az Art Limes és az Atelier folyóiratok szerkesztője) vett részt.

De még mielőtt a pályázat apropóján rátérnék a kiállítás „elemzésére”, érdemes egy picivel több időt töltenünk a grendeli életmű azon sajátosságaival, amelyek kellően indokolják és alátámasztják a szervezők képzőművészettel kapcsolatos nagyreményű elképzeléseit és elvárásait. Tudniillik közvetlenül a tárlat megnyitása előtt, pontosan 2023. szeptember 20-án zajlott az a Magyar Művészeti Akadémia által szervezett emlékkonferencia, amelynek meghívott előadói éppen a nevezett írói pálya egyedülálló értékeit és erényeit kívánták az eddig ismerteken túl számba venni és továbbgondolni. Bár a képző- és iparművész alkotók munkáját, felkészülését ezek az elemzések az időeltolódás miatt gyakorlatilag már nem segíthették, a kiállított művek interpretációját mégiscsak előremozdíthatják. Ezért alapvetésül Gróh Gáspár irodalomtörténésznek a Grendel-konferencia elé írt bevezető soraiból idézek néhány gondolatot: „Grendel Lajos szlovákiai magyar író egyike annak a kevés olyan alkotónak, akik a felvidéki magyar irodalmat regionális jelentősége fölé emelték. Eredeti látásmódja, fanyar íróniája, gondolkodásmódja, stílusa összetéveszthetetlen. Grendel több műfajban alkotott maradandót:

regényei, elbeszélései, esszéi, tanulmányai, irodalomtörténete egyaránt kiemelkedő, sőt megkerülhetetlen teljesítmény. Műveit több nyelvre lefordították, így szlovákra is – két nemzeti irodalomra is hatottak. [...] Az életmű értékei közé tartozik változatossága: a klasszikus modernség folytatójaként termékenyítően hatott rá a posztmodern irány – miközben egyedülálló mesélőkedve, atmoszférateremtő képessége távolról Mikszáthtal is rokonítja. [...] Szabadságeszménye nem fért össze semmiféle kirekesztéssel, a magyar irodalmat az utóbbi évtizedekben megosztó törésvonalat sem tudta elfogadni. Írói törekvései az olyannyira hiányzó párbeszédet, békés újraegyesítést szolgálták. Gondolkodásában [egyszerre képviselte] a magyarság értékeire való nyitottságot, a klasszikus szabadságeszményhez való ragaszkodást és a nagyvonalú európai tájékozódást.”

Tehát Grendel személyét és író életművét, pontosabban műveit, regényeinek, novelláinak szereplőit, történeteit, gondolatait, látásmódjait, állásfoglalásait, nézeteit tekintve, elméletileg minden szellemi feltétel adott volt egy jó és érdekes „összművészeti” jellegű, személyeket, egyéni törekvéseket, nézeteket, régiókat, genius locikat felmutató, netán egyesítő kiállítás létrejöttéhez. Bár tekintettel kell lennünk arra is, hogy a művészi autonómia nem pusztán illusztrál, sokkal inkább képzet-képzeteket társít, asszociál, azaz közvetett módon reagál bizonyos szövegművekre. Másik oldalról nézvést a helyzet azért is szokatlanul furcsa – s erre épp Tóth László hívta fel a figyelmet dunaszerdahelyi megnyitószövegében –, mert (legalábbis az ő tudomása szerint) Grendel Lajosnak „csak egyetlen írását ismerjük, mely képzőművészetről, pontosabban képzőművészről szól, aki pedig a »kassai Chagall« – vagy ahogy a szlovák művészettörténet nevezi, a »szlovák Chagall« –: Jakoby Gyula (aki egyébként sose tanult meg szlovákul rendesen), s amely a magyar művészettörténet-írás által e rangján alul kezelt festő otthonában tett közös műterem-látogatásunk felkavaró élménye nyomán született meg benne. Igen ám, csakhogy ebben sem szorosan a képzőművészetről szól, s nem Jakoby festményeinek káprázatos gazdagságú, szédítő mélységű világát járja körül, nem azt értelmezi elsődlegesen, hanem az 1970–1980-as évek szlovákiai magyar szellemi életének sivárságát és kisszerűségét ostorozza, melynek figyelme rendre elsiklott mindazon kísérletek és teljesítmények fölött, amelyek elütöttek a kisebbségi lét- és hagyományfelfogás provinciálisba süppedő nyelvétől és bevett sémáitól. [...] Vagyis Grendel ezzel a látszólag képzőművészeti tárgyú írásával is saját írói ars poeticáját igyekszik körülírni és meghatározni.”

Mondhatni, az irodalom és a képzőművészet közötti átjárás Grendel esetében nem működött automatikus természetességgel. Én azonban tudok az író egy másik rendhagyó, azaz hasonló természetű esetéről is, amely a Kalligram 1999. októberi számában jelent meg, amolyan mini esszé gyanánt, és *Luzsicza Árpád rajzairól* „szólt”. Érdekes azonban, hogy Luzsicza Lajos Árpád nem szerepel ezen a kiállításon, mégis érdemes idéznünk méltatóját: „Amikor Luzsicza Árpád felkért, hogy nyissam meg a kiállítást, haboztam egy kissé, s aggályoskodva mondtam igent. De nem azért, mint ha nem szeretném vagy nem becsülném a munkáit. Hanem mert attól tartok: amit a vonal vagy a szín mondani tud, az a legizzadságosabb igyekezettel sem fordítható le jól a fogalmak nyelvére, aki pedig erre úgy-ahogy képes – a művészetkritikus vagy a művészettörténész –, az nem én vagyok. A populáris, közhelyekre sematizált tömegkultúra dömpingje a képi kultúrát is megtépázta, csakúgy, mint a szépírást. Pedig azt hinné az ember, a képi beszéd ellenállóbb, a zenei beszéd is ellenállóbb, a mozgás művészete is ellenállóbb az írott beszédnél. Sajnos ez nem így van. A sematizálódás, az elsekélyesedés, a kiüresedés s tartalmatlanság a képi kultúrát sem kerülte ki, ezt a folyamatot a neoavantgárd irányzatok heroikus ellenkultúrája sem tartóztathatta fel. Azt is elárultam Luzsicza Árpádnak, röstelkedve nagyon, hogy én, bizony, még egy görbe vonalat sem tudok rendesen meghúzni, s az általános iskolában a kiemelkedően tehetségtelen rajzolóknak tartottak számon. Kompetenciám ezen a helyen tehát igencsak behatárolt.”

Nyilván – legalábbis valószínűleg – a képzőművészeknek azon kompetenciája, amely irodalmi művek képi nyelvre történő le- és/vagy átfordíthatóságát, netán értelmezését, esetleg „szövegértését” célozza meg, egyáltalán nem problémamentes, mondhatni, igencsak behatárolt vállalkozás, ám a rokon értelműség, az átjárhatóság szintjén – mint tapasztaljuk – kiválóan működhet. Példának okáért a már említett Tóth László – abban a bizonyos megnyitószövegében, amelyet a dunaszerdahelyi kiállítóteremben mondott el – többek között azt örömet fejezte ki, hogy „írónk [a fordításokon túl] egy újabb nyelven *jelenik meg* a mai napon: a képzőművészetén, s eddigi gazdag értelmezési tartományokat feltáró recepciója is tovább bővül: az itt kiállító művészek többszámú Grendel-értelmezésével”.

Ám térjünk vissza a grendeli életmű azon sajátosságaira, irányelveire, amelyek a szépirodalmi szövegek és tanulmányok közvetlen hatásán túl minden valószínűség szerint inspirációs forrásai-vá, példaértékű támaszaivá válhattak a „bejelentkező” művészek témakereső szempontjai számára. Segítségül a már említett konferencia írásos anyagainak azon esszenciális megállapításait kívánom felhasználni, amelyek szinte egy az egyben (olykor egy egyszerű szócserevel) átültethetők a kortársi képzőművészet nyelvére, világára, elvárható szempontrendszerére.

Filep Tamás *„üres rítussá” kopott hagyomány ellen* című előadásában említi, hogy Grendel mindig is fontos feladatnak tartotta a „nemzeti tudat megtisztítását”. Egyik nyilatkozatában kiemelte: „úgy kellene megőrizni az értékeinket és hagyományainkat, hogy közben túl is tudjunk lépni azon, ami elavult belőlük vagy talminak bizonyult. Ezért [...] a mainál sokkal nagyobb önismeretre van szükség.” Vagy másutt: „a nemzet fogalma értékfogalom”. Nem is lehet más! Grendel „a pátoszt nemigen viselte el, így nem pertraktálta a helytálláskultuszt sem”, ugyanakkor „nem csinált titkot belőle, hogy soha nem fog áttelepülni Magyarországra”. „Rendkívül elhibázottnak, elavultnak, [...] figyelmen kívül hagyónak tartotta egyes író társainak a 19. századból átörökített váteszszerepét”, mégis „nagy volt benne az értelmiségi felelősségtudat”. Elfogadta az előző generáció legjobbainak teljesítményét, de nem ezt tekintette követendő mintának. Elítélte az álhagyományt, „amely a szocreál és a provincializmus keverékéből alakult ki”. De tisztában volt azzal is, „hogy nem kimagasló irodalmi művek is tölthetnek be hasznos szerepet a *közösségi tudat alakításában*”. S hogy „a közép-európai nemzetiségi létforma olyan új sajtószerűség, amelynek lényegi jegyeiről a legtöbbet az irodalom mondott el eddig”; valamint a „frázisköltészet”, az „epigonizmus”, a „lektúrpróza” uralma, az „önképzőköri irodalmárkodás” és a „dilettantizmus kontraszelekciója” mennyire ártalmas jelensége a művészeti életnek. Sőt, Grendel nyomán bizton állíthatjuk, hogy a képzőművészet is lehet „személyiség- és tudatformáló hatalom”, „közösségformáló kohéziós erő”.

Kolozsi Orsolya *Grendel Lajos Szemérmes beszámoló egy álom közepéről című novellájának taníthatóságáról* című írásának összegző megállapításai sem tanulság nélküliek a vizuális alkotóművészek számára. Szerinte Grendel: „túllép a szokványos, sérelmi alapú nemzetszemléleten, a felvidéki magyarsághoz kapcsolódó sebzettségtudatot humorával oldja fel, a kiszolgáltatott ember esendőségét ironikus azonosulással ábrázolja”. A szerző konkrétan hivatkozik Grendel egyes műveire, például: „*A Böröndök tartalmának első szövegét az író Borgesnek ajánlja, és már ebből is sejthető, hogy fontos téma lesz a valóság és fikció, valóság és álom, reális és irreális viszonya, mely az argentin szerzőt is olyannyira foglalkoztatta. Az abszurd, a szürreális is belopózik a kötetbe, miközben – Elek Tibor szavaival – »a felvidéki magyar nagy- és kisvárosi polgári, értelmiségi lét múltja és jelene adja a háttérrel, a felbomló, darabjaira hulló polgári világ és a kisebbségi, nemzetiségi létezés sajátos együttese« jelenik meg a lapokon.” S mindezeket olvasva megjelenik a szemünk előtt Fecső Szilárd *Bejövő és kimenő üzenetek* jelölésű installációjának papírtekercseket tartalmazó áttetsző bőröndje és csíkokra szabdaltnak fotókollázs-arcsképeinek leltára. Vagy másutt: „A tükör szintén rendkívül terhel, sokféle asszociációra lehetőséget adó motívum, amely jelentheti a szembenézést önmagunkkal, de sok minden mást is eszünkbe juttathat: a mélység illúzióját kelti, miközben sík felület, a végtelenség érzetét ébreszti, így pedig egyfajta időszimbólum is.” Réti Ágnes *Szembenézés* című, akril, tükör munkája szinte képi megtestesítése mindezeknek. Mert, ahogy az irodalom, úgy a képzőművészet, tehát ez a Grendel-kiállítás is, nem elszigetelt művek sorozata, hanem egymásba fonódó szövegek és képek, olyan egymásra rétegzett szövet, ahol minden kapcsolódik mindenhez.*

Elek Tibor *Grendel Lajos, az irodalomtörténész* hívószavú előadásának veleje éppúgy érthető az irodalom, mint a képzőművészet komolyabb, drámább jelenségeire. A szerző Grendelt idézi: „»Ha az irodalmat a létről szóló egyik lehetséges beszédnek tekintjük, márpedig én annak tekintem, akkor minden olyan nyelvet, írói beszédet, amely képes a banálison túllépni, a felszínen, a láthatón túllépni, vagyis az emberi egzisztencia mélyebb struktúráit láttatni, korszerű beszédmódnak tartok, függetlenül attól, hogy a mű szerzője milyen stílusirányzatnak, filozófiai vagy lélektani iskolának, netán ideológiának a híve.« Grendel tisztában van azzal is, hogy a magyar irodalom 1919 óta nem csupán a magyarországi irodalmat jelenti, számára »minden magyar nyelven írott belletrisztikus szöveg, az egyetemes és oszthatatlan magyar irodalom része«, a magyar irodalmat »politikai határokon átívelő egyetlen nagy entitásnak tekinti«, s a könyvében tárgyalt határon túli szerzők »helye a 20. századi magyar irodalom legjobbjai között magától értetődő és megkérdőjelezhetetlen«. Grendel szerint a 20. században a modern magyar irodalom beszédmódjának karakterét a századelőtől napja-

inkig három paradigma egyidejű jelenléte formálta: a nyugatosoké, az avantgárdé és a harmincas évektől a népi íróké.” Valamint az író szerint: „az irodalmi modernizmus nem feltétlenül és nem minden esetben jár együtt baloldali vagy liberális világnézettel”.

Kétségtelen, hogy ennek a kiállításnak is létezik egy olyan rétege, amely az emberi lét mélységeiről, annak láthatón túli, a felszín mögötti összefüggéseiről szól. Ezt az érzést, mi több tényt erősítik meg bennünk Balla Kálmán *Fel nem oldó és fel nem oldozó kimondás – Jelentésrétegek a Bukott anyagok című Grendel-regényben* című dolgozatának megállapításai. A szóban forgó regény a Duna menti „kis Katynról”, az 1944–49-es „magyar tragédiának is nevezett elűzés, jogfosztás, kifosztás és népirtás történetének részeként” a magyar leventék Pozsony közelében történt meggyilkolásáról szól, amely olyan, mint egy nyitott seb: „nem tud begyógyulni, hiába az orvosok megannyi igyekezete”. Balla szerint „Grendel az 1945 utáni rendszereket írta meg regényeiben: azt a csehszlovák és posztcsehszlovák világot, amelyet végigélt. Jelen művében pedig azok felbomlásának előzményeit és következményeit, utóéletét is. Az általános kiábrándulást a kommunizmusból, a rendszerváltás ígéreteiből, a liberalizmusból és az intézményes vallásból.” Az állandósult értékválságok egyik oka „a kimondatlan, letagadott lényeg és az arra vastagon lerakódó százéves hazugságok életben tartása, tartóssága”, mert „az elhallgatás, tagadás és tiltás ellenére és alatt parázsló múlt a lelkiismeretben válik égető, kínzó jelenné”. S a sorstragédiák „csak a művészet és irodalom révén válhatnak emberformáló, emberségre indító katarzissá”. Ugyanis „Grendel regénye arról is szól, hogy mennyire él a múlt, és lezárulás helyett folyamatosan jelenné válik”, ahogy a regény elbeszélője fogalmaz: „Az idő betemet, ugyanakkor új rétegeket tár föl folyamatosan.” A tanulmány szerzője keserű objektivitással összegez: „A jelen poszt-tragikus világában katartikus kimenetelű konfliktus, katartikus halál sem létezik. A 20. század tömeggyilkosságai és népirtásai elpusztították az emberhez méltó, felemelő, megtisztító halál és a részvét lehetőségét is.” Ilyesféle hangulatokról, megoldhatatlannak tűnő problémákról, traumákról szól Kovács Péter Balázs (KPB) *Túlélők I–III.* triptichonja, Neuberger István *Önmagába roskadó*, Francis Bacon-i térben gúzstáncot járó figurája és Végvári Gergely megrázó, az ember tudatalattijába hatoló, pokoljáró képepikái (*Eladó; Vadonatúj kakasok; Túlhasznált IX.; XII–XIII.*).

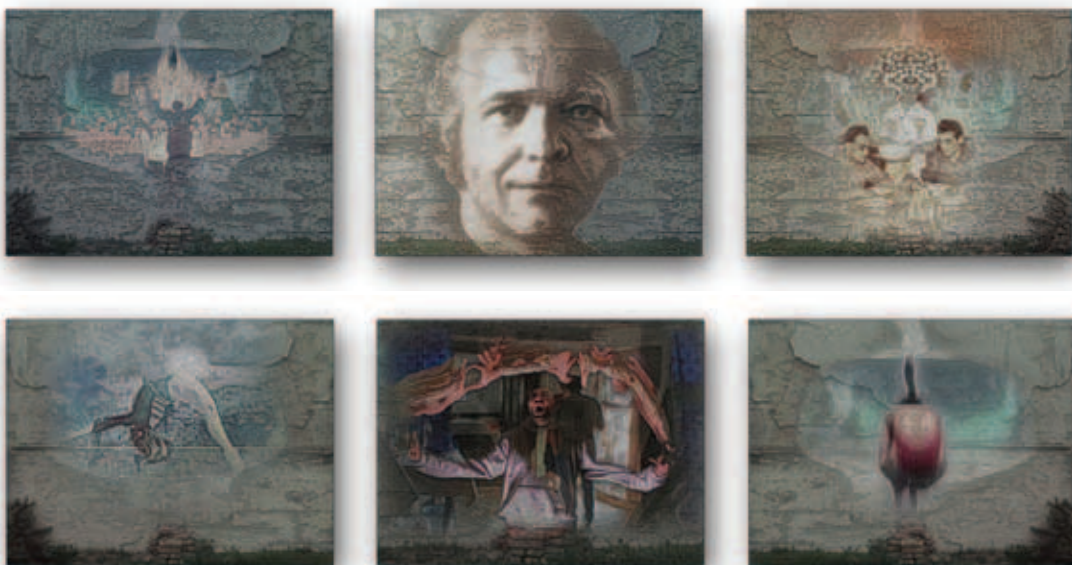
Tóth László „...szabadság az, amikor a leírt szöveg meggyőzi az olvasót” / *Grendel Lajos – önéletrajza, naplótöredékei és facebook-posztjai tükrében* című előadásának az író idéző szellemes kijelentése, miszerint „csehszlovákiai magyar regény” nincs, ahogy „csehszlovákiai magyar csirkepaprikás” sincs, éppúgy vonatkoztatható az irodalomra, mint a képzőművészetre, azaz csak egységes magyar művészet létezik, létezhet. Ám a szerző példás módon Grendel más lényeges immanenciáira, sajátos tulajdonságaira is felhívja a figyelmet. Példának okáért arra, hogy az „örök opponensi alapállása mögött [...] nincs más, mint önazonosságának eltökélt keresése és védelme, amit már a gyermekkorából, illetve a génjeiben is magával hozhatott”, s ez nem más, mint a nemzeti-kisebbségi sors maximális vállalása. „Kisebbségi magyar vagyok, és a kisebbségi sorsra jutott magyarok pszichikailag sokkal sérülékenyebbek, mint a nem kisebbségiek” – idézi az író. Grendel kiskátéjában „politikai és ideológiai szempontok nem lehetnek mérvadók az irodalmi értékek taglalásánál”, de a tétel megfordítva is igaz: „»számtalan módon lehet írni«, csak ideológiák szerint nem, mert az ideológiák mindig a szabadság ilyen-amolyan korlátozását hozzák magukkal”. Az ő értékrendjébe sokan belefértek: „»kánonjának« a lényege, hogy nincsenek az irodalmat kicövekező, megmerevítő kánonok, csak művek, csak minőségek, értelmezések és értékek vannak. És érvek meg ellenérvek.” Ám ezek a megállapítások is éppúgy érvényesek a képzőművészet kortársi világára, mint a szóban forgó kiállítás értékpluralizmusára.

A képzőművészeti anyagot egyrészt izgalmassá teszi a Grendel-portrék sokszínűsége, illetve az, hogy az alkotók a grendeli verbalitást miként fordítják át a vizualitás nyelvére. „Hányféle Grendel-arc néz vissza ránk ezekről a falakról... És látnom kell: ugyanannyi, ahányan nézik őt. Azazhogy egyetlen arcnak is hányféle olvasata, és ugyanannak a valóságnak is hányféle értelmezése lehetséges...” – szakad ki a tárlatot megnyitó Tóth Lászlóból a rácsodálkozás élménye. Hiú vállalkozás lenne 58 alkotó 82 művét elemezni. Lehetőségeim korlátozottak, ezért az író ábrázoló legkiválóbb portrék egy némelyikéhez – amelyek „ősforrásainak” szinte mindegyikét fotó formájában megtalálhatni az Interneten – csak néhány megjegyzést fűznék. Holló István akrilképe azért jó, mert alanyi átéltségű és rendhagyóan expresszív adoptációja Grendel személyiségének. Sáfár Pál teljes alakos olaj-vászna azért kiváló, mert tárgyilagosan lírai és történelmileg hiteles beágyazottságú. Kovács Csonga Anikó experimentális szemléletű linóleum-dúcos triptichonja és rétegzett hordozókra nyomtatott transzparens grafikája

azért rendkívüli, mert a tengelyszimmetriás arckép-tükröztetések variációi segítségével tökéletes képi lefordításait alkotja meg az *Abszurd*, a *Humor* és az *Irónia* fogalmainak.

Lévay Jenő két nyomtatott komputer-kollázs triptichonja pedig azért lenyűgöző, mert..., de itt inkább idézem őt, hiszen kérésre leírta műveinek Grendel inspirálta születését: „Bár nem volt szándékom az illusztráció, mégis egy novellarészlet indított el: »Ahogy ott, a szoba végében egymásba kapaszkodtunk, volt egy pillanat, amikor az a huszonegy éves fiatalember hirtelen megöregedett, és éppen olyan volt, és éppen úgy gondolkodott, mint én most. Ez a három évtizednyi időeltolódás tehetta, hogy a fiatal joghallgató egészen tisztán látta, a máglya tüzében nemcsak iratok fognak hamuvá égni. Az idő, amelyben mindnyájan létezőnk, maga is lobogó máglyatűz, s ami lassan elég benne, fiatalságunk, benne minden szerelemmel, igazságérzettel, hittel és önfeláldozással« (*Történet az ötvenes évekből*). Erről jutott eszembe, hogy készíték egy kiterjesztett idejű arcképet Grendel Lajosról, amelyiknek az egyik fele fiatal, a másik pedig időskori arcát mutatja. Az idős száj enyhén le, az ifjú finom mosolyra hajlik, az idős szem éles, a fiatal fátyolos, az idős arc árnyékos, a fiatal fényes. Mivel a portré több időpillanatot foglal magába, ezért a létrejött képet nevezhetjük harmonogramnak. A munka során gondolataim egyre nagyobb utat jártak be a Grendel-olvasmányélményeim között. Ezzel párhuzamosan gyakran eszembe jutottak korábbi munkáim, amikre szintén jellemző az idő kiterjesztése, az abszurd mozzanatok hangsúlyozása, a humor, a tér és az idő átváltozásai, a realitás mint absztrakció, az írásokban, illetve a képeken megjelenő tárgyak igazi szemtanúkként történő megjelenítése. »Az egész életemet odaadnám, ha ennek a háznak valamelyik ablaka lehetnék. Mi mindent láthattak ezek az ablakok háromszáz év alatt« – Bohuniczky bácsi ábrázoló sóhaja az igazi szemtanúról nálam itt most tűzfal formájában jelent meg. Erre az elképzelt falra rajzolódnak a *Karnagy*, a *Konyhalány*, az *Arckép emberöltővel előbb, később*; a *Kondenzcsík ugrás*, a *Dal a kicsi prэшházban* és a *Tűzfal ugrás* című képek alakzatai. Hallgattam a tragikomikus dalt a prэшházban illegális alkoholfogyasztás közben, ismertem a karnagyot, a nagy művészt a tornaterem színpadán, mosolygott rám a konyhalány az üzemi étkezdében, és ma is látok különös tornagyakorlatokat. Grendel Lajos mindössze hat évvel idősebb nálam. Budapesten nem voltunk kisebb-ségben, de az elvtársi életforma hasonló élményeket generált az egész »Békétáborban«. *Abszurdisztán* mezsgyéi áthúzódnak az anyaország határain. Nem is áthúzódnak, hanem a mai napig is határtalanul hömpölyögnek a térségben. Az emlékező tűzfalra rajzolódó képeim mindegyike – a Grendel-harmonogram kivételével – valamelyik korábbi munkám adaptációja. Ezeket úgy vettem elő, mint író a kéziratot, amelynek lapjai nincsenek megszámozva (Grendel Lajos: *Bőröndök tartalma*).”

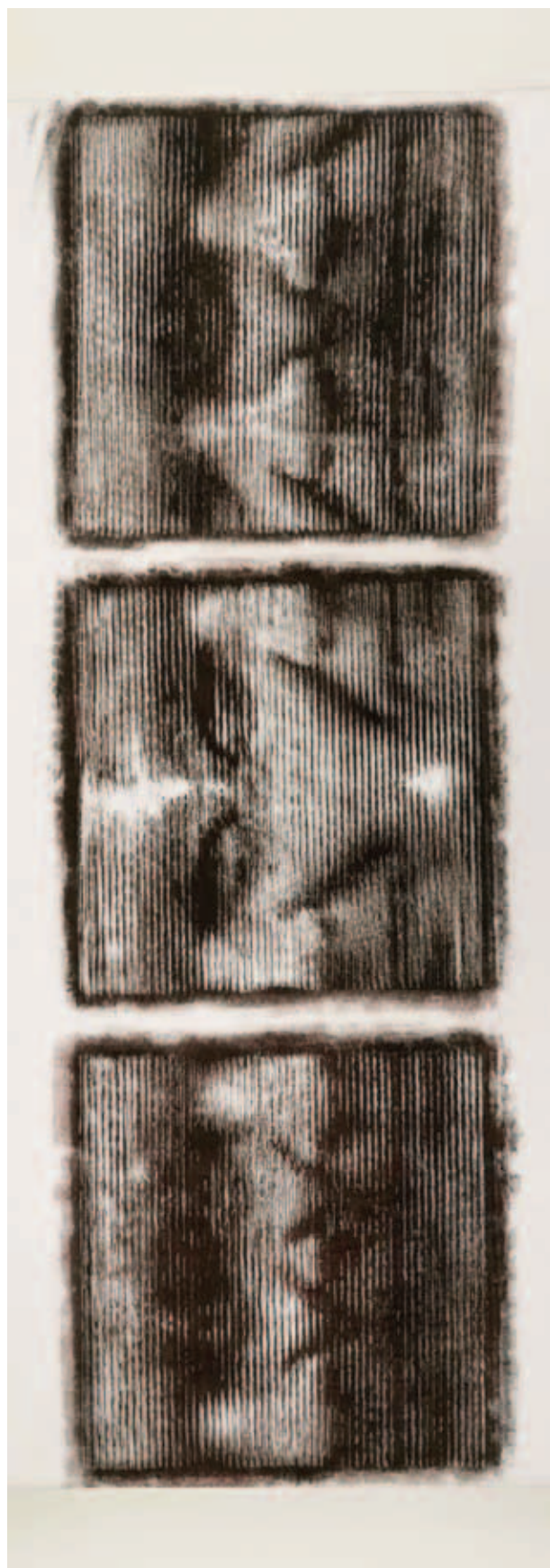
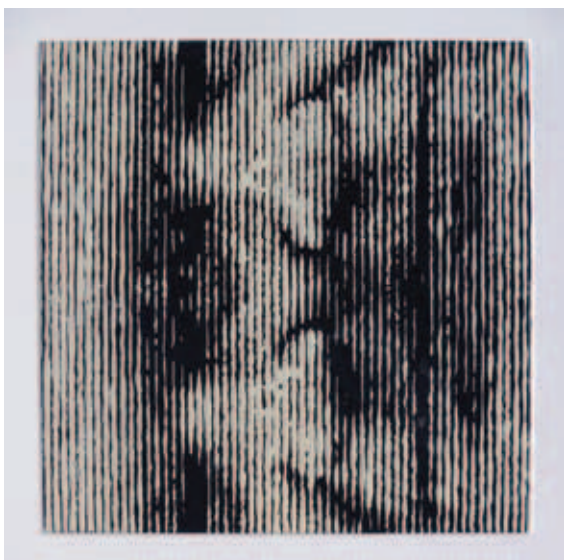
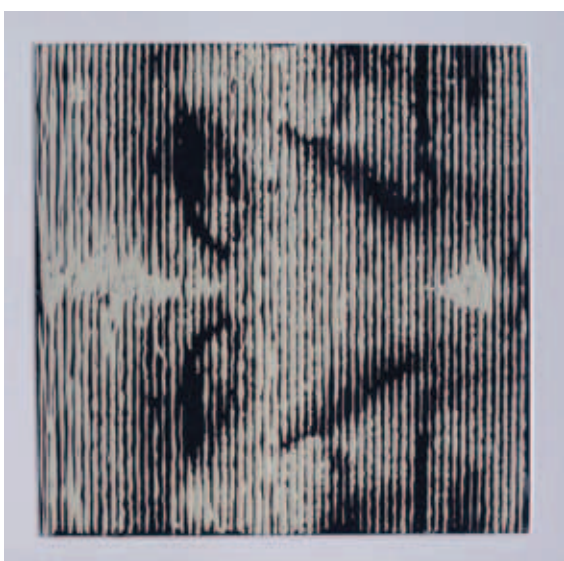
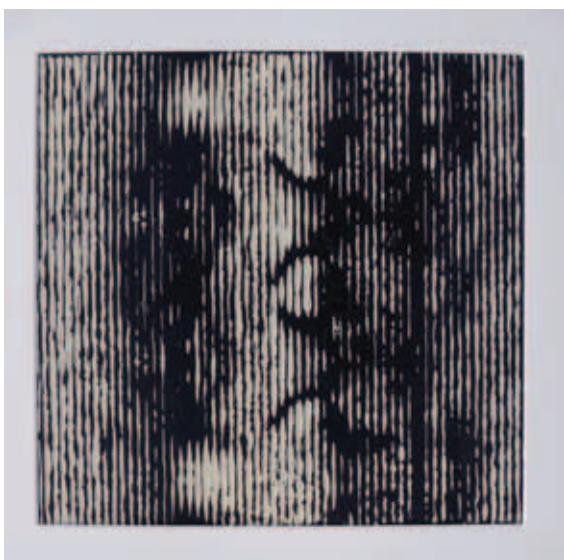
Azt hiszem, elég ennyi annak bizonyítására, hogy mennyire komolyan vehető ez az alapvetően jó szemléletű, Grendel Lajos szellemisége előtt tisztelgő csoportos kiállítás. „Az élmény nem beszélhető ki, az csöndben fogan, s csak a csönd tud megmaradni tisztán. Addig talán nincs is olyan nagy baj, amíg az érzékszerveinkkel is tudunk érteni, néha jobban, mint az érzelmünkkel” – mosolyog ránk az író onnan fentről (*Luzsicza Árpád rajzai*).

LÉVAY JENŐ, *Karnagy és konyhalány 1-3.*, 2023, Canson Fibre Rag papír, Giclée nyomtat, (3x) 30x40 cm; *Lapok a bőröndből 1-3.*, 2023, Canson Fibre Rag papír, Giclée nyomtat, (3x) 30x40 cm

MÁTRAI ISTVÁN, Grendel-arcok, 2023,
digitális rétegyomat, 50x40 cm

KOVÁCS CSONGA ANIKÓ, Abszurd–Humor–Iráónia 1–3., 2023, linómetszet–dúc, kerettel (3x) 50x50 cm;
Abszurd–Humor–Iráónia 4., 2023, linómetszet, rétegezett hordozók, vakkeret, 70x100 cm

**BÉSZABÓ ANDRÁS, „Az égen szlovákiai magyar nap ragyog” – In memoriam G. L.,
Örökségünk tényei sorozat IV., 2023, akril, farost, 80x60 cm**

KOPÓCS TIBOR, Hazám, Abszurdisztán, 2023,
tollrajz, vegyes technika, papír, 74x54 cm

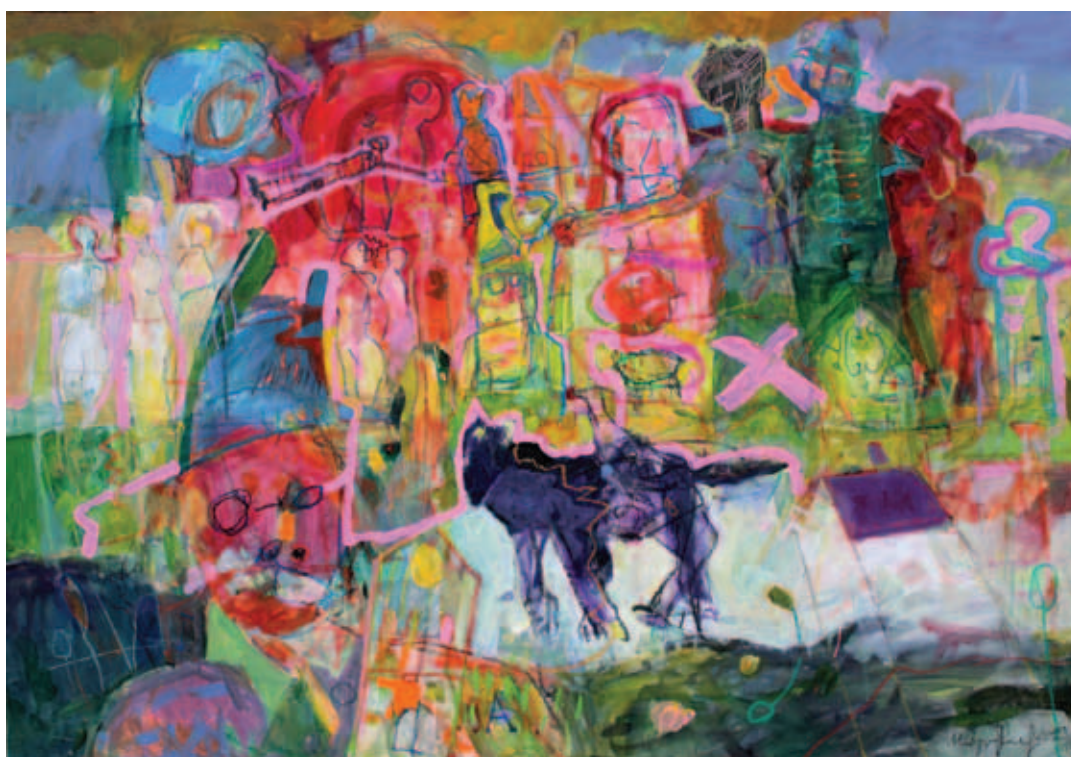

**PÁLLAY JÓZSEF, Kavargó gondolatok, 2023,
olaj, vászon, 85x65 cm**

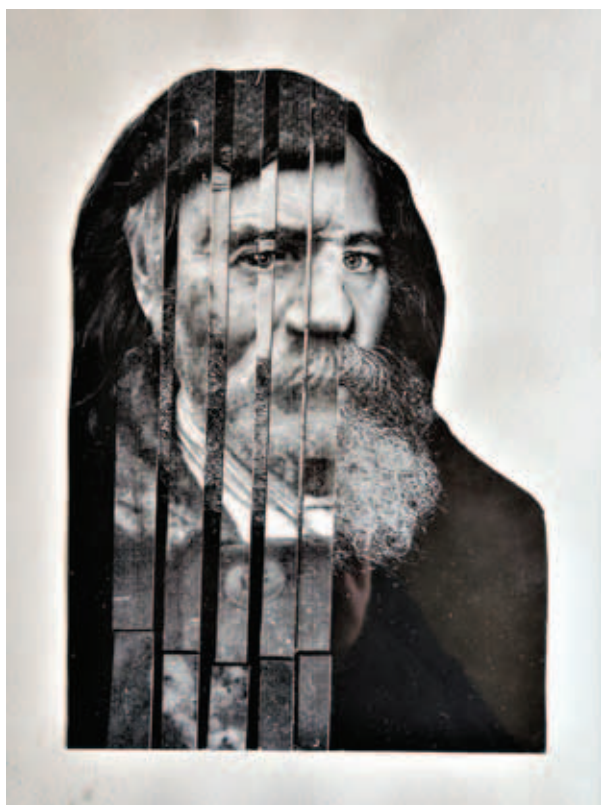
SZILÁGYI JÁGER TERÉZ, Grendel Lajos Időtlen – Határtalanul, 2023, pasztell, karton, 40x70 cm;
SZABÓ BONIFÁC BAJNOK, Nézőpontok, 2023, akril, vászon, 90x130 cm

BUGYÁCS SÁNDOR, Jegyzetek Grendelről, 2023, vegyes technika, papír, 29,5x42 cm;
MAGYAR JÓZSEF, Kánya úr útjai, 2023, akril, farost, 70x100 cm

BÁNSÁGHI TIBOR VINCE, A XX. század viharai után, 2017–23, akril, föld, kollázs, vászon, 60x100 cm

**FECŐ SZILÁRD, Bejövő és kimenő üzenetek, 2023, installáció, részlet, 9.; 7.; 8.,
fotókollázs, (3x) 49x37 cm;
Bejövő és kimenő üzenetek, 2023, installáció, bőrönd, fotókollázs, változó méret (bal alsó)**

TARKÓ JÁNOS, Fejjél meg, 2022, aszamlblázs, 40x23x23 cm

TARKÓ JÁNOS, A művész nincs jelen, 2022, aszamlblázs, 50x71x10 cm

KEMP ZSUZSA, Hajó, 2022, pasztell, karton, 70x50 cm

VÁROSI GABRIELLA, *Bevásárlás az utolsó divat szerint 2., 1., 2022,*
(2x) pasztell, papír, 29,7x42 cm

CSERNÁTONY LUKÁCS LÁSZLÓ, Integritás krízis 1–3., 2023, (3x) videókép, digitális képkeret, 22x15 cm

RUZICS CSILLA, Szöveg és jelentés 2. (A felszín alatt), 2023, kollázs, akvarell, karton, 50x70 cm

DROZSNYIK ISTVÁN, Ima, 2022, elektrografika, 40x30 cm; Vigyázó angyal, 2021, C-print, 40x30 cm

**VÉGVÁRI GERGELY, For sale. Brand new willies. Overused. XIII., 2021, olaj, vászon, 110x150 cm;
For sale. Brand new willies. Overused. IX., 2021, olaj, vászon, 130x180 cm**

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Az „üres rítussá” kopott hagyomány ellen

Grendel Lajos közírói és kritikus munkássága az 1970-es, 1980-as években

FILEP TAMÁS GUSZTÁV (1961) Budapest

Ez a mai konferencia ismét olyan alkalom, s egyre több hasonlóan veszek részt az utóbbi években, amelyiken az előadók elemzők és adatközlők is lehetnek egy személyben. Témám Grendel Lajos 1989 előtti publicisztikája, kritikái; ebbe elvben minden nyomtatásban megjelent nem szépirodalmi megnyilatkozását besoroltam, amit megtaláltam, a vele készített interjúkat is (bár nyilván nem eshet itt mindegyik szövegről szó). A most általam olvasott, illetve újraolvasott negyven-ötven írás egy része már az után született, hogy valamikor a nyolcvanas évek elején megismertem őt, s természetesen az első élményem a kutatás során az volt, hogy sok állítását ismerem már, noha az adott szöveget még nem böngésztem: beszélgetéseink közben ugyanezek a kérdések föltevődtek, a tézisek elhangzottak. Ami egyben azt is igazolja, hogy ez utóbbiak közlését napi kapcsolataiban, baráti körben is lényegesnek tartotta, illetve hogy az „asztali beszélgetésekben” is ezek voltak a központi témáink.

Talán negyven éve is van már annak, hogy említette, természetesen már nem tudom pontosan fölidézni, milyen szavakkal, hogy ő bizonyos nézőpontból állítólag nemzetietlen volna, azaz vannak, akik nem veszik észre, milyen döntő feladatnak tartja a nemzeti tudat megtisztítását: vessünk ki belőle mindent, ami káros, illetve ami fölös teher. S most egy 1982-es interjújában ezt olvasom (azaz olvasom újra; először legkésőbb 1991 körül olvasnom kellett, a könyvnek ugyanis, amiben megjelent, Grendel első esszékötetének egyik felelős kiadójaként vagyok föltüntetve a kolofonban): „Úgy kellene megőrizni az értékeinket és hagyományainkat, hogy közben túl is tudjunk lépni azon, ami elavult belőlük vagy talminak bizonyult. Ezért azt hiszem, ma nem programokra, hanem a mainál sokkal nagyobb önismeretre van szükség.”¹

E konferencia szervezői korábban rövid szinopszist kértek a leendő előadóktól, talán nem szentségtörés, ha idézem a sajátom tételmondatát: Grendelnek „mindvégig érzékelhető volt közösségi elkötelezettsége, ám e periódusban [a pályán való elindulásától a »bársonyos forradalomig«] többször éppen ezt vonták kétségbe, hol az epikai munkáiban szembetűnő prózapoétikai megoldások idegenszerűnek minősített volta, hol a csehszlovákiai magyar irodalom úgymond hagyományosabb, gyakran a »szocialista realizmusból« vett eszköztárával és minőségével kapcsolatos kifogásai miatt”.

Magam világosan emlékszem, hogy a nemzeti kultúra, szellemi örökség, kisebbségi lét, ezeknek valamilyen aspektusa számtalanszor szóba került baráti körünkben. Elég világosan leírta ezt is: „a nemzet fogalma értékfogalom”.²

„Képben volt”, ha az erdélyi magyar irodalom került szóba, erről citálhatom itt többek között egy Új Szó-beli, 1981-es cikkét, amelyben részben mintának ajánlotta a csehszlovákiai magyar kulturális közösségnek a délvidéki és erdélyi kiadókat, a kolozsvári Korunk folyóiratot, az ezekben folyó szellemi munka színvonalát, s amelyben a más országokbeli magyar mellett a csehszlovákiai irodalmak iránti érdeklődés hiányát is szóvá tette: „sajnos igaz, hogy alig figyelünk arra, ami a határainkon túli irodalmakban történik, miként a szlovák vagy a cseh irodalmat alakító folyamatokra is csak félszeggel, viszont annál makacsabban szigeteljük el magunkat minden külső impulzustól, amely irodalmi gondolkodásunkat megpezsdíthetné”.³ Nagyra értékelte legkedvesebb írómat, Kemény Zsigmondot; ide vág a következő mondat az egyik interjújából: „Sokkal közelebb állnak hoz-

A következő négy írás a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti Tagozata által szervezett, 2023. szeptember 20-án megtartott Grendel Lajos-émlékkonferencián elhangzott előadások szerkesztett, esetenként kibővített változatai.

zám a múlt századi realista formák, mint ahogyan ezekből a regényekből [a sajátjaiból] kitűnik.”⁴ Méltányolta kósza tervemet, hogy otthoni könyvtárunkat fölajánlanám egy magyar kisebbségi dokumentumgyűjtemény megalapozásához (ekkor még nem működött a Magyarságkutató Csoport, majd Magyarságkutató Intézet, ilyen szervezett munka nemigen folyt a magyar nyelvterületen, s szerinte is egyértelmű volt, hogy erre szükség van). Tudta például azt is, hány lelket számlál a burgenlandi magyarság. Nem volt ismeretlen számára még a korabeli magyarországi népi írók szemlélete sem (Fekete Gyulának az esszéit is olvasta [ha nem tévedek, azokat, amelyek az *Egy korty tenger* című vaskos kötetben vannak összegyűjtve], bár azt nem mondanám, hogy ájult lelkesedéssel). Talán meglepő a következő állításom, hiszen ha valamit, a pátoszt nemigen viselte el, így nem pertaktálta a helytálláskultuszt sem: nos, a nyolcvanas években nem csinált titkot belőle, hogy soha nem fog áttelepülni Magyarországra (noha akkor már sikeres író volt itthon). Főnti közlésébe én bizony azt is beleértettem, amit jól vagy rosszul népszolgálatnak nevezünk. Rendkívül elhibázottnak, elavultnak, a világ 20. századi döntő átalakulását figyelmen kívül hagyónak tartotta egyes írótársainak a 19. századból átörökített váteszszerepét, s ezt többször meg is írta. De az bizonyos, hogy volt, sőt nagy volt benne az értelmiségi felelősségtudat; a vitákban való határozott állásfoglalásai is épp ezt bizonyítják. Hogyan is vállalt volna szerepet enélkül, éppen a forradalom idején az első magyar politikai szerveződés, illetve párt, a Független Magyar Kezdeményezés vezérkarában, hogyan tartott volna beszédet több tízezer szlovák tüntető előtt a magyarok képviselőjében, noha tudta, hogy a reformszellem oldalán a szlovák nacionalizmus is föl fog ébredni.⁵ Tóth László terjedelmes tanulmányában⁶ nagy debatternek is nevezi őt. Ehhez annyit tennék hozzá, hogy jó volt vele vitatkozni. Álláspontját határozottan fejtette ki, rémlik, még a hangját is fölemelte olykor. De én azt tapasztaltam meg, hogy nagy figyelemmel és türelemmel hallgatta az ellenérveket. Nem győzni akart; pártolta a szellemi polémiát, ha volt hozzá vitapartnere. Még a népi idióma sem volt idegen tőle. Egyszer, nem sokkal azután, hogy megérkeztem a Madách Kiadóba, ahol ekkor, úgy emlékszem, még Balla Kálmánnal és Zalabai Zsigmonddal dolgozott együtt (vagy talán már Tóth Károllyal is? ahhoz, hogy ő odakerülhessen, Balla vállalta, hogy átmejjék a szintén a kiadóhoz tartozó Irodalmi Szemle szerkesztőségébe), a következő hat-nyolc óra határozott programját így karakterizálta egy kérdő mondatban: „No, akkor nem nézünk a pohár fenekére?”

Érthető módon ez utóbb említettekre nem tudok idézetet hozni az életmű közírói-esszéírói részéből, de ez az egész bizonyára minden Grendel-olvasatomat meghatározza. Most átnézett írásai pedig alátámasztják ezt az olvasatot.

•

A kisebbségi (a diktatúra idején hivatalosan nemzetiséginek nevezett) magyarság körében még drámaibb nemzedékközi összeütközések származtak akkoriban a kulturális örökséggel, a hagyománnyal, a formanyelvsváltással kapcsolatos kérdésekből, mint Magyarországon, s ezt a helyzetet Grendel, ha nem éppen folyamatosan két évtizeden át, a vizsgált korszakban legalább kétszer átélte. Először akkor, amikor az *Egyszemű éjszaka*, illetve a *Fekete szél* nemzedékének nyelvi kódváltása került célkeresztbe, másodszer pedig akkor, amikor lényegében Balla Kálmánnal ketten útjára indítottak egy új írógenerációt, az Iródiásokét. A vád ilyen esetben a többször zsákutcába jutó csehszlovákiai magyar irodalmi tudatban vagy inkább közvélekedésben *érthető módon* az ún. *érthetlenség* volt. Grendel már első publikációi egyikében világossá tette: méltányolja, közvagyonnak tartja az előző nemzedék legjobbjainak teljesítményét, de egyben azt is, hogy generációja azt nem tekinti mintának:

„A szlovákiai magyar íróknak eddig még epigonjai sincsenek. Tózsér, Cselényi, Bábi, [Zs.] Nagy Lajos verseskötetei, Dobos és Duba prózája érték, de irodalmunkat »meghatározó« jellege még ezeknek az alkotásoknak sincs. Legújabb költő- és prózaíró nemzedékünk nem az ő nyomukban indult, hanem fenntartotta magának a formai, nyelvi kifejezésbeli kísérletezés szabadságának jogát.”⁷

Az érthetlenség pedig az ő értelmezésében alighanem az azok által ütött stigma, akik nem hajlandók erőfeszítéseket tenni a szöveg befogadására: „Nem az irodalom vált napjainkban ezoterrikussá, hanem a befogadás folyamata nem tart lépést az irodalom mozgásával.”⁸

Az előadásom címében emlegetett, „üres rítussá” kopott hagyomány Grendel szemében föltehetően ráadásul „álhagyomány”, amely a szocreál és a provincializmus keverékéből alakult ki. Ő viszont több szálon is a tartalmasabb, eredetibb, ám elhallgatott szellemi örökséget idézte vissza.

Az izoláció és az egyetemesség ellentétpárja már első regényének írása idején megjelenik szövegeiben, szemléletesen elsőként a *Mozgó Világban* 1980-ban közölt, már hivatkozott *Elszigeteltség vagy egyetemesség? A csehszlovákiai magyar irodalomról* című írásában. Volt, aki ezt úgy értelmezte, hogy helyteleníti a kisebbségi, mondjuk patetikusan, *sorskérdések* szépirodalomban való tárgyalását. Ennek az ellenkezője igaz. Egyrészt azért, mert vallotta, le is írta, hogy egy szépirodalmi mű témája bármi lehet (így a kisebbségi lét is).⁹ Másodjára: mi másról („is”) szól e korszakban megjelent első három regénye, mint ezekről a sorsproblémákról? A Könyvvilág *dedikálom* rovatába harmadik regényéről írt ajánlását ezzel fejezte be: „Szeretném, ha az *Áttételek* nem mint egy csehszlovákiai magyar író regénye, hanem mint *regény* nyújtana zavartalan élményt, s legföljebb az örvendeztetne meg hasonlóképpen, ha a regény végén az olvasó úgy érezné, ezt a regényt ennek ellenére csak egy Pozsonyban élő magyar író írhatta meg így.”¹⁰

Harmadrészt tudta ő értékelni az övétől eltérő stíluseszmény szerint szerveződő irodalmi műveket, ezt mindjárt bizonyítom is egy idézettel. Negyedszer tisztában volt azzal, hogy nem kimagasló irodalmi művek is tölthetnek be hasznos szerepet a *közösségi tudat alakításában*, s ettől el tudta különíteni az esztétikai ítéletalkotást. Persze nem a dilettáns művek esetében, azokat kiiktatandónak ítélte.

Létezik, legalábbis létezett akkor egy lappangó vélemény, mely szerint bizonyára értéktelennek tekintette azt, amit az elődök produkáltak. Ezzel szemben megjelenésük idején rögtön ismertette-méltatta Dobos László és Duba Gyula egy-egy munkáját. „Dobos új regénye nemzetiségi önismertünket tágitja, amennyiben persze tágítható valami, ami csak megszületőben van” – írta az *Egy szál ingben* című Dobos-regényről.¹¹ Expressis verbis ott van a cikkben, hogy a könyv a csehszlovákiai magyar regényírás fontos állomása, s bár figyelmeztetett Dobos „főlföltörő” pátoszára, és arra is, hogy a regény városban, lakótelepen játszódó része túlírt, párbeszédei „affektáltak és tudálékosak”, ám erre az utóbbi részre is szükség van: „időszerű és izgalmas kérdések átgondolására serkent”. Az egyén és a történelem ütközése a regény fő szálán azonban pontos, hiteles, árnyalt, a szétszórt, a (belső meghasonlásokkal is tagolt) közösség leírása szemléletes, sőt, a regényben „lenyűgözően szép”, megrázó részletek vannak. Később, a korszakhatáron, 1989-ben az *Egy szál ingben*-t megelőző Dobos-műről írja, hogy a csehszlovákiai magyar epikából még egy szempontból kiemelkedik: „Dobos László *Földönfutók* című regényének kivételével alig-alig érezzük azt, hogy a mű a megformálással való kemény küzdelemben jött létre.”¹² Ebben az utóbbi írásában is szerepel, s máshol is, hogy bizonyos műveket a kisebbségi közösség kultúrája szempontjából akkor is jelentékenynek tart, ha esztétikai értelemben (szerinte) nem problémamentesek.

Gondolom, elsőként üdvözli Duba Gyula második regényét, az *Ívnek a csukákat*. Hangsúlyozottan nem kritikát ír, nem is tehetné, mondja, mert a könyvnek ő volt a kiadói szerkesztője, s ehhez rögtön hozzáteszi: a vele való munka közben „mindvégig éreztem a mű gravitációs erejét”. Impliciten méltányolja a Duba által vázolt faluközösség-regény társadalmi-történelmi kórképének helyességét, s bár, ahogy itt is leszögezi, ő más regénymintát érez magához közelebb állónak, dicséri az író arányérzékét, azt, hogy szándék és produktum között nincs feszültség, „nagy élvezettel” olvasta a regényt, mely az író szociográfiai könyve, a *Vajúdó parasztvilág* nélkül nem jöhetett volna létre így. Az *Ívnek a csukákat* a csehszlovákiai magyar irodalom nagykorúsító művei között tartja számon.¹³

A szépirodalom szerepét egyébként meghatározónak tartotta a kisebbségi közösségekkel kapcsolatos információk létrehozása és közvetítése szempontjából is: „A közép-európai nemzetiségi létforma olyan új sajtószerűség, amelynek lényegi jegyeiről a legtöbbet az irodalom mondott el eddig, olyan új minőség, amelynek – öndefiníció híján – az attribútumait keressük.”¹⁴

A csehszlovákiai magyar írók és irodalomtudósok közül egyébként elsősorban nemzedéktársairól, illetve a fiatalabbakról írt. Értő-érző-elemző-azonosuló tanulmányt Kovács Magda egyetlen novelláskötetéről,¹⁵ Tóth László *Istentelen színjáték* című verskompozíciójáról¹⁶ s olvasatomban Bereck József *Öregem, az utolsó* című regényéről is,¹⁷ még ha ez utóbbival kapcsolatban, szerzője tehetségét elismerve, szándékait méltányolva, jellemábrázoló és atmoszférateremtő képességét dicsérve általános érvényességű, a csehszlovákiai magyar epika vonatkozásában jellemzőnek tekintett szerkesztésbeli, módszertani hibákra, funkciótlannak tartott és nem szervesített mellékszálra hívta is föl a figyelmet. Mindhárom esetben azonban a hagyományosabb olvasáskultúra felől nehezebben megközelíthető megoldások értelmét firtatta. Egy-egy rövidebb, kedvcsináló-figyelemföhlívó szösszenetet a Főnix füzetek szerzőiről írt, Cúth János¹⁸ próza- és Bettes István verseskötetéről

(ez utóbbiban alig két-három bekezdésben pontosan jellemezve Bettes akkori költészetét, sajátosságait, erőnyeit).¹⁹

A csehszlovákiai magyar irodalomkritika és irodalomelmélet jeles darabjaként méltatja Zalabai Zsigmond *Mérlegpróba* című kötetét,²⁰ nem tagadva, hogy az íráskor egyik rétegében a szerző hipotézisét nem tartja bizonyítottnak, s Zalabai véleménye olykor sarkított. De a vitatott íráskor (Ady a felvidéki költőkre gyakorolt hatásának jellegéről, a szlovákiai magyar próza hatvanas évekbeli állítólagos szemléletváltásáról) így is inspirálók. Mészáros László *Nyitott tétel* című könyvét egyszerre impresszionisztikusnak és pszeudoelméleti dacára tudománytalannak tartotta. Az impresszionisztikus kritika jogosultságát elismerte, de ezzel a könyvvel más probléma van: „A baj [...] nem ott keresendő, hogy impresszionisztikus, hanem, amint majd látni fogjuk, felületes, s »kioktatásainak« nincsen kellő irodalomelméleti-esztétikai, sokszor logikai fedezete sem.”²¹

Általában igényelte az irodalomelméleti közelítést, illetve a kritikus elméleti fölkészültségét.

Nagy gondot fordított az irodalmi utánpótlás képzésére, igyekezett „helyzetbe hozni” a fiatalokat. Az Irodalmi Szemle 1983/8-as számába ő írt bevezetőt az egyik legígéretesebb fiatal novellistára, Czákó József *Hülyekamasz* című, konvenciótagadó kisregénye elé (s gondolom, ő is kommandálta azt a folyóiratnak),²² egy évvel később a másik igen tehetséges s harmincévesen bekövetkezett haláláig²³ ki is teljesedő életművet teremtő prózaíró, Talamon Alfonzót mutatta be ugyanabban a folyóiratban, az akkor még egyetlenben.²⁴ A generáció harmadik figyelemre méltó epikusát, Hoga Györgyöt jóval később, 1988-ban ajánlotta az Irodalmi Szemle olvasóinak, meglepő módon egy öt évvel korábbi szöveggel (őt nem bemutatni kellett, már korábban is szerepelt a folyóiratban); ez, gondolom, még az Iródia működése idején íródott.²⁵ A fiatalok Iródia-füzetei számára kéziratokat, azokban tanácsokat is adott, hogyan érdemes írniuk, illetve hogy egyelőre mit olvassanak írás helyett; három év múlva, illetve három év alatt Balla Kálmán barátjával és munkatársával ő veri keresztül a Madách Kiadónál a *Próbaút* című, 1986-ban megjelent nemzedékavató antológiát, ők is szerkesztik azt.²⁶

Határon túli magyar irodalmi műről egyetlen elemzését találtam ebből a korszakból, Gion Nándor két általa elismerten értékes, közös cím alatt megjelent regényéről,²⁷ ebben a választott írói nézőpont, illetve az ezzel összefüggő írástechnika teherbíró képességén, illetve kényszerűen önkorlátozó jellegén töpreng.

Központi problémának tartotta a közösség önismeretének hiányát. A kisebbségtörténet feldolgozásának igénye, illetve a hiánya miatti tehetetlenség tükröződik egy történettudományi könyvről írt egyetlen, a (komáromi születésű) magyarországi történész, Arató Endre tanulmánykötetéről szóló ismertetőjéből.²⁸ Bár Arató szinte csak a kisebbségtörténet „baloldali” hagyományát tárgyalta, így is sok információt elevenített föl, „honosított” újra. Nem hézagpótló ez a könyv, mondja Grendel, hiszen még csak hézagok sincsenek, a nemzetiségi önismeret a semmiből kell megteremteni. A hetvenéves Turczel Lajost köszöntve előzménytelennek és folytatás nélkülinek nevezte a professzor főművét: „A *Két kor mezsgyéjént* – éppen mert széleskörű, nagy ívű áttekintést nyújt a csehszlovákiai magyarság szellemi életének első évtizedeiről – csehszlovákiai magyar önismeretünk alapvető művének tartom, s szívem szerint kötelező olvasmánnyá tenném minden magyar tannyelvű gimnáziumban.”²⁹

Magától értetődő, hogy Grendel nyíltan konfrontálódott, ha kellett. 1979-ben Balla Kálmán bírálatot írt a második világháború utáni csehszlovákiai magyar költészetet bemutató, reprezentatívnak szánt, majd 600 oldalas *Jelenlét* főcímű versantológiáról, rámutatva több szemléleti problémára, illetve bizonyítván, hogy a kevesebb több lett volna. Erre Ballát – hogy a már említett Kemény Zsigmondot idézzem – „mint a huhut a madarak”,³⁰ üldözőbe vette a csehszlovákiai magyar irodalom. A vitában kevesen álltak mellé, a leghatározottabban éppen Grendel.³¹ Tézisei szerint az irodalmi értékeket tisztázó vita az egy évtizeddel korábbi kezdetek után elmaradt, az említett protokolláris és személyes ügyek lehetetlenné teszik a dilettáns művek visszaszorítását. A jelzők, amelyeket az irodalom átlagára használt, a meghatározások sokkolóak lehetnek: „frázisköltészet”, „epigonizmus”, a „lektúrpróza” uralma, „önképzőkori irodalmárkodás”, „a dilettantizmus kontraszelekciója”. Számon kérte az irodalmi életen a közönyt, amely az összes komoly kritikust elhallgattatta, s amelynek folyományaként a legkiemelkedőbb irodalmi műveket is hallgatás övezi. Noha egy kisebbségi irodalomnak nem kell eredendően provinciálisnak lennie; erre ismét az erdélyi és a délvideki irodalmat hozza föl példának.³²

A következő év elején Morvay Gábor korábbi, az Új Szóban közölt írásához kapcsolódva vitacikket írt a Hét című lapba a középiskolák 4. osztálya számára kiadott irodalomtörténet-tankönyvről.³³ Ezt a munkát használhatatlannak ítélte: tisztázatlan a módszertana, nem egyértelműek az elvei, a koncepciója; sok benne a tárgyi tévedés és a pontatlan, szakszerűtlen definíció; „nyelvezete zavaros és sok esetben durván, démonian magyartalan”. Ráadásul az élő magyar irodalom java kimaradt belőle.

Az, hogy egy ilyen silány könyv megjelenhetett, etikai kérdéseket is fölvet. Az irodalomoktatás közügy; az írók, értelmiségiek súlyos hibát követnek el, ha nem figyelnek oda a tankönyvek minőségére. Az irodalom „személyiség- és tudatformáló hatalom”, „közösségformáló kohéziós erő”, nemzetiségi viszonyok között kitüntetett szerepe van. Jóvátehetetlen hiba történt.

Világirodalmi olvasottságát, a modern angolszász próza iránti szeretetét, a szlovák és a cseh irodalomban való jártasságát tekintve talán meglepő, hogy milyen kevés ekkori cikkei között a világirodalmi, illetve a nem magyar irodalmi tárgyú. Jellemző persze, hogy kiket emel ki a világirodalomból. A Nőben bevezetővel, kommentárral Updike egyik, a szomszéd hasábokon kinyomtatott novelláját (*A zeneiskola*) látta el (ahol is e sokak által kitüntetetten urbánusnak tartott író „a nagyvárosi életforma szellemőrlő gépezetéről” is beszél!),³⁴ öt évvel később az Új Szóban Valentyin Katajevét (*Az ostromlott városban*).³⁵ Julio Cortázar magyar nyelvű novelláskötetéről az Irodalmi Szemlébe írt szabályos kritikát, pontosabban elemzést az argentin szerző írástechnikájáról.³⁶ Egy Dosztojevszkij-évforduló arra sarkallta, hogy az Új Szóban elmagyarázza a nagy orosz írónak az egyetemes epikát megváltoztató prózapoétikai fordulatát: „Dosztojevszkij radikális megoldásra szánta el magát. Írásai nézőpontját áthelyezte hősei tudatába. Felszabadította, emancipálta a regényhősöket, engedte, hogy a saját törvényeik szerint cselekedjenek, engedte az anyag belső törvényszerűségeit érvényesülni.”³⁷ Valószínű, hogy az irodalomelmélet iránti igénye mellett éppen ez a probléma készítette arra, hogy Mihail Bahtyin magyar nyelven 1976-ban megjelent tanulmánykötetét részletesen ismertesse; mint köztudott, Bahtyin jelentős Dosztojevszkij-kutató volt, könyve is, az ismertető is részletezi ezt a regénytörténeti fordulatot, illetve Grendel Bahtyin Rabelais-ábrázolását is taglalja. Az orosz tudós Rabelais-monográfiája, illetve annak a kötetben szereplő részlete kapcsán, úgy látom, a reneszánsz „groteszk realizmusa” foglalkoztatta, mely a középkori vásári mulatságokból, karneváli ünnepekből nőtt ki, valamint ezen irány és a romantikus meg a modern groteszk közötti lényegi különbségek.³⁸ Mindenesetre világossá válik a szövegből az is, hogy a groteszk történelmibb, ha tetszik, „hagyományosabb” a realizmusnál.

Nemegyszer érezzük, hogy figyelemmel olvassa, élvezi, értékeli az adott műveket, de nemcsak azért ír róluk, hogy az olvasó figyelmébe ajánlja őket; az egyébként magas esztétikai színvonalú munkákban a választott forma működőképességét vizsgálja, a széppróza lehetséges új útjait keresi. A forma kitüntetett szerepet kap az elemzésekben, ami nem jelenti a tartalom fumigálását. Ha megtaláljuk a befogadásra érdemes formát, a közösségi problémák tudatosításának is nő az esélye.

Két cseh íróval foglalkozott önálló írásban. Vladimír Holannak, a korszak legegységesebb rangú, egykor Nobel-díjra fölterjesztett cseh költőjének magyar verseskötetéről rövid ismertetőt írt a Nőbe,³⁹ Jaroslav Seifertől, aki meg is kapta a Nobel-díjat, viszont nem nyilatkozott sehol, legalábbis nem találtam nyomát. Igaz, Seifertnek nem is volt akkor még magyar nyelvű kötete. S az sem biztos, hogy egyáltalán lehetett róla méltatást közölni, ugyanis korábban aláírta a Charta '77-et...

Bohumil Hrabalhoz egy tőle szokatlan műfajban kapcsolódott először: interjú készített vele. Olvasóként nyilván legkésőbb 1968 óta ismerte. Ez az év kitüntetett helyet foglal el Grendel gondolkozásában. Személyesen pedig 1983-ban találkozott vele először, Szigeti László szervezésében interjú készített Hrabalal, szintén a Nő című hetilap számára. Ez a szöveg, amint azt majd harminc évvel későbbi újraközölése elé írt bevezetőjében-émlékezésében írta, „talán ma már nevetséges, de akkor ez egyáltalán nem volt nevetséges – politikának volt tekinthető. Súlyos »jobboldali« elhajlás volt, noha akkor már megjelenhettek Hrabal könyvei. Az 1983-as év nem volt a várakozások esztendeje.”⁴⁰ „A pártközpontban őrjöngtek”, a főszerkesztőt megintették, talán meg is büntették, Szigeti és Grendel „csak” fekete pontot kapott.⁴¹

Ez az interjú több szempontból hungarikum. Egyrészt mert Hrabal explicite kimondja benne, hogy Örkény a drámái, novellái által közel áll hozzá, akár a testvére lehetett volna; ezt a „testvériséget” abból eredezteti, hogy mindketten az Osztrák–Magyar Monarchiában születtek, s megnevezi,

hogy ez most Közép-Európa. Másrészt Ödön von Horváthot, noha nyilván tudta róla, milyen nyelven írt, magyarnak tartotta: „Hogy valakire ráessen egy fa, hát az csak egy magyarral történhet meg! [...] Hát ez olyan, mintha egyenesen az istenek választották volna ki őt. Rádöntötték a fát, csak hogy magukkal vihessék az Olümposztra, ahol, ezek szerint, magyarul is beszélnek.”⁴² A másik Hrabal-szöveget Grendel az én kérésemre írta egy kiállítás prospektusába. Mindezt nem azért említem meg, mert ennek a kiállításnak én voltam az ötletgazdája és a szervezője, hanem két egyéb okból. Egyrészt mert az akció a jelen lévő Balla Kálmán révén nagyon magas minősítést kapott: „a kiállítás az első nyilvános aktusa volt az eddigi talán legizgalmasabb közös cseh–magyar irodalmi vállalkozásnak”.⁴³ A másik ok: ha jól tudom, Grendelnek ez az írása kis híján négy évtizedig lappangott a kiállítás prospektusában, illetve az *ef-Lapok* című folyóiratunkban, s csak az előadásra készülve vettem észre, hogy tavaly óta könyvben is olvasható, a *Zsebcselek* új kiadásában.

Most a könyvből idézem:

„Ez a szerény külsőségek között megrendezett kiállítás nem mindennapi és még kevésbé szokványos esemény. Hiszen Bohumil Hrabal világhírű cseh író, Hrapka Tibor pedig csehszlovákiai magyar fotóművész, aki alig néhány éve lépett ki a névtelenségből. Bohumil Hrabal Prágában él, Hrapka Tibor Dunaszerdahelyen, a kiállításra Budapesten kerül sor. [...] Alapítása óta Prága több ízben volt már Európa egyik szellemi központja, Dunaszerdahely még egyszer sem, s a távolság a két város között nemcsak nagyságrendi, hanem szellemében is sok száz kilométer. Ám a gondolkodás, a szellemi értékek tisztelete nagy távolságokat is lerövidít. Ahhoz, hogy ezt a kiállítást meg lehetett rendezni, még ezen kívül is kellett valami. Hrabal közismert rokonszenve a magyarok iránt, s a kiállítást szervező fiatalemberek szeretete Bohumil Hrabal iránt. Nem egy magyarról tudok, aki Hrabal novelláin és kisregényein keresztül ismerte és szerette meg a cseheket.”⁴⁴

Ez már a Közép-Európa-problematika kellős közepe; akkoriban azt gondoltuk, hogy Közép-Európa létezik, és a magyaroknak a bársonyos forradalom alatti aktivizálódása ennek jegyében is történt.

Egyébként szinte természetes, hogy a Hrabal által emlegetett Örkény halálakor éppen Grendel írt róla nekrológot az Irodalmi Szemlébe. Részben éppen az Örkényéhez hasonló prózavilágot hiányolta a magyar irodalomból, illetve kevesellte abban. Ebben a nekrológban is a hagyomány átalakító átörökítése az egyik döntő elem: „Örkény István nem vetette el (s nem vet[et]te meg) a magyar próza olykor nagyon is átkosnak nevezett »hagyományát«, az anekdotát, hanem ironikus és groteszk szemléletével eljuttatta lehetőségeinek végső határáig, az egypercesekig.”⁴⁵

A korabeli magyar irodalom nagy személyiségei közül a másik, akiről írása jelent meg: Mészöly Miklós. Ez évfordulóra született,⁴⁶ s az író hatvanadik születésnapja jó alkalmat kínált Grendelnek arra, hogy hagyomány (illetve „konzervativizmus”) és modernség viszonyát, legalábbis ahogy akkoriban pertraktálták azt, áldilemmának minősítse. Hiszen Mészöly, bár a magyar irodalom szemléltváltásának fontos aktora, egy lappangó, illetve elhallgattatott hagyomány folytatója is egyben, s természetesen több köze van irodalmunk értékes örökségéhez, mint álnépieknek és álmoderneknak. Másrészt Grendel deklarálja, hogy a mű a korhoz szól, a kor kérdéseire válaszol, „igazsága persze nem esztétikai érték kategória, ám feltétele az esztétikai érték létrehozásának”.⁴⁷ A modernségben, mondja itt, nem a „formai-technikai jegyek” a döntőek, hanem a „formateremtő szemlélet”.⁴⁸

A magyarországi magyar irodalomról szóló kevés írása között olyan is van, amely kevéssé híres, ám ínycsekknek való művet ajánl a tisztelt olvasó figyelmébe, Birkás Endre második világháborús regényét.⁴⁹

Talán még kitérhetek röviden egy másik területre; ezt Grendel e korszakából tudtommal egyetlen írás képviseli. A csehszlovákiai magyar kultúra kényszerű irodalom-központúságáról sokat beszéltünk akkoriban, talán jellemző, hogy ezt éppen írók tették szóvá. 1983-ban a talán legjelentősebb csehszlovákiai magyar festőt, Jakoby Gyulát születésének nyolcvanadik évfordulóján ő köszöntette az Irodalmi Szemlében. Pontosabban ez a cikk is szózat inkább az értéknormák problematikájáról. Érdemesebbnek tartom ezt is idézni inkább, mint ismertetni:

„Jakoby Gyula festészete, mint a nagy művészet általában, különlegesen fontos kihívás az olyan kulturális környezetben, amely minimális dinamizmusánál fogva a tradicionális formák és közmegegyezés konzerválásával véli sajátlagosságát megőrizni, átmenteni, rossz esetben igazolni. A nemzetiségi kultúrák olykor megdöbbenően szűkkeblűek az iratlan, ám annál szigorúbban – mert belülről – számonkért ritust megkérdőjelező vagy megkerülő művek befogadása tekintetében. Lélektani szempontból ez a szűkkeblűség talán érthető is. A nemzetiségi értelmiségi hajlamos sarkítani és le-

egyszerűsíteni jelenségeket, amelyekre a közmegegyezés nem terjed ki. Vagy, mivel a szótárunkból hiányoznak a fogalmak, amelyekkel leírhatnánk és megnevezhetnénk, megkerüli, még ha egy hatalmas hegytomb is az. Ez utóbbinál többre Jakoby Gyula festészetének leírásából sem futotta.”⁵⁰

JEGYZETEK

¹ „Az ember szüntelenül helyzetben van...” [Brogyányi Judit interjúja] = GRENDEL Lajos, *Elszigeteltség vagy egyetemesség. Esszék, cikkek, interjúk*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1991 (Regio Könyvek 3.), 14. A beszélgetés 1982-ben készült.

² GRENDEL Lajos, *Elszigeteltség vagy egyetemesség? A csehszlovákiai magyar irodalomról*, Mozgó Világ, 1980/8, 82.

³ GRENDEL Lajos, *Könnyűk vagyunk?*, Új Szó, 1981. június 15., 4.

⁴ *Gyűlölöm a lovas szobrokat.* [Vörös T. Károly interjúja] = GRENDEL, *Elszigeteltség... i. m.*, 1991, 81–82. p. A beszélgetés 1988-ban készült.

⁵ Lásd ehhez: GRENDEL Lajos, *Pozsonyi földregés. Novemberi napló = Uő, Elszigeteltség... i. m.*, 1991, 129–139. Ebben az 1989-es írásban szerepel, hogy az az év augusztusában Őrsújfaluban rendezett magyar ifjúsági tábor egyik vitájában általa mondottak után azt feltételezte, hogy „a következő napokban” le fogják tartóztatni; a titkosrendőrség ügynökei nem állták magukat, „fenyképeztek és lehallgattak, ahogy az a nagykönyvben meg van írva – és egészen nyíltan”. *Uo.*, 130.

⁶ TÓTH László, *Az ismeretlen Grendel Lajos. Szempontok és adalékok életéhez és pályájához = Uő, Hagyomány és identitás. Tanulmányok és esszék a (cseh)szlovákiai magyar irodalomhoz 2006–2021*, Magyar Napló–Fókusz Egyesület, Budapest, 2022, 439–483.

⁷ *Ankét irodalmunkról*, Irodalmi Szemle, 1970/7, 651. Aláírás: Grendel Lajos, egyetemi hallgató. Már önmagában az is az aktivitását jelzi, hogy beküldte válaszát, ugyanis a szerkesztőség szerint: „A majdnem száz megkérdezettnek sajnos alig a tíz százaléka válaszolt, s így a kép hiányos lehet.” *Uo.*, 649.

⁸ GRENDEL Lajos, *Lépést tartani. Irodalmunk oktatásának kérdéseiről*, Új Szó, 1980. december 19., 6.

⁹ „A kérdésre, vajon ez a sajátyszerűség lehet-e esztétikai tárgya valamely műalkotásnak, habozás nélkül igenen válaszolhatunk, hiszen egy mű esztétikai tárgya bármi lehet. Sajátyszerűség és provincializmus ugyanis nem rokon értelműek.” GRENDEL, *Elszigeteltség vagy egyetemesség? i. m.*, 1980, 80.

¹⁰ *...dedikálom... Grendel Lajos*, Könyvvilág, 1985/12, 6. (Erre a szövegre talán azért is emlékeztem, mert a kéziratát én hoztam át Pozsonyból Budapestre; a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésénél dolgoztam akkor, s a Könyvvilág a mi egyik folyóiratunk volt.)

¹¹ GRENDEL Lajos, *Dobos László: Egy szál ingben*, Nő, 1978/14, 6.

¹² GRENDEL Lajos, *Hagyomány és korszerűség a csehszlovákiai magyar prózában = Uő, Elszigeteltség... i. m.*, 1991, 37. A tanulmány 1989-ben íródott.

¹³ GRENDEL Lajos, *Duba Gyula: Ívnek a csukák*, Nő, 1978/17, 11.

¹⁴ GRENDEL Lajos, *Gion Nándor: Latroknak is játszott. Virágos katona, Rózsaméz*, Irodalmi Szemle, 1979/2, 179.

¹⁵ GRENDEL Lajos, *Szemelvények a gonosz asszony hagyatékából. Kovács Magda: Én, a csillagbognár*, Irodalmi Szemle, 1979/1, 82–85.

¹⁶ GRENDEL Lajos, *A Semmi színe előtt. (Tóth László: Istentelen színjáték)*, Irodalmi Szemle, 1984/5, 475–479.

¹⁷ GRENDEL Lajos, *Mikrorealizmus, áramszünetekkel. Bereck József: Öregem, az utolsó*, Irodalmi Szemle, 1978/4, 369–372.

¹⁸ – gr –, *Cúth János: Lélekharang*, Nő, 1982/5, 18.

¹⁹ GRENDEL Lajos, *Két bukfenc között*, Nő, 1985/49, 6.

²⁰ GRENDEL Lajos, *Küzelem az elméletért*, Irodalmi Szemle, 1980/3, 271–275. A kötet három, cím szerint említett írása meggyőzte: „irodalmi gondolkodásunk fölfrissítésének egyik járható útja éppen az, amit ezekkel az írásaival sugalmaz. A szövegelemzésből kiinduló szövegkritika, amely az irodalmi művet a maga irodalmon belüli összefüggései között látta és helyezi el, de egyszersem annak társadalmi intencionáltságát sem mellőzi.” *Uo.*, 272.

²¹ GRENDEL Lajos, *Bújócska a kritikával*, Irodalmi Szemle, 1978/2, 179.

²² „A »hülyekamaszt« olyan közösségi értékrend és konvenciórendszer veszi körül, amely lassan a normális kommunikációt is lehetetlenné teszi a számára, még a hozzá legközelebb álló emberekkel is. Sajátos légüres térbe kerül.” GRENDEL Lajos, *Czakó József elbeszélése elé*, Irodalmi Szemle, 1983/9, 820.

²³ Talamont 1996 tavaszán autó ütötte el, néhány hónappal későbbi haláláig kómában volt.

²⁴ GRENDEL Lajos, *Talamon Alfonz novelláiról*, Irodalmi Szemle, 1984/3, 230–231. A következő lapokon Talamon két novellája olvasható. Őt Grendel a magyarországi sajtóban is népszerűsítette, publikációs lehetőséget is teremtve neki: GRENDEL Lajos, *Talamon Alfonz elbeszélése elé*, Tiszatáj, 1986/4, 22.

²⁵ GRENDEL Lajos, *Hogya György novelláiról*, Irodalmi Szemle, 1988/4, 422–423. Ez az értékelés eltér az előzőektől: ezúttal nem felvezeti, hanem követi a bemutatott szerző novelláját.

²⁶ Az Iródia csoport működését ekkor már betiltották. Az antológia címében eredetileg, illetve még a kinyomtatott védőborítón is a csoport neve szerepelt, az utolsó pillanatokban kellett megváltoztatni.

²⁷ GRENDEL, *Gion Nándor: Latroknak... i. m.*, 179–181.

²⁸ GRENDEL Lajos, *Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975*, Nő, 1978/21, 6.

²⁹ *Turczel Lajos munkásságáról* [Grendel a Szlovákiai Írók Szövetsége Magyar Szekciója kritikai szakosztálya a hetvenéves Turczel Lajos munkásságának szentelt 1987. szeptember 28-i vitáján elhangzott hozzászólásának szerkesztett szövege], Irodalmi Szemle, 1988/1, 62.

³⁰ Kemény Zsigmond naplója, bev., jegyz., köz. BENKŐ Samu, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966, 166.

³¹ Írásában egyetértően idézi Balla sokak által provokatívnak tartott tételét: „...írócsoportunkat kívülről a körülmények nyomása, belülről a kritika hiánya közösen tartotta mindeddig egyben. A következmény egészségtelen nivellálódás, értékesnek és értéktelennek egy szintre hozatala protokolláris vagy személyes érdekből, s a csoportlélektan törvényeinek egyéb megnyilvánulásai.” Lásd a következő jegyzetet.

³² GREDEL Lajos, *Irodalmunk belterjességéről egy vita kapcsán*, Hét, 1979/43, 14.

³³ GREDEL Lajos, *Tanügyglossza*, Hét, 1980/4, 14. Lásd még a csehszlovákiai magyar irodalom oktatása kapcsán az irodalomoktatásnak a befogadást és értelmezést segítő lehetséges és szükséges megújulásáról írt cikket: GREDEL, *Lépést tartani*, i. m.

³⁴ GREDEL Lajos, *John Updike novellája elé*, Nő, 1982/16, 14.

³⁵ GREDEL Lajos, *Katajev novellája elé*, Új Szó. Vasárnapi kiadás, 1987/40, 12.

³⁶ GREDEL Lajos, *A Cortázar-mágia. Julio Cortázar: Nagytás*, Irodalmi Szemle, 1979/5, 462–465.

³⁷ GREDEL Lajos, *A korszaknyitó író. Száz éve halt meg Dosztojevszkij*, Új Szó, 1981. február 5., 6.

³⁸ GREDEL Lajos, *Mihail Bahtyin: A szó esztétikája*, Irodalmi Szemle, 1977/9, 853–856.

³⁹ „Zsenialitásának a titka talán az, hogy centiméterre pontosan megtalálta azt az ontológiai helyet és helyzetet, ahol a modern kor embere szűkül és fázik.” GREDEL Lajos, *Éjszaka Hamlettel*, Nő, 1983/51–52, 30.

⁴⁰ GREDEL Lajos, *Ismerkedés Hraballal*, Hévíz. Művészeti és társadalmi folyóirat, 2014/1, 55.

⁴¹ Uo., 57.

⁴² Az eredeti, 1983-as publikációból idézve: *Prágai párbeszéd. Bohumil Hraballal Grendel Lajos beszélget*, Nő, 1983/51–52, 27.

⁴³ BALLA Kálmán, *Arc vagy álarc? Budapesti kiállítás Hrapka Tibor Hrabal-portréiból*, Irodalmi Szemle, 1986/7, 663. Az emlegetett vállalkozás Szigeti László Hrabal-interjúkötete; ehhez készültek Hrapka képei. Ugyanebben a számban jelent meg Grendel Lajos *A legnépszerűbb cseh író* című esszéje (639–642.), ismereteim szerint harmadik Hraballal foglalkozó, az író magyarországi népszerűségét (is) értelmező írása.

⁴⁴ GREDEL Lajos, *A huncut és a töprengő = BOHUMIL Hrabal, Zsebcselek. Interjúregény*, kérdező: SZIGETI László, fotográfus: HRAPKA Tibor, előszó: FEHÉR Renátó, Kalligram, Budapest, 2022, 197.

⁴⁵ GREDEL Lajos, *Örkény István (1912–1979)*, Irodalmi Szemle, 1979/7, 629.

⁴⁶ „Kedves és hálás műfaj a köszöntő, íróját nem készleten szellemi erőpróbára.” GREDEL Lajos, *Mészöly Miklós hatvanéves*, Irodalmi Szemle, 1981/1, 68.

⁴⁷ Uo., 69.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Gr., *Birkás Endre: Elfelejtett emberek*, Nő, 1978/22, 6.

⁵⁰ GREDEL Lajos, *Jakoby Gyula nyolcvanéves*, Irodalmi Szemle, 1983/3, 199.

BALLA KÁLMÁN

Fel nem oldó és fel nem oldozó kimondás

Jelentésrétegek a *Bukott angyalok* című
Grendel-regényben

Dunajszky Gézának (Debrőd–Pozsonyligetfalu),
a *Felszántott tömegsírok* szerzőjének ajánlom

A *Bukott angyalok* – Grendel Lajos utolsó regénye – a ránézésre egyszerű, szikár fabulájával és a mindössze négy, de valójában két szereplője ellenére (akik közül egyik az elbeszélő), vonatkozás- és utalásrendszere révén a maga „intenzív totalításában” annyi mindent érint, ami rendkívüli figyelmet érdemel, hogy legfontosabb elemei valójában csak jelezhetők lesznek az alábbiakban.

1979 májusában, Grendel Lajos és Zalabai Zsigmond szerkesztő kollégáim társaságában (egyikük sem él már, ezért is osztom meg ezt a regény gyökereivel kapcsolatos személyes emléket) Budapesten baráti összejövetelen találkoztunk három kiváló irodalomtörténésszel és két történészszel, akik nagyjából kollégáim pár évvel idősebb nemzedéktársai voltak. Nem sokkal Bibó István temetése után voltunk, amiről szó is esett, és a dátum emiatt rögződött. Ott hallhattunk először a magyar leventék Pozsony közelében történt meggyilkolásáról. Az emigrációban akkoriban megjelent úttörő és korszakos könyvében¹ Janics Kálmán azt a tragédiát is elsőként említette harminc év elteltével, azonban az még további évtizedekig ismeretlen és feltáratlan maradt, ellentétben a rendszerváltás előtti egyéb tabutémákkal, hiszen – az ő szavával élve – a Duna menti „kis Katyn” még tiltott témaként, a tiltott nyilvánosságban, a tiltott irodalomban sem létezett.

Amikor 2017 tavaszán értesültem arról, hogy Grendel legújabb regénye ehhez a tragédiához kapcsolódik, biztos voltam abban, hogy pályájának rendkívüli jelentőségű állomása lesz ez a könyv. Az is lett, és sajnálatos módon az író utolsó regényeként lett az. Grendel pályájának záró szépprózai műve kisregény terjedelmű és kamaradarabhoz illő szereplőgárdájú, de alpművekhez méltó tartalmakat és kérdéseket, belső és külső térbeli és időbeli távlatokat sűrít magában. A szinte könynyednek ható, mindennemű nehézkes veretességtől és sajnálkozó érzelmességtől mentes előadásmód drámai ellentétben áll az elbeszélő narratívájában és a három kulcsszereplő párbeszédeiben háttérként feltűnő, ismételten feszegetett és helyenként visszafojthatatlanul feltörő és gyötrően megelevenedő történetekkel, amelyek az 1944–49-es, a megelőzőnél nem kevésbé drámai fél évtizedben lezajlott összeomlás és többszörös rendszerváltás, azon belül a magyar tragédiának is nevezett elűzés, jogfosztás, kifosztás és népiirtás történetének részeként – kimondatlanul vagy kimondva – mindmáig meghatározók a határon túli és az anyaországi magyarság történelmi tudatában, emlékezetében és közérzetében egyaránt.

A szlovákiai magyarság e pusztító fél évtizedben, az 1946-os összeírás, az Okáli-listák² alapján szinte ítélet-végrehajtói pontossággal, szó szerint megtizedeltetvén lélekszámában és vagyonában egyaránt, majd minden oldalról magára hagyatván is képessé vált passzív ellenállásra, önépítésre, önreflexióra, és maga fogott hozzá múltja feltárásához, amit az anyaország elhallgatott, a többségi nemzet pedig tiltott. Nem szorul magyarázatra, hogy a betiltott emlékezet legerősebb az irodalomban, az ember- és lélektani ábrázolásban jutott szóhoz. Pályája záró szakaszában Grendel Lajos is eljutott a felismeréshez, hogy nem szabad annyiban hagyni, és az újabb nemzedékeknek is folytatniuk kell, amit a felvidéki irodalomban L. Kiss Ibolya, Egri Viktor és Dobos László, a magyarság más részeinek irodalmában Cseres Tibor, Burány Nándor, Illés Sándor, Kovács Vilmos, Páskándi Géza, majd Gion Nándor művei elindítottak. Hozzájuk hasonlóan Grendel is megelőzte a dokumentumok és történelmi feldolgozások közzétételét.

A *Bukott angyalok*, regény lévén, másról és többről is szól. A tömény gondolatosságú próza jelentésrétegei lefedik a felvidéki, csehszlovákiai, szlovákiai – és ezáltal nem csak a szlovákiai – magyar-

ság utóbbi nyolc évtizedének kulcsfogalmait és jelenségeit. Grendel az 1945 utáni rendszereket írta meg regényeiben: azt a csehszlovák és posztcsehszlovák világot, amelyet végigélt. Jelen művében pedig azok felbomlásának előzményeit és következményeit, utóéletét is. Az általános kiábrándulást a kommunizusból, a rendszerváltás ígéreteiből, a liberalizusból és az intézményes vallásból – visszaható érvénnyel is, hiszen a társadalom széles rétegei korábban elfogadták ezeket. A *Bukott angyalok* az 1989 utáni nemzedéki kiábrándulás regénye, amely rávilágít a Grendeltől másutt Abszurdisztánnak nevezett, rendszerváltást megelőző és követő társadalmi értékválság valamennyi összetevőjére: a kompenzálás indukálta bűnbakkeresésre, a korábban négy évtizedre hibernált indulatok és félelmek kiolvadására, valamint annak a felismerésnek a döbbenetére, miszerint a ki-mondatlan, letagadott lényeg és az arra vastagon lerakódó százéves hazugságok életben tartása, tartóssága rendszerfüggetlen.

A regényben alkalmazott perspektíva- és idősíkváltások poétikája nem véletlenül juttatja eszünkbe a *Parázna szobrokat* (1978). Grendel azonnal felfigyelt és figyeltetett Cseres Tibor sokáig kiadásra várakozó alapművére, a *Hideg napok* (1964) írójának újabb olyan fegyvertényére, amely a nemzeti kultúrának az irodalmon túl is ható eseménye volt. Az elhallgatás, tagadás és tiltás ellenére és alatt párázoló múlt a lelkiismeretben válik égető, kínzó jelenné, és a tér- és időbeli perspektívák párhuzamos megjelenítése lehetővé teszi a múlt jelenig terjedő rétegeinek szinkronizált érzékeltetését.

A *Bukott angyalok* megjelenésekor készült interjúban Grendel (168 Óra, 2017. június 26.) elmondta, hogy mintegy két évtizede foglalkoztatta a regény terve. A pozsonyiligetfalusi magyar és német internálótábor, az ott és másutt 1945–46-ban, papíron, békeidőben elkövetett tömeggyilkosságok a rendszerváltást követően még hosszú évekig feltáratlanul, sőt említetlenül maradtak. A pozsonyi magyarság Dunajszky Géza kutatásainak, írásainak és kezdeményezésének köszönhetően 2015-ben szerény emlékművet állított fel az egyik tömegsír helyén. Mindez akkor még nagyrészt visszhangtalan maradt, Magyarországon is. Grendel Lajos regénye törte meg ezt a hallgatást, és bizvást állítható, hogy a könyv és megdöbbenésről árulkodó visszhangja kiváltotta a történelmi háttér, az eseménytörténet iránti élénkebb érdeklődést a publicisták, történészek, dokumentumfilmek körében is. Dunajszky Géza és munkatársai, valamint Udvardy Zoltán és filmes alkotótársai voltak és maradtak az úttörők minden elismerést megérdemlő munkájukkal a történelmi igazság feltárában és a túlélők emlékeinek rögzítésében.

Az idén elhunyt kiváló cseh történész, Karel Kaplan – becsületére váljék – „genocídium előtti állapotnak” nevezte a csehszlovákiai magyarság 1948-ra kialakult súlyos helyzetét. Talán nem tudhatta, hogy ez a népiirtás valójában bekövetkezett, mégpedig egyidejűleg a holokauszt utolsó fejezetével és a szomszéd országokban elkövetett tömeggyilkosságokkal. A bácskai falvak magyarjainak tömeges legyilkolása ugyanakkor történt, amikor Radnóti és társainak mártírsága és Budapesten a nyilasok vérengzése. Kőszeggel és Balfal egyidejűleg a haláltáborok kezdeménye is megjelent Ligetfaluban is, akárcsak a bácskai Járeken, valamint a Kárpát-medencében és azon túl a GUPVI ceglédi, szolyvai, sanoki, barcaföldvári, foksányi, zsilvásári és egyéb magyar lágereiben.

Ligetfalu idilli nevéhez örökre ártatlanok gyötrése és halomra gyilkolása fog társulni. Mint Birkenau, azaz Brzezinka, a legnagyobb magyar temető nyírfaligetre emlékeztető helységnevéhez. De nem csak erről van szó. Szlovákia területén szlovák források szerint 211 tömegsír található 1944–45-ből, mintegy 5300 magyar, német és szlovák áldozattal, köztük zsidó származású holokauszt-túlélőkkel. Ez a szám azonban nem fedi a valóságot, mivel egyrészt a beneői német- és magyarellenes téboly szlovákiai áldozatainak számát egyesíti a Hlinka-gárda és a német nácik által elkövetett vérengzések áldozataival, másrészt nem vesz tudomást az 1949 előtt „háborús bűnösként” kivégzett, illetve kényszermunkára ítélt magyar áldozatokról és a munkatáborokban kioltott emberéletekről, amelyek számbavétele még várat magára.³ A volt Csehszlovákia „a jeltelen tömegsírok régiója »[...]« a mai Szlovákia keleti határától a cseh–német határig tartó zóna máig feltáratlan tömegsíraiban fekvő áldozatok számát” tekintve „a legelső becslés 30 ezer fő, a legmagasabb ennek tízszeresét, 300 ezer temetetlen halottat említ”.⁴

Az alapvető tanulmányok megszülettek, és soruk remélhetőleg folytatódik. De a magyar tragédia csak a művészet és irodalom révén válhat emberformáló, emberségre indító katarzissá a magyar és nem magyar közönségben, olvasóban egyaránt. Ebben Grendel könyvét aligha lehet túlbecsülni.

A ligetfalusi láger és tömeggyilkosság a regény idején és helyén – ha úgy tetszik, téridején – kívüli történés, hiszen többszörös áttételen és közvetettségben jelenik meg, az elbeszélő által barát-

jától, Lőrincától – apósa neki elmondott emlékei nyomán – hallottakból felidézve. Mégis ez az origó, amely évtizedeken, nemzedékeken és rendszerváltásokon át jelen van, meghatározza, terheli és fogva tartja nemcsak a valami módon érintettek, hanem azok életét és magatartását is, akik semmit sem tudnak róla. Mint ahogyan a szlovákiai magyarok, a magyarok életében, reflexeiben is, még ha nem tudatosított szinten is, élnek azok a megpróbáltatások, amelyeket kénytelen voltak elviselni elődeik vagy a maguk életében. Mert a múlt e tekintetben sem ért véget, sőt, el sem múlt. Grendel regénye arról is szól, hogy mennyire él a múlt, és lezárulás helyett folyamatosan jelenné válik. Ahogyan az elbeszélő fogalmaz: „De hát mit igazol az elmúlt idő? Tulajdonképpen semmit. Az idő betemet, ugyanakkor új rétegeket tár föl folyamatosan.”

A *Bukott angyalok* mindazonáltal nem a felvidéki *Hideg napok*, amelyben Cseres a szervezett tömeggyilkosság elkövetését, megparancsolóit és elkövetőit örökítette meg mindmáig fejünk félrekapására kényszerítő villanófényekkel. A különbség nem elsősorban az, hogy ott az elkövetők és parancsnokaik magyarok, itt meg az áldozatok. Grendel a tragédia *utánját* írta meg, az elkövető és az áldozat lelki, lelkiismereti drámájaként. Ezért inkább Páskándi, Kocsis István és Sütő lelkiismeretelemző, bűn- és felelősségtudat-boncoló, örökös perújrafelvételért fellebbező dialógusdrámáinak narratív, elbeszélő rokona. Nem véletlen, hogy a felvidéki magyar prózairodalomban aligha találunk olyan művet, amelyben annyira felismerhetően körvonalazódnék a dramatizálás lehetősége, mint a *Bukott angyalokban*.

Egyébként Cseres könyvében – akár Grendelnél – monológok egymáshoz kapcsolódó mozaikjából alakul ki a megrázó teljes kép, és ez Kovács András katartikus erejű filmjének is megadta a szerkezeti alapját. A *Hideg napokban* megjelenik a tettesek és az áldozatok világa is, amelyek a véres razziában pusztulnak el: az egyik erkölcsileg, a másik fizikailag. Nyomukban jövő nélküli világ marad, a történetek terhével nem lehet tovább élni. Az újvidéki „hideg napokban” magyarok öltek magyarokat és szerbeket, harmadfél évvel később, a „még hidegebb napokban” pedig magyarok és németek voltak a Bácskát végigpusztító népiirtás áldozatai. Cseres könyvét az teszi mélyen megrendítővé, és szerzőjét az emeli páratlan etikai magasságokba, hogy sem a tettesek nemzetiségét, tetteik vélt vagy valós enyhítő körülményeit, sem pedig a rendszer kényszerét nem hajlandó figyelembe venni – akárcsak Szolzsenyicin tette a saját népét irtó lágerkommunizmus tömeggyilkosai esetében. Felmentésük és feloldozásuk lehetetlensége végleges, az áldozatok nem múltó jelenléte teszi azzá. Az író könyve hírére felkereső bezdáni ember (a bácskai szerb „vérbosszú” szemtanúja) sohasem teljesülő kívánsága azt jelképezi, hogy a túlélők is áldozatok, hiszen az ő életük is véget ért a holtakéval: „Hogy tudják: ártatlanok voltak. Hogy hirdessék ki, hogy ezek és ezek, név szerint, ártatlanok voltak.”

Grendel teljes regénye túlélőkről – egy tettesről és életben hagyott áldozatáról – szól; könyvében az áldozatok világa visszautalásként, szüntelenül kísértő háttérként van jelen. A tömeggyilkosság iszonyatos képeitől, amelyeket a könyv megjelenésének idején interjújában felidézett, az író megkíméli az olvasót. (Ezeket a 2019-ben bemutatott *Népiirtás Pozsonyligetfalun* című filmben és a *Sóval hintették be...* című 2022-es dokumentumkötetben Udvardy Zoltán és Géczy Dávid gyűjtötték össze.) A *Bukott angyalok* – az elbeszélővel együtt – négy szereplője valójában tipikusan a dokumentumfilmekben alkalmazott és Cseres Tibor, Dobos László, Burány Nándor, Illés Sándor rokon regényeiben is jellemző szerkezetben: egymáshoz intézett monológok mozaikjában, bűntudattól és lelkifurdalástól előhívott önvallomások, önmaguk előtti beismerések sorozatán keresztül jut el az évtizedeken át cipelt és titkolt kettős életük utolsó és legszégyenletesebb részletének, egymás megfigyelésének és kiszolgáltatásának elmondásához. Az ezt megelőző fél évszázad során történetek fényében és az alatt eltelt életük tudatában azonban ennek már nincs hatása, következménye. A kimondás nem hoz megnyugvást, az életen át viselt terhek alól nincs feloldás, és a meggyónt vétkek nem nyernek feloldozást. A gyónás, a vallomás pedig morális tett, az etikától mentes életben és környezetben is.

(MORÁLIS KÉRDÉSEK, PARADOXONOK REGÉNYE)

Grendelt, az írókat a kisebbségi, halmozottan korlátozott és nyomorító élethelyzetek képtelensége, abszurditása, paradoxonai foglalkoztatják – nem a lélektana, inkább a választásai, kényszerei és csapdái – már korai elbeszéléseiben is (lásd például a bátorságával már folyóiratközlésekor felfi-

gyeltető *Tanügy* című novellát). De az író nevezetes, nemzetközi visszhangot kiváltó (első) regénytrilógiája mindhárom darabjában a lelkiismeret az a *föltétlen érték* (a néhai Szegedy-Maszák Mihály szavával élve),⁵ amely a tisztánlátás, az illúziótlanság és a kimondás előfeltétele. Az *Éleslövészet*, a *Galeri* és még inkább az *Áttételek* is morális döntésekről szól, jóllehet rezignáltan, illúziótlanul, vigasztalanul.

A talán legösszetettebb, leginkább sokirányú és sokrétegűen értelmezhető Grendel-regény, a *Galeri* a katonaszökevények kivégzésének drámai pillanatfelvételével a *Bukott angyalok* előképének is tekinthető, de legalábbis jelzi az író kivételes érzékenységét az erkölcs botránya, az emberiség eltiprása, a végletes kiszolgáltatottság bénító irracionálitása iránt. Tőzsér Árpád meglátása az író későbbi műveinek ismeretében nem csupán a trilógiára érvényes: „A különböző történelmi példákban mindig az erőszak és a megalkuvás helyzete ismétlődik, variálódik.”⁶

Az író könnyednek ható stílusát, amely korábbi munkáiban oly természetességgel illeszkedett ironikus nézőpontjához és groteszk jelenetezéséhez, ezúttal mélyenszántó gondolatmenetek, erkölcsi és gondolati alapfogalmak és dilemmák súlyosbítják. Az áldozatról kiderül, hogy bűnösként, büntudattal élte le az életét, mivel eltitkolta, hogy áldozat. A tettesről kiderül, hogy folyamatosan csúszott lefelé, minden célja, tudása, hite hamisnak bizonyult, és csak egyetlen szilárd pont maradt az életében, egy ember, akit – maga sem tudja vagy vallja be, miért – megmentett, és akitől halálig nem tud elszakadni. Mindez asztali, mondhatni, baráti beszélgetések közben bontakozik ki, amelyek háttere a ligetfalusi tömeggyilkosság, az ötvenes évek börtönei, az állambiztonság által ellenőrzött kommunista rendszer és a rendszerváltás utáni közép-európai demokrácia kulisszái.

A morális döntés Grendelnél egzisztenciális választás kérdése. És ha ez megválaszolhatatlan és eldönthetetlen, azt önmagunk előtt nem hazudtolhatjuk, nem tagadhatjuk, nem szépíthetjük. Ebben a regényében is visszatér a korai novellák, első prózakötete feloldást és (ön)felmentést megtagadó kíméletlen tisztánlátásához, az elbeszélő nézőpontját is megkérdőjelező, egzisztenciális szorongást megfogalmazó lezáráshoz, amelyet a *Hűtlenek* végén így olvashatunk: „Nem lehetek irtalmas magamhoz.”

(AZ IRÓNIA ELVESZTÉSE)

Az irónia és a hozzá kapcsolható formai és groteszk innovációk és látásmód Grendel műveiben folyamatosan veszítenek súlyukból az élőbeszédhez közelítő függő, majd egyenes beszédként között párbeszédnek javára, amelyek a *Bukott angyalok* túlnyomó részét teszik ki, mintegy vitára, vallatásra és vallomástételre is emlékeztető, kamaradramát idéző önboncolásként, önvádként és önleleplezéseként, üres színpadot idézően lecsupaszított, jelzesszerű környezetben és helyszíneken.

Az irónia helyét egyre érezhetőbben a tragikum veszi át Grendel műveiben a morális fölény és nézőpont elvesztésével párhuzamosan. Az 1999-ben megjelent *Tömegsír* tömegsírja még a korábbi Grendel-kötetektől ismerős ironikus-önironikus, szinte Szerb Antal-os könnyedséggel, helyenként Moldova, Hašek, sőt Rejtő Jenő groteszk humorára emlékeztetően elmesélt történet és történetek háttérben és háttereként jelenik meg. E regénynek a „lázas a tények zsarnoksága ellen” szellemében fogant könnyed, már-már frivol, mindvégig transzparens, racionálisan világos, objektivistá stílusa is Szerb Antal-i. A *Tömegsír* írója talán megsejtette a téma valódiságát, de a történet kísértetiesen előrevetíti a ligetfalusi tömegsírok körüli valódi manipulációkat: a regénybeli álpártizánok vagy inkább álfelszabadítók az ellenségtől az oroszok által megtisztított településről (de korábban az 1944-es felkelés idején is) elhurcolják a védtelen falusiakat, majd az új hatalomba beülő cinkosaik sok évvel később a tömegsírban lelt áldozatok eltűnését és halálát azonosítás nélkül a német fasisztákra kenik, hiszen úgy engedélyezett, sőt dicséretes tett lehet az emlékmű létesítése... Az elbeszélővel kívánják megírni a mindezt előkészítő és igazoló cikket. Ő azonban, miután gyenge pillanatában erre rááll, végül a hazug írás helyett az ügy történetét, magát a regényt írja meg. Valójában a *Bukott angyalok* lett az a regény.

A *Tömegsír*ban lejátszódó kicsinyes alkuk, vesztegetések és megalkuvások jellemezte tragikomikus groteszk a korlátolt provincializmus szatírája, amelyben az elbeszélő erkölcsi és racionális fölénye, humoros iróniával kifejezett távolságtartása mindvégig fennáll, még önmagával,

önmaga jellemtelenségével, megalkuvásával szemben is. Az akár nosztalgikus, akár önvigasztaló pátosznál semmi sem állt távolabb Grendeltől, az ironia pedig egyre inkább elégtelen, inadekvát magatartásnak mutatkozott, hiszen a hangsúlyos távolságtartás feltételezi a bíráló, leleplező, esetleg karikírozó, de mindenképp értéktudatos elbeszélői nézőpont létezését. A feloldást jelentő tragikum lehetősége pedig nem adatik meg, mivel a jelen poszt-tragikus világában katartikus kimenetelű konfliktus, katartikus halál sem létezik. A 20. század tömeggyilkosságai és népirtásai elpusztították az emberhez méltó, felemelő, megtisztító halál és a részvét lehetőségét is. Marad a *Bukott angyalok* illúziótlan, modern – ám potenciálisan fatalista – objektivitása, a sokat látott helyszínelő rendőrök és boncmesterek szenttelen tényrögzítő jelentéseinek antropomorf deizmus: „Egy szem állandóan, az örökkévalóságból figyel. [...] egy szem, amely oly távoli, mint az Isten. Ez a szem a lelkiismeret. Lát, de nem avatkozik közbe. A lelkiismeret azonos Istennel, amely egyesek szerint nem létezik.”

Ide idézhető Mészöly Miklós vagy André Gide prózájának szenttelen pontossága, pontos szenttelensége, vagy a nagy amerikaiak, Hemingway és Scott Fitzgerald sokat mondó hallgatásokkal tellített prózája, amely az író Grendelre mély hatással volt. Nincs közös ellenség, nincs mártír, nincs hős, nincs „idea”, csak esetleg hamis nosztalgia. Nincs lefordítható jelkép vagy jelentés sem. A jelentés nem definiálható, akárcsak a minőség (a filozófiai, esztétikai, művészi minőség).

(TEHÁT NEM IS NEMZETISÉGI, KISEBBSÉGI, FELVIDÉKI REGÉNY?)

Talán van még helye ennek a kérdésnek, amelyet oly sok és fölösleges változatban hallottunk már. A válasz igen és nem. Persze nem diszjunktív, hanem konjunktív értelemben. Dőreség lenne tagadni, hogy az. Ligetfalu a szlovákiai, ám nemcsak a szlovákiai magyar megpróbáltatások jelképe, és Grendel regénye által a magyar irodalomban is az lesz. Pozsony pedig a Trianonban elindított nemzetpusztítás, lakosság- és etnikai identitásváltási programé – amit nevezhetnénk akár etnikai tisztogatásnak is, ha elfogadnánk a hamis és manipulatív implikációit ennek a „tisztogatók” által kigagyalt, ennek ellenére széles körben kritikátlanul elfogadott kifejezésnek. (Senkinek nem tűnt fel, hogy az „etnikai tisztogatás” a *Judenreinigung* pontos megfelelője, szinte tükörfordítása?)

Egyik jelkép sem – így a regény sem – csupán kisebbségi ügy. Nem lehet és ne legyen kisebbségi ügy. Mindegyik mindig magyar ügy lehet és legyen. Egy ideális világban pedig, amelyet '89 őszén sokan oly közelinek éreztünk, szlovák és cseh ügy is. Mert minden kisebbségi–anyaországi, határon túli–határon inneni megkülönböztetés a leválást, a leválasztás szándékát és tervét mozdítja előre. A „magyar–nem magyar ügy” típusú szelekciók pedig a történelemhamisítások és hazugságok életben maradását.

Írónk szemében persze nem a nemzeti hovatartozás a hangsúlyos, hőseit nem elsősorban az foglalkoztatja, kivéve, amikor a személyiséget alapvető választásra kényszerítő élethelyzetről van szó. Műveiben többnyire nem is kerül szóba, hősei milyen nyelven kommunikálnak pozsonyi vagy egyéb szlovák környezetükben. Janák például nyilván nem tud magyarul, és Tocsek sem használta anyanyelvét a különböző munkahelyein és pozícióiban. Nem etnikumok, nemzetiségek konfrontálódnak, hanem bűnösök és áldozatok, ártatlanok és gazemberek, elnyomók és elnyomottak, de azok sok esetben – tipikusan 20. századian – a nemzetiség, a nemzeti hovatartozás.

Arany elégikus lírája vagy Kosztolányi prózája sem a nemzeti ügyekről szól, ám mélységében közvetlenül érintkezik az emberivel, az emberi sorsélménnyel, az emberi létállapottal.

Grendel, akárcsak Cseres, nem véletlenül, hanem egy önfeladást és lelkes engedelmességet követelő orwelli korban megőrzött megalkuvásmentes gondolkodásának, leginkább írásaiban követhető töretlen következetességének útján jutott el a magyar tragédiához mint origóhoz, akárcsak Kertész Imre, akinek öndefiníciója Grendelre is igaz lehetne: „amióta megszülettem és létezem, azóta egyfolytában az a különös lény vagyok és voltam, akit saját országom – többnyire totalitárius – hatóságai a »belső ellenségként« szoktak definiálni”. Grendel és Cseres regényében nem véletlenül ismerhetjük fel azt, amit Kertész saját életéből és munkásságából elvonatkoztatva ezekkel a szavakkal szűrt le: „csupán e kétféle magatartás: az elutasító utópia, de főként az áldozati lét az, amely a totalitarizmus zárt világán túllép, és e néma és megválthatatlan világot az ember örök világához köti”.⁷

(AZ ELMÚLT RENDSZER REGÉNYE)

Valójában a 1945 utáni rendszert, világot írja meg, amelyet végigélt, sőt, a következményeit, az utóéletét is: „az úgynevezett felszabadulás után nemsokára a »semmi« érkezett el. A »semmi«, ami az Isten helyébe lépett, [...] 1948 után a »semmi« jött el, az iszonyat, ami senkit, még a párttagokat sem kímélte. Lőrinc nem volt párttag, s Janák ennek örült:

– Ez nagyszerű. Sokkal jobb, mintha párttag volna.”

Azt a bölcsességet fejt ki az író, amit *Egy mondatának* három szavában Illyés tömörített: „mindenki szem a láncban”. Akár Grendelnél, a beszélő maga sem kivétel: nem véletlen, hogy Illyés verse önmegszólító beszédmódban íródott. De az egész társadalomról, a társadalomnak szólt, amely zömében alkalmazkodott, cserébe, amiért hagyták élni: „A kommunizmus egyre inkább csak lepel volt. [...] Ha az ember befogta a száját, [...] megszédhette magát valamelyest. Ezt Lőrinc a szüleitől tanulta. Azt, hogy jó rabszolgának lenni, ha békén hagynak.”

De még ez is naiv illúzió volt: „A diktatúrában nincs ártatlan ember. Legföljebb kevésbé fontos. [...] És mégis... Valahogy a diktatúra egyenlőségjelet tett az elbeszélő és Lőrinc közé. Az elnyomás közös volt, bár az elnyomás eszközei különbözőek.”

(A RENDSZERVÁLTÁS LELEPLEZŐ, ILLÚZIÓVESZTŐ REGÉNYE)

A *Bukott angyalok* kíméletlen leszámolás azokkal az illúziókkal, amelyek jegyében az elbeszélő, mint annyian, sok mindent, nyilván túl sokat várt a totalitarista pártállam összeroskadásától. Ezekről a várakozásokról le kellett mondani, de valami többről is: „Az ideáról lemondani annyi, mintha az életről mondanál le. [...] Márpedig az egyetlen logikus következtetés ez volt.” A szabadsághoz, a rendszerváltáshoz a hatalomváltásnál jóval több várakozás fűződött: a társadalmi szolidaritás és igazságosság eszméje. Az elbeszélő szavaival: „megteremteni egy olyan társadalmi berendezkedést, amely maximálisan igazságos, és nem rejti magában az ember ember általi kizsákmányolását”.

Az újabb felszabadulás – a rendszerváltás előtti és utáni megfigyelések, a bűnbakkeresés és a tisztogatások, majd a kiábrándulás, a kemény hatalmi háborúskodások, amelyek politikai és gazdasági pozíciókért folynak – a népet, az alsóbb deciliseket sújtja, a kevesek szédítő gazdagodásának ára pedig a növekvő tisztos szegénység és a rejtőzködő ínség lesz. Nem is szólva a szabadság, a jogállam ígéretéről, különösen a nemzeti kisebbségek vonatkozásában.

A rendszerváltás utáni világ megdöbbenően orwelli, sőt inkább karkai jellegéről számos üzenetet tartalmaz a regény. Nem véletlen, hogy a történet végén abszurd lezárásként, egyszerre kérdőjelként és felkiáltójelként értesül az olvasó a szinte öncélúként, rendszerfüggetlenként, az állam immanens és lényegi attribútumaként feltűnő biztonsági szervezet minden korábbinál hatékonyabb működéséről: „– Ennek semmi köze a rezsimhez – ingatta a fejét Lőrinc. – Megbízta, hogy figyeljék téged. Úgy látszik, az író minden rezsimnek rossz.

A haláلودig megfigyelhetnek. Ha nem én, akkor valaki más. Lehet, hogy soha nem hallgatnak ki. A haláلود után elteszik a dossziét a raktárba. Mármint ha jól viselkedsz, ez a föltétel. [...]

Az elbeszélő, talán életében először, zavarban volt. A rendszerváltás óta először szerzett róla tudomást, hogy őt is megfigyelik.”

(POZSONY REGÉNYE)

A városé, amelyet kifordítottak, és nincs már köze korábbi önmagához. Talán csak annyi, mint Isztambulnak Konstantinápolyhoz. Több generációs tiltás után helyben is újra használható a magyar neve, sőt a német még sikkesen is hat a turizmus eszköztárában, de a lényeg a Grendel-regényben félreérthetetlen: ez a pozsonyi magyarság, pontosabban értelmiség regénye is. Az ő helyzetüké, dilemmáiké, csapdáiké, zsákutcáiké, pótcselekvéseiké. És Pozsony, a sok tekintetben letagadott, föld alá került és feledésre ítélt városé.

„1945 ősze volt. Szlovákia is megszűnt. Szóval egy év alatt mintha kétszer fordult volna meg a föld [...]

– A kommunizmus csak álca... Képmutatás. – mondta Tocsek.

– Nem – mondta Janák. – Pozsony visszavonhatatlanul szlovák lett. És ez elég, ha távolról sem az igazi. A kommunizmus, egyelőre, bukott rendszer. De Pozsony szlovák lett.”

Pozsony nemzetiségi egyneműsítése, amelyet Tiso Szlovák Állama kezdett el és folytatott ki-méletlen céltudatossággal, az őt felváltó restaurált beneši, majd az azt is félresöpörő kommunista rendszer alatt töretlenül folytatódott és 1968 után teljesedett ki, már ismét a pozsonyi magyarság kiűzéséért és kifosztásáért felelős Gustáv Husák és híveinek irányítása alatt. „A ma is álló rettentő betonrengeteget csak a hetvenes években húzták fel, gyökeresen megváltoztatva ezzel a város arc-ulatát” – mondja az elbeszélő.

Pozsony szlovákká válásának leszögezésében találja meg Janák a kommunizmus és az azt megelőző rendszer nacionalista terrorjának igazolását és egyben az elégtételt saját meghurcolásá-ért. Olyan felfogást és magatartást ragadott meg az író ebben a figurában, amely a szlovákiai ma-gyarak többségének személyes tapasztalatból lehet ismerős.

(AZ EGYÉN ÉS A HATALOM REGÉNYE)

Janák a világot mentette meg egy ember képében a halálra szántak közül. Nem tudható, hogy mi-ért, ezt Tocsek és az elbeszélő sem tudná eldönteni, hiszen nem célirányos, nem is racionális dön-tés, inkább *action gratuite* volt. Ez nem menti fel őt, hiszen kivételként tette, azaz nem megmentette, inkább csak nem ölte meg. Utóbb aztán ragaszkodott hozzá mint ember mivolta élő bizonyítékához önmaga előtt. Mint hamarosan az új rendszer hatalmi gépezetének végrehajtója, Janák jelképezi, hogy a közép-európai új rendszerek miből nőttek ki.

Grendel folyamatosan foglalkoztatták az alapvető erkölcsi és emberi dilemmák, az alap-fogalmaink belső ellentmondásai és az ítéletek szubjektív voltából eredő veszélyek, így a hatalom kísértése. „A legizgalmasabb kérdésekre nincs megfelelő válasz” – írta 2016-os novelláskötetének egyik darabjában („*Nem élhetek muzsikaszó nélkül...*”).

A *Bukott angyalok* beszélgetői és elbeszélője, mintha összegyűjtötték volna, sorozatban teszik fel a megnyugtató választ hiába váró kérdéseket, amelyek persze lepattannak a már megtörtént és jóvátehetetlen múlt, az eltelt évtizedek megkövesedett halmazáról.

„Bűnös vagy? Áldozat vagy? Vagy mindkettő?”

„Mi az, hogy igazság?”

„Mi a test, és mi a lélek?”

„Mi a szabadság?”

(PÉLDÁZAT?)

Lehetne az is, de több és összetettebb annál. Az *Esti gyors* (1963) című Rónay György-regény (és filmváltozata, az *Utószezon*) patikussegéd hőse, akit a terror miatti félelme jötevőinek nyilas kéz-re adására kényszerített, a kínzó önvád súlya alatt halálra ítéli önmagát. Az erkölcsi értékrend tö-retlen és fölérendelt marad az erkölcsöt büntető világban, akárcsak Sánta Ferenc ugyancsak 1963-as kiadású példázatában. Az *ötödik pecsét* órásmestere önmagát ítéli örökös önvádra és büntudatra, miután önmaga megalázásával erősebbnek bizonyul a kínzóinál, és ezzel életeket ment meg.

Rónay és Sánta hőse egyértelműen áldozat, kínzó büntudatával együtt is az. Pusztulásuk az egyetlen lehetséges feloldást hozza el a feloldhatatlan helyzetben, és egyben feloldozást is ad a tönkretett életért cserébe.

Grendel és Cseres regénye nem példázat. A tények könyörtelensége miatt nem lehet az. Sánta és Rónay viszont példázatot írt. Történetük a példabeszéd céljához, tanulságához igazodik.

A morális választás, a példázat műfaja nem véletlen. Grendel látszólagosan példázat, de a vá-lasztás, az alternatívák értéke, értékelése nála nem egyértelmű. Tocsek választása nem naivan egy-értelmű (mint az ördöggel cimborálás és a bűnhődés *A katona történetében*), de nem is faustian fel-emelő választás. Valójában Kertész illúziótlanságához, az ő sajátos nihilizmusához áll közelebb.

Grendel hőseinek választása 20. századi, a saját és mások életéről vagy haláláról döntő választás. Jobbra vagy balra, mint ahogyan a halál angyala, a *malach hamovesz* tette Auschwitzban, Ligetfaluban és Bezdánban. Kertész hőseit balra – azaz neki jobbra –, az életre intette, de az életbe – és a hazába, az otthonba – nem volt többé visszatérés. Ezek helyét az állam tartósan, a felszabadulástól és a rendszertől függetlenül elfoglalta. A lágerek felszabadítását és felszámolását követően az állam, mint Kertész írja, „bebizonyította, hogy szabadságról, felszabadulásról, nagy katarziszról [...] szó sem lehet”, és az írónak „a rabélet folytatását garantálta”.

Kertésznel és Grendelnél a választás 20. századian egzisztencialista döntés, de a nietzschei és dosztojevszkiji 19. század tragikumélményében gyökerezik: „A háború mocskos dolog, de a béke is az, még ha nem ölsz is.”

Ady, Kafka, Rónay, Sánta, Cseres, Kertész, Grendel, Illés, Kovács Vilmos műveiben a végletes, azaz totális kiszolgáltatottság és a halálfejecé az agónia végtelen időpillanattá merevült véres, dermesztő és hamuvá égető napjaiban álcázatlanul megmutató igazi élő halott, a szörnyeteg állam jeges pokolfenéki, dermesztő, dantei láttatásban kapcsolódik össze egymással.

A bűn és a büntudat regénye is ez, tehát a túlélőké. És a büntudat, a vétlen túlélő – a bezdáni ember és esetünkben Tocsek – büntudata a hallgatásból táplálkozik. A büntettek nyomainak eltörlése, a dokumentumok megsemmisítése következtében a második világháború után elkövetett és a kommunista uralom alá került országok nyilvánosságában letagadott ún. emberiesség elleni bűncselekmények sérülékeny és halandó emlékekben és a büntudatban maradtak fenn négy hosszú évtizeden keresztül. És az elhallgatás több volt egyéni lelkiismereti tehernél és büntudatnál: kollektív elfojtásként jellemezte a teljes anyaországi és kisebbségi magyar társadalmat egyaránt. A társai sorsától megmenekült Tocsek közvetett szemtanúként marad életben. Büntudata miatt tartja mindezt magában – jóllehet ő maga áldozat. Ez nem ellentmondás, Kertész Imrétől is tudhatjuk: „Büntudatként és tudathasadás érzésével viseltem a saját énemet.” A lelkiismeret Grendelnél rossz lelkiismeretként marad életben, és büntudatként gátolja a kimondást. „A kérdés nyitva maradt, mint egy seb, amely nem tud begyógyulni, hiába az orvosok megannyi igyekezete.”

A lefojtást azonban az idő, akárcsak a szemtanút, a bevallásig gyengíti. Apósa tanúságát Lőrinc adja át az elbeszélőnek, aki maga is közvetett tanúvá lesz. És az lesz a regényben kimondottak minden olvasója és hallgatója.

Grendel és a magunk kérdései, dilemmái kínzóan velünk maradnak, miközben a látóhatár sötétedik. Optimistán hisszük: mindig marad szemtanú. Hírmondó. De amiről valóban hír marad, el kell mondani. A magyarországi holokauszt baljós elindításaként 1944 áprilisában készült Jaross-listák mindmáig lappanganak, de az talán megakadályozható ma még, hogy a szlovákiai magyarokról két évvel később hasonló céllal készült összeírások, az Okáli-listák ideiglenes hozzáférhetetlensége véglegessé változzék.

(REMÉNY, TALÁN A KIMONDÁSBAN)

Amint idézett portréfilmjében az író a maga élettapasztalataként is összegezte: „az igazság órája sohasem jön el”. A remény talán a kimondásban – József Attila szavával a múlt bevallásában – van, abban adathatik meg. A tragikum egyebek közt a katarzis immanenciája és lehetősége is – azt persze már a régi görögök is tudták, hogy átérzése a befogadón, a recepción múlik. De ez itt nem shakespeare-i tragédia. Az elbeszélő a *Reménytelenül* költőjének végletes rezignációjához áll közel, aki végül „szétnéz merengve, és [...] biccent, nem remél. Én is így próbálok csalás / nélkül szétnézni könnyedén.”

Az említett és a vélhető egyéb jelentésrétegek történetként, jóllehet lényegében időrendben vannak elmesélve, és háttérként, nem pedig ábrázolásként vannak jelen, de mindvégig és egyidejűleg: Ligetfalutól a rendszerváltásig és Párizsig. Mindegyikben érzékelhető a többi is. Mi a forrása ennek az evokatív hatásnak? A személyiségek, akikben elevenen él, és nem halványul a velük azonos megtett életút. Nem a történetek lenyomataként, hanem mint reflexiói, reakciói a félszázados kiszolgáltatottság és az alkalmazkodási, túlélési stratégiák változatainak. Köztük az ellenállásnak is. Amit Tocsek, Janák, Lőrinc és az elbeszélő magában hord, az nemcsak tapasztalat, hanem teher, büntudat is. Amikor magukról beszélnek, akkor a rendszerekről is. Ez nem önfelmentés, inkább véd

és mementő. A Grendel-hősök lelkiismerete és büntudata az elmúlt rendszerek lelkiismerete és büntudata. Mások helyett. És persze be kell vallani, hogy az elmúlt rendszerek továbbélése (nem túlélése!) is.

Tocseket, az életben hagyott áldozatot, aki nem követett el semmit, vajon mi kínozza? Amikben részt vett Ligetfalu után? Hiszen az mind következmény volt: a pályája, az alkalmazkodása, a rendszer kiszolgálása. Nem az életben maradása volt árulás, hanem az az egész élet, aminek a mélyén végig ott volt valami, amiről sohasem beszélt, csak megmentőjével kevésszer. Olyankor derült ki, hogy Janákot is folyamatosan emésztí Ligetfalu, noha igyekszik racionalizálni, igazolni általános bölcselkedéssel és a nemzeti célok primátusával.

A *Bukott angyalok* szerzője olyan író, aki a halál árnyékában mélyen elgondolkodik és elgondolkodtat arról, amit ő és tágabb nemzedéke átélt. Mivégre volt mindez? Mindaz, amiket tettünk, próbáltunk, átéltünk, mondtunk és írtunk. Keresztelő János, akitől azt kérdezték: „Ki vagy te?” – miután János evangélista az első mondatában („Kezdetben volt az ige, [...] és Isten volt az ige”) Istennel azonosítja az igét, az értelmes szót, a tudást, azaz a logoszt –, a kérdésre feelve önmagát, az embert nevezi így: „Kiáltó szó vagyok a pusztában.” Nem tesz csodákat, azt sem hirdeti, hogy próféta. „Tanúskodni jött, [...] tanúságot kellett tennie a világosságról.” És ez nem kevés, talán a legtöbb, amit a sötétséggel szemben, a világpuszta kietlenségében tehet az ember, akit a szó, a beszéd, a kimondás képessége emel önmaga fölé, az örök világosság szférájába.

„Semmiről se hallgassunk. Ki amit tud – a velünk történt szörnyűséget is –, kiáltva világgá” – ez áll a *Hideg napok* élén. A *Bukott angyalok* hőse pedig nem tud menekülni a kimondás elől: „A büntudat [...] Egy örök életre szól. [...] Nem tudott elrejtőzni előle. Egy váratlan látogatás hatására [...] felszínre került az egész.”

Grendel életművének záró regénye emlékeztet arra is, hogy a mi történeteinket senki nem tudja elmondani helyettünk. Ugyan ki, ha mi magunk nem? A szemtanúk már nem sokan és már nem sokáig élnek. Ha nem kérdezhettük, azután pedig nem kérdeztük őket, ez pótolhatatlan. Anál nagyobb hálával tartozunk azoknak, akik támogatás és intézményes háttér nélkül is megtették ez ügyben, ami csak erejükből tellett. A szemtanúk távozása után pedig ennyivel, a mulasztás önvádjával növekszik bennünk is az a lelkiismereti teher és kiegyenlíthetetlen adósság, amivel Grendel bukott mentőangyalai vívódnak, és amit csak egymásnak képesek bevallani. Helyettünk tették meg. A gyónás záró mondatát parafrázálva: *Szóltam és megmentettem lelkedet*. Korábbi hivatalos nyelvünkön szólva: *dixi et salvavi animam tuam*. Ez is megváltás. Nem feloldás, és még kevésbé feloldozás.

Sajnálatos és elszomorító, hogy Grendel nem léphetett tovább az emberi létállapotot kijózanítóan éles fényvel megvilágító, sorsreveláló írások útján, amely felé vonzalmai terelték pályája utolsó szakaszában a *Bukott angyalok* meggyőző tanúsága szerint. De a magyar irodalom hívei és barátai szerencsésnek tarthatják magukat, mivel utolsó nagyobb prózaművével olyan mélységekbe tett lehetővé betekintést, amelyek nemcsak a '89–90-es közép- és kelet-európai rendszerváltás, hanem az utóbbi világégés utáni társadalmak emberének tegnapiját, jelenét és holnapját is meghatározzák, tudati és tudat alatti szinten egyaránt – akár felismerten, akár tagadottan.

JEGYZETEK

¹ JANICS Kálmán, *A hontalanság éve*, München–Bern, 1979.

² A csehszlovák–magyar lakosságcsere céljára 1946. február és május között Szlovákiában az *Osídlovací úrad* (Telepítési Hivatal), amelynek vezetője Daniel Okáli volt, végrehajtotta a magyar lakosság általános személy-, család- és vagyonszelektációját. Az összeírás anyaga mindmáig nem nyilvános. (Vö. JANICS Kálmán, *A hontalanság éve*, Budapest, 1989³, 169.)

³ DUNAJSZKY Géza, *Felszántott (tömeg)sírok*, Pozsony, 2021, 57., 63.

⁴ UDVARDY Zoltán, *Sóval hintették be...*, Budapest, 2022, 124.

⁵ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Tanulmányok a megfosztott történelemről*, Mozgó Világ, 1981/7–12, 128.

⁶ TŐZSÉR Árpád, *Jelentések egy (létre) nyitott műhöz*, Tiszatáj, 1991/5, 42.

⁷ KERTÉSZ Imre, *Haza, otthon, ország = A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt*, Magvető, Budapest, 1998, 9–29.

KOLOZSI ORSOLYA

Grendel Lajos a középiskolában

A Szemérmes beszámoló egy álom közepéről
című novella taníthatóságáról

Grendel Lajos terjedelmes és sokszínű, sok műfajú életművéről rengeteg írás, kritika, tanulmány, értekezés született, az életmű iránti érdeklődést bizonyítja, hogy két monográfia is megjelent munkásságáról: Szirák Péteré 1995-ben,¹ majd az életmű további gyarapodása után Elek Tiboré 2018-ban.² Közismert, hogy Grendel Lajos szépirodalmi tevékenysége mellett maga is dolgozott tanárként, bár egyetemen, és nem középiskolában, mégis fontos volt számára, hogy átadja irodalomtörténeti tudását, közelebb hozza a szövegeket a befogadóhoz, egyfaja közvetítő szerepet töltsön be szerzők és olvasók között. Talán ez is közrejátszott abban, hogy amikor elkezdtem gondolkodni az előadásom témáján, magam is egyre inkább tanárként gondoltam az életműre, és a következő kérdések merültek fel bennem: Benne van-e ez az életmű bármilyen formában jelenleg a középiskolai oktatásban? Hogyan lehetne megmutatni a 17-18 éves, érettségi előtt álló korosztálynak? Miért lenne hasznos, ha bevinnénk az órára az író szövegeit? Ezeket a kérdéseket próbáltam megválaszolni az irodalom és az irodalomtanítás módszertanának határmezsgyéjén mozgó előadásomban, és az alcímben jelölt Grendel-novella segítségével azt igyekeztem megmutatni, milyen sokféle módon lehet(ne) belefűzni az író műveit az oktatásba, és ezzel együtt azt is láthatóvá szerettem volna tenni, mennyi kérdést és problémát tudott egymásba szőni egy rövid, látszólag egyszerű és közérthető írásában is.

Elsőként azt vizsgáltam meg, mely tankönyvekben szerepel, azaz a jelenlegi oktatásirányítás és a tankönyvkészítők milyen szerepet szánnak, mekkora jelentőséget tulajdonítanak neki. A most forgalomban lévő és használható tizenkettedikes tankönyveket néztem végig, és kiderült, hogy a helyzet nem túl rózsás. A nagyon régóta és széles körben használt Mohácsy Károly-féle tankönyvben nem esik szó róla, holott több mint húsz kortárs szerzőről közöl kis portrét, de legalább egy apró kis fényképet névvel együtt. Az egyházi iskolák egy részében használt, a Katolikus Pedagógiai Intézet tankönyve sem említi Grendelt. Az Oktatási Hivatal által kiadott és jelenleg a legtöbb iskolában használt OFI-s tankönyvcsalád tizenkettedikes irodalomkönyvében megjelenik ugyan, majdnem fél oldal terjedelemben (Esterházy Péterrel párba állítva), de csak a 2012-es NAT szerintiben, az új, 2020-as Nemzeti Alaptanterv szerint felépített tankönyvből a tananyag átstrukturálása miatt sajnos kikerült. (Grendel legközelebb még talán akkor került a középiskolásokhoz, amikor 2015-ben a tavaszi érettségien az ő modern magyar irodalomtörténetek előszava volt a szövegértési feladat bázisszövege.)

De nézzük meg, mi áll róla az egyetlen tankönyvben, amely a tavalyi tanévben futott ki: „Grendel Lajos 1948-ban született Léván, az akkori Csehszlovákia, a mai Szlovákia területén. A pozsonyi egyetem magyar–angol szakán végzett, egyetemistaként közölte első írásait, majd a helyi magyar nyelvű könyvkiadó szerkesztője lett. Egyetemi tanári, irodalomtörténeti munkásságát *A modern magyar irodalom története* című nagyszabású munkájában foglalta össze. Írói pályakezdése egybeesett a magyar próza megújításának éveivel, annak szemléletváltása rá is erősen hatott. A nyolcvanas évek elején megjelent regénytrilógiájában (*Éleslövészet, Galeri, Áttételek*) szülővárosának történelmi emlékezete és az állami propaganda frázisai közötti feszültség és általában: a múlt elbeszélhetőségének kérdése jelenik meg. Regényeiben az abszurd történelemnek a mindennapi életre gyakorolt hatását és az emberek erre adott válaszait mutatja be. Írásaiban Mikszáth anekdotizmusának kései folytatója. Túllép a szokványos, sérelmi alapú nemzetszemléleten, a felvidéki magyarsághoz kapcsolódó sebzettség-tudatot humorával oldja fel, a kiszolgáltatott ember esendőségét ironikus azonosulással ábrázolja. Az *Einstein harangjai* (1992) a rendszerváltás időszakát dolgozza fel. Bemutatja a kommunista rendszer lélektorzító mindennapjait, a fordulat előzményeit, katarziszt és viszonylagosságát. Grendel úgy látja, hogy az ember jellemét, magatartását külső hatások alakítják, de a lényege nem ez. Erényeink, gyöngeségeink eleve bennünk vannak, és a mindig változó helyzetben hol így, hol úgy aktivizálódnak rejtett lehetőségeink. Ezért a »bársonyos forradalom« csak a körülményekben, de nem az emberi viszonyokban hoz változást. A karrierizmus és a hatalomvágy, az idealizmus és az etikus élet vágya változatlan

marad, a diktatúra idejének helyzetei és figurái a demokráciában csak felszínes vonásaikban különböznek.”³ Mint látható, a rövid portréban elsősorban az irodalomtörténészt és a regényírókat emelik ki, valószínűleg a terjedelmi korlátok miatt nem kerül szóba Grendel novellisztikája, noha talán éppen ez a műfaj lenne a leginkább beépíthető a középiskolai oktatásba és a tananyagba.

Miért lehet hasznos, ha annak ellenére, hogy a tankönyvekből kimarad, mégis bevisszük az iskolai órákra, esetleg beépítjük az adott iskola helyi tantervébe? A szóbeli érettségien például kiváló tétel lehet: a kötelezően választható határon túli magyar irodalom tétel tárgyaként színesítheti a palettát, és azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a határon túli irodalom nem kizárólag a romániai magyar irodalommal egyenlő, mert más területeken is vannak jelentős íróink. A kortárs magyar irodalom tétel tárgya is lehet, hiszen itt szabad kezet kapnak a tanárok (a megkötés mindössze annyi, hogy az adott érettségi évéhez képest harminc évvel visszamenőleg lehet válogatni a szövegek között), így ebbe a tételbe is kiválóan beilleszthető Grendel Lajos, még ha az időkeret miatt nem is azzal a szövegével, amit én választottam. De nemcsak a szóbeli tételek között szerepelhet, hanem az írásbelire való felkészülésben is segíthet, elsősorban novellái elemzésén keresztül, hiszen a cél ekkor éppen annak elsajátítása, mit kezdhünk egy ismeretlen kisprózával (vagy verssel), hogyan találunk fogást rajta. Tanári szempontból ez az igazán nehéz feladat, hiszen itt nem tényanyagot kell tanítani, hanem készséget, ma divatos szóval kompetenciát kell fejleszteni. Ehhez pedig véleményem szerint kiválóan használhatók Grendel Lajos szövegei. Mindezek mellett, ahogy a választott írás egyre jobban kibomlott előttem, az is nyilvánvalóvá vált, hogy a sok tudást, amit évek alatt felhalmozott a diák, ismételni, rendszerezni is lehet az elemzés folyamán, hiszen Grendel kisprózája rendkívül sok problémát vet fel, ősrégi irodalmi toposzokat mozgat, mialatt a hagyományhoz újító módon nyúl. A régire lehet így alapozni az újat, ami a diákok tudásának építésekor egyáltalán nem elhanyagolható szempont.

A tanórák száma nyilvánvalóan véges, így teljes életműveket nem igazán lehet bevinni (persze vannak ún. életműtételek, ahol ez lenne a feladat, de még itt is nehezen sikerül), regényt pedig tizenkettedikben már lehetetlen beépíteni, de a novella tökéletes választás. Grendel pályáján egyébként is meghatározó szerepű a műfaj: kisprózával indult (*Hűtlenek*, 1979), majd regényei tették híressé, de ezek megírása után visszatért a műfajhoz, 1987-ben kiadta a *Bőröndök tartalmát*, majd következett *Az onirizmus tréfái* (1993), de ezek után sem lett hűtlen az elbeszélésekhez, még 2016-ban is megjelentetett egy kötetet *Rossz idő jár* címen.

A *Bőröndök tartalmának* első szövegét az író Borgesnek ajánlja, és már ebből is sejthető, hogy fontos téma lesz a valóság és fikció, valóság és álom, reális és irreális viszonya, amely az argentin szerzőt is olyannyira foglalkoztatta. Az abszurd, a szürreális is belopózik a kötetbe, miközben – Elek Tibor szavaival – „a felvidéki magyar nagy- és kisvárosi polgári, értelmiségi lét múltja és jelene adja a hátteret, a felbomló, darabjaira hulló polgári világ és a kisebbségi, nemzetiségi létezés sajátos együttese”⁴ jelenik meg a lapokon. Realitás és fikció kart karba öltve, egymásba gabalyodva van jelen, ahogyan az *Egy ponyvaregény vége* első mondatában fogalmaz az író: „A valóság és fikció határára nincs útlevél-ellenőrzés, se vámvizsgálat.”⁵

A *Szemérmes beszámoló egy álom közepéről* című írás 1986-ban az Irodalmi Szemlében jelent meg, majd a már említett 1987-es *Bőröndök tartalma* című kötetbe is bekerült. A történet látszólag egyszerű, egy szálon fut, egy hőse van, megfelel a klasszikus szerkezetnek, még valamiféle csattanó is van a végén, éppen ezért lehet bevinni különösebb probléma és komolyabb előkészítés nélkül a tanórákra is. Szirák Péter monográfiájában a századforduló magyar novellisztikáját tartja az egyik ihletforrásnak, ez pedig a szerkezeten és a nyelven is tetten érhető. Alexa Károly ezzel kapcsolatban így fogalmaz kritikájában: „Mértéktartó novellaszerkesztmény valamennyi, az író nem törekedett különösebben sem a formai-szerkezeti, sem a nyelvi experimentációra.”⁶

A főhős egy T. nevű kisvárosba utazik, hogy barátja személyazonosságát tisztázza. Szállodai szobájába korán érkezik, és mielőtt elintézné a dolgát, úgy dönt, alszik egyet. Álma különös, karkai világba vezet, egy hivatali épületben bolyong, és ott küldözgetik egyik ügyintézőtől a másikig. Mindeközben végig tudja, hogy álmodik, sőt, többször reflektál is erre. Egy idő után aztán elunja a bolyongást, és hogy véget vessen az álomnak, kilép az emeleti ablakon, a zuhanás érzése ébreszti fel. Az első részben nincs bizonytalanság, nagyon jól elválik egymástól álom és valóság. De az ébredés után következő második szerkezeti egység már elbizonytalanít, az elbeszélő látszólag ébren van, mégis csupa olyan dolog történik vele (hirtelen megöregszik, a jövőbe kerül), amely a realitás keretein belül nem magyarázható. A valóságos és az imaginárius határai elmosódnak, vagy ahogy Szirák Péter fogalmaz:

„Az irreálisba való átlépés itt már nem ellenőrzött, a főhőssel mindez történik. Sőt megszűnik a reális fölénye az irreális fölött.”⁷ A narrátornak nincs rálátása az elbeszélte világra, nem fölrendeltje a megidézett világnak, ezzel is a bizonytalanságot erősíti az olvasóban. Elek Tibor ugyanezt a novellát érintve valóság és álom, álom és valóság egymásba tűnéséről beszél. De Domokos Máttyás is „realitás és irreális megkülönböztethetetlenül egybefonódó kétértelműségéről”⁸ beszél, és a hatalmas recepcióval rendelkező kötet recenzensei kivétel nélkül kiemelik ezt a fontos megkülönböztető jegyet, a valóság és egyhangúlag az irreális játékaival történő elbizonytalanítást tekintik nemcsak a szóban forgó írás, de a teljes kötet egyik legfontosabb meghatározójának. Nézzük meg röviden, melyek azok problémák és megközelítésmódok, amelyekkel ez a szöveg megragadható az órai munka során.

(FRANZ KAFKA)

Mindkét monográfus említi a novella kafkaiságát, és valóban, nem lehet nem felismerni az allúziót, a törvény kiismerhetetlensége, a hivatali útvészítőben való bolyongás egyaránt ismerős lehet a prágai író szövegeiből. Elek Tibor Gregor Samsát említi párhuzamként, aki belenyugvással fogadja a sorsát, de *A per* Josef K-ja és a vele történetek talán még közelebb állnak ehhez a novellához. A szubjektum számára érthetetlen, abszurd vád, a hozzáférhetetlen törvény, a kiúttalanság és a kontrollvesztés, az eljárás menete, a bűnösség felismerése egyaránt kiismerhetetlenek, és nemcsak a törvény vagy a hivatal működésére, hanem az egész emberi élet értelmére, azaz inkább értelmetlenségére, abszurdítására mutatnak rá. A bűnösség elfogadása, a lázadás helyett egyfajta értetlen belenyugvás is olyan motívum, amely összeköti a szövegeket. A teremről teremre járó főhősök pedig már-már kísérteties hasonlóságot mutatnak a hivatali labirintusban való nyomasztó bolyongásukkal: „Sokáig várakoztatnak. Amikor a hivatalnok visszajött végre, felszólított, hogy menjek át a másik szobába. Itt egy idősebb, kedves arcú és megnyerő modorú férfi fogadott. Ő is leültetett, s elmélyülten olvasni kezdte a levelet. [...] Betessékelt egy következő szobába. Itt megismétlődött a procedúra. Kézről kézre adtak, akár valami magas rangú vendéget, akit mindenki szeretne látni, akivel mindenki szeretne kezet szorítani. Ahogy haladtam előre a hivatali dzsungelben, úgy csökkent a várakozási idő is.”⁹ Az órai munka során nagyon fontos ennek a párhuzamnak a felismerése, a korábban tanult kafkai megoldások és problémák ismétlése, az abszurd és a szürreális fogalmának újbóli értelmezése, körüljárása, valamint *A per* szövegrészleteinek és a Grendel-novella egyes szakaszainak összeolvasása.

(A CÍM ÉRTELMEZÉSE)

A cím kiemelt fontosságával a diákok tizenkettedikben elvileg már tisztában vannak, és ezt a novellát olvasva ismét meggyőződhetnek arról, mennyi mindent képes magába sűríteni egy jól eltalált, jól kigondolt cím. A *Szemérmes beszámoló egy álom közepéről* egyrészt utal a központi álommotívumra és némiképp arra is, hogy az elbeszélő benne maradt, beleragadt az álomba. A címben ráadásul ott van egyfajta műfajmegjelölés is: a beszámoló alapvetően tárgyilagos, objektív megközelítést implikál, de a novellában nem ezt fogjuk látni, azaz csak részben látjuk ezt. Maga az előadásmód megfelel ezeknek a kritériumoknak, de a leírt tartalom elbizonytalanít azzal kapcsolatban, hogy tényszerű beszámolót olvasunk-e, egyáltalán adható-e tényszerű beszámoló bármilyen történésről. A *beszámoló* kifejezés használata formaproblémára utal, ahogyan Alexa Károly fogalmaz már említett kritikájában, „a mesélés, a történetmondás evidenciáját kérdőjelezi meg”.¹⁰ Ez utóbbiról szintén lehet beszélni, sőt, az irodalomórakon a posztmodern kapcsán kell is.

(ÁLOM ÉS ÉBREDÉS)

Alapvető irodalmi toposz a kezdetektől fogva. Az álom a pihenés, a világból való kivonulás, a menekülés, egy másik világ feltárulkozása. A romantika korában – amikor minden kiténtetett a valósággal szemben – kap erőre igazán, de az álmoknak egészen a *Bibliáig* vagy az antikvitásig visszamenőleg nagy szerepük van, és ez alól egyetlen művelődéstörténeti korszak sem kivétel: az álom, bár más-

más aspektusa miatt, de folyamatosan jelen levő téma. Sok egyéb mellett a már említett Kafkánál is előkerül, hiszen *Az átváltozás* és *A per* című szövegek is ébredéssel kezdődnek, de ez az ébredés rosszabb, mint a legrosszabb rémálom. A valóság válik rémálomszerűvé, és összegabalyodik, egymásra íródik, szétszalazhatatlanná válik a kettő. Kiváló feladat lehet itt olyan szövegek gyűjtése, amelyekben az álom megjelenik, illetve ezekben az álom szerepének értelmezése is feladattá válhat. Az álom kapcsán a novellában az én-elbeszélő folyamatos önreflexiója is vizsgálat tárgyává tehető, hiszen Grendel szövege hemzseg a kiszólásoktól („Hiszen csak álmodtam, gondoltam”; „Közben tudtam, hogy álmodom”; „Közben azért tudtam, hogy álmodom” stb.). Ez az álom az elbeszélés végére olyan álommá válik, „amelyből nincs ébredés”, fogalmaz Grendel elbeszélője, álommá, amelyből nem tér meg utazó, így a gyakran az álommal összeköttetésbe kerülő halál képze is megjelenik.

(A TÜKÖR)

A tükör szintén rendkívül terhelt, sokféle asszociációra lehetőséget adó motívum, amely jelentheti a szembenézést önmagunkkal, de sok minden mást is eszünkbe juttathat: a mélység illúzióját kelti, miközben sík felület, a végtelenség érzetét ébreszti, így pedig egyfajta időszimbólum is. Ez utóbbinak az elemzett szövegben is szerepe van, hiszen az idő múlását is a tükör mutatja meg: „És most nézzen a tükörbe! Alig ismertem magamra. Reggel óta szakállam nőtt, a hajam megritkult és megőszült egy kissé, arcom teltebb lett, a tekintetem megtört, zavaros és félnék. – A tükör nem csal – hallom a fiatalember hangját újra.”¹¹ De a tükör határvonal is lehet, átlépés egy másik, ismeretlen világba, és ezzel megint erősen kötődik a novella és az egész kötet kérdésfelvetéséhez, a valóság és a fikció közötti határvonallal való játékhoz. De ha mindez még nem lenne elég, az irodalom és a beszámoló témájához visszautalva reflektál az irodalom mimetikus felfogására is: tényleg tükör az irodalom, amelyben a valóság önmagára ismerhet? Grendel kötete ezt erősen megkérdőjelezi, és azt sugallja, hogy az irodalom nem a valóság megismerésének az eszköze. Ahogyan a kötet Jorge Luis Borgesnek ajánlott címadó írásában olvashatjuk: „Most az történt, hogy rádöbbentem, az irodalomtól csak az irodalomhoz vezethet út. A tükörben nem a valóság van, csupán az irodalom. Ha összetöröm a tükröt, nincs mögötte semmi.”¹² De a tükör motívuma arra is jó, hogy a 12. osztályban folyó ismétlést segítse, lehet például tükörrel kapcsolatos motívumokat gyűjteni, akár órán, akár házi feladatnak, így az ókori Narkisszosz történetétől Kosztolányi *Arcom a tükörben* című verséig bármi előkerülhet, ami az irodalmi horizontot tágitja, az irodalomtörténetben való eligazodást segíti.

Az eddigiekből talán láthatóvá vált, hogy egy első látásra áttetsző, egyszerű, klasszikus szerkezetű szöveg, mint amilyen a *Szemérmes beszámoló egy álom közepéről*, mennyi problémát vethet fel, mennyi kibontásra váró kérdéshez vezethet el. Kiváló anyag az ismétléshez, a hagyományok bemutatásához és új ismeretek elsajátításához is. Ráadásul megmutatja a diákoknak azt is, hogy az irodalom nem elszigetelt művek sorozata, hanem egymásba fonódó szövegeké, olyan egymásra rétegzett szöveget, ahol minden kapcsolódik mindenhez.

JEGYZETEK

¹ SZIRÁK Péter, *Grendel Lajos*, Kalligram (Tegnap és Ma), Pozsony, 1995.

² ELEK Tibor, *Grendel Lajos*, MMA, Budapest, 2018.

³ https://www.tankonyvkatalogus.hu/site/kiadvany/FI-501021201_1 (A tankönyv tananyagfejlesztői: Angyalné Volant Vivien, Arany Lajos)

⁴ ELEK, *i. m.*, 88.

⁵ GRENDEL Lajos, *Egy ponyvaregény vége = Uő. Összegyűjtött elbeszélések*, MMA, Budapest, 2023, 178.

⁶ ALEXA Károly, *Grendel Lajos: Böröndök tartalma*, Kortárs, 1988/3, 158.

⁷ SZIRÁK, *i. m.*, 89.

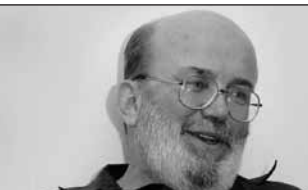
⁸ DOMOKOS Mátyás, *Az író mint a kétértelműségek szemtanúja*, Jelenkor, 1988/9, 851.

⁹ GRENDEL, *i. m.*, 215.

¹⁰ ALEXA, *i. m.*, 159.

¹¹ GRENDEL, *i. m.*, 219.

¹² *Uo.*, 144.

TÓTH LÁSZLÓ

„...szabadság az, amikor a leírt szöveg meggyőzi az olvasót”

Grendel Lajos – önéletrajza, naplótöredékei és facebook-posztjai tükrében

Grendel Lajos hagyatékában, öt esztendővel ezelőtti halála után, ismereteim szerint alig maradt közzétett írás, vázlat, kéziratváltozat, s még *Kisvárosi legendák* címmel az évben kezdett új novellaciklusának három elkészült elbeszélését is jutott ideje megjelentetni. Mindössze egy, 2013 augusztusában indított, nagyjából négyívnyi töredékes naplója, valamint egy 2016-tól készülő, mintegy nyolc és fél íves, eredetileg 200 oldalasra tervezett s emlékiratnak nevezett írása került elő – külön cím nélkül – a számítógépéből. Utóbbinak mintegy a felét azonban már interjúkérdésekre – Toldi Veronikáéira – adott válaszaiként is ismerhettük a *Kalligram* 2016/5., 2017/4., 2018/9. és 2019/2. számaiból, ám amellyel kapcsolatban tisztázásra szorul a kérdés: mi volt előbb – a tyúk vagy a tojás... Azaz írónk a neki szánt interjúkérdésekre írásban megfogalmazott válaszait vette át szó szerint készülő emlékiratához, vagy annak már meglevő fejezetei alapján fogalmazta meg s ékelte be azok közé, persze, beleegyezésével, kérdéseit az interjúkészítő. (A „beszélgetés” bizonyos stilisztikai elemei, illetve a már korábban elkészült szöveg sajátosságai alapján magam ez utóbbira szavaznék. Erre sarkall az is, hogy az Előretolt Helyőrség 2018 júniusában indult felvidéki kiadásának első számában már olvasható Grendel írásának 20., „...a következő lépcsőfokon nyíljon meg alattam egy szakadék” szerkesztőség adta című fejezete, amely *A legkedvezőtlenebb helyzetekben is van egy kis remény* címmel Toldi Veronika neve alatt – az ő közbeiktatott kérdéseivel – interjúként szerepel a *Kalligram* 2019. februári, már írónk halála utáni számában.) De újabban az emlékirat további részeiből is jelentek már meg részletek, ez év tavaszán a budapesti Kortársban, a kecskeméti Forrásban, a békéscsabai Bárkában és a dunaszerdahelyi Opusban. Melyről egészében elmondható, hogy azt töredékessége és szerkesztetlensége, illetve Grendel betegségének betudható nyelvi lapszusai ellenére is egységes írói szándékra, átgondolt szerzői plánumra valló, meglevő formájában is egyértelműen kompakt műnek tekinthetjük (s az általam ismert szöveg terjedelme – 336 000 leütés – is megfelel az író által tervezettnek). Ami naplótöredékeire már a műfaj természeténél fogva sem érvényes, s azokat a véletlenszerűség, az impulzivitás, egy-egy pillanat ötletszerű, esetenként indulat diktálta vagy éppen emlékeztető jellege jellemzi, amelyek azonban szintén tartalmazznak olyan önreflexív elemeket, melyek innen-onnan ugyancsak árnyalják és ki is egészítik az életrajzot, s magyarázzák az életmű, valamint írónk gondolkodásának egyik-másik szegmensét. Ugyanekkor, mint azt egyszer-kétszer már korábban is felvettem, az íróról alkotható képet a mostaninál is tagoltabbá, részletesebbé tehetik a közösségi médiában, elsősorban a facebookon 2010-től a mai napig fellelhető, s különböző magánéleti eseményekhez, irodalmi, politikai aktualitásokhoz, ideológiai kérdésekhez, megnyilvánulásokhoz fűzött – akár naplóként is *működő* – megjegyzései, állásfoglalásai (nemegyszer kiélezett vitái). E bejegyzései napló, illetve levelezés jellegére utal az író egy, ezeket firtató interjúkérdésre adott válasza is 2018 tavaszán, mely szerint a facebook „arra jó, hogy kapcsolatban” lehet általa „ismerősökkel és a világgal”. Ami pedig, folytatja, „fontos dolog, mert a közösségi oldal azonnal közli az írásomat. És akár Debrecenben, Pécsen vagy mondjuk Párizsban is reagálhatnak rá. Mintha Párizs itt lenne a szomszédban. És ez jó.” Vagyis ezek áttekintése, értékelése, rendszerezése – amellet, hogy az adott időszak krónikájához is hozzátehetnek ezt-azt – ugyancsak fontos elemekkel járulhat(na) hozzá életrajzához, valamint a műveihez vagy olvasmányaihoz kapcsolódó ismereteinkhez. Azaz serény *fészbükozonk e hirtelenkéi* is érdemesek lehetnek a (közel)jövőbeni Grendel-kutatás figyelmére, miként az ezekhez fűzött, szociológiai és közösség-lélektani szempontból sem érdektelen, sokszor a legalpárabb hangot megütő kommentek, gyalázkodások legalább futólagos áttekintése – s talán némelyikük elemzése – is. Kérdés persze, hogy egy-egy író *gyorsreagálású* fb-bejegyzései mennyiben tekinthetők írói munkássága szerves részé-

nek, mondjuk, a naplóírás vagy írói (irodalmi?) publicisztika sajátos, napjainkbeli megnyilvánulási formájának. Magam mindenesetre hajlok rá, hogy Grendel e feljegyzéseit is naplója közösségi kommunikációs térbe kivetülő egyenes folytatásának, szerves részének tekintsem.

Hangsúlyozom ugyanakkor, hogy e két – vagy három? – kézírata minden szempontból kiemelten tartalmazza gondolkodásának sarokköveit, miközben rengeteg olyan adalékot, adatot, vonatkozást is szolgáltatnak – és nemcsak életrajzi értelemben – az eddigi Grendel-értelmezésekhez, melyek egy-egy korábbi nézetét, véleményét is árnyalják, pontosítják, esetenként kiigazítják vagy felülírják, és eloszlathatnak néhány, személyéhez tapadt félreértést is. Ilyen például, amit szelvében-hosszában „idézni” is szoktak tőle, hogy – így, kategorikusan – „csehszlovákiai magyar irodalom nincs”. Csakhogy ilyet tudtommal ő soha nem mondott, legalábbis sehol nem találtam nyomát. Azt viszont valóban többször kijelentette, hogy „csehszlovákiai magyar regény” – a Fábry Zoltán-i értelemben – nincs, mint ahogy „csehszlovákiai magyar csirkepaprikás” sincs, ami természetesen a legteljesebb mértékben igaz. Miként az is, hogy külön (cseh)szlovákiai magyar irodalmi mérce vagy kánon sincs, s noha volt időszak, amikor a csehszlovákiai magyar irodalomhoz, annak egy-egy alkotójához, művéhez talán valóban eléggé ambivalensen viszonyult, később, korrigálva ilyenén megnyilvánulásait, emlékiratában is, naplótöredékeiben is már bevallotta *árnyaltabban* látta ugyanezeket a kérdéseket. Mindehhez itt most egyetlenegy megjegyzést fűznék csak: élete végéig a szlovákiai magyar irodalom képviselőjének, részésének *is* tudta magát, és annak alakításában, formálásában, írói utánpótlásának *nevelésében* mindvégig tevékenyen részt vett. (Nem véletlenül nevezte el épp őróla a Szlovákiai Magyar Írók Társasága tehetséggondozó tevékenységét Grendel Lajos Mentorprogramnak.) Ráadásul rajta – s talán még Tózsér Árpádon – kívül senki nem dohogott annyit a szlovákiai magyar irodalomnak a magyarországi kánonból való kirekesztettsége miatt, illetve kevesen tettek annyit e helyzet felszámolásáért, mint ő.

De visszatérve előbbi gondolatmenetemhez: önéletírásának némely passzusai, illetve naplófeljegyzései, valamint facebook-posztjai jellegük szerint nagyjából öt fő csoportba oszthatók; jelesül:

1. önéletrajzi, illetve magánéleti vonatkozásúak (Léváról, családjáról, gyermekkoráról, neveléséről és nevelődéséről, iskoláiról, egyetemi tanulmányairól és tanáraitól, a könyvhöz és az irodalomhoz, továbbá a zenéhez, a filozófiához, valamint a hithez s más egyebekhez való viszonyáról, pályakezdéséről, az 1968-as reményekről és azok eltiprásáról, Gustáv Husákék 1970–1980-as évekbeli posztsztálinista restaurációjáról, írónk rendőrségi kihallgatásairól, az 1989–1990-es fordulat eufóriájáról, a „bársonyos forradalomban” és a rendszerváltó Független Magyar Kezdeményezésben játszott szerepéről, majd a történelem alakulása miatti fokozatos csalódásáról, a [cseh]szlovákiai magyar irodalom és közélet modernizálásáért és felemeléséért folytatott küzdelmeiről, később az 1990-es és 2000-es évekbeli utazásairól, irodalmi sikereiről stb.), melyek főleg személyisége fontosabb elemeire vetnek fényt;

2. műhely jellegű feljegyzések és a művei keletkezéstörténetéhez kapcsolódó elvi és elméleti megfontolások, adalékok (mint például az *Éleslövészet* című első és a *Bukott angyalok* című utolsó regényéhez fűzött megjegyzései);

3. az irodalomról vallott nézeteit, irodalomelméleti és irodalomtörténeti tájékozódását, elgondolásait általánosságban, valamint konkrét példákon is fejtegető – például a mészőlyi, illetve az ottliki, valamint a Thomas Mann-i, illetve a musili próza lényegét boncolgató vagy éppen a magyar novella világirodalmi rangjáról elmélkedő – pazar kiselemzések, tetszetős fogalommeghatározások, aforizmaszerű definíciók;

4. az irodalmi kapcsolatait felelevenítő, pályatársait festő feljegyzései, miniatúrái, melyek nemcsak Grendel-képünk szempontjából lehetnek fontosak, hanem amelyek a nevezettek portréját is egy-egy jellemző színnel árnyalják, illetve lényeges vonásokkal, megfigyelésekkel egészítik ki (a 20. század második felének magyar irodalmából például a Mándy Ivánról, Mészöly Miklósról, Ottlik Gézáról, Nemes Nagy Ágnesről, Szegedy-Maszák Mihályról, Kiss Gy. Csabáról szólnak, de nemkülönben számos nehezen mellőzhető színnel gazdagítja egyik-másik szlovákiai magyar író arcképét, s ugyanígy jellemző adalékokat, részleteket fűz Bohumil Hrabalhoz, s képet alkothatunk feljegyzéseiből a művei állandó szlovák fordítójához, Karol Wlachovskýhoz fűződő barátságáról is);

5. a közéleti, illetve politikai jellegű, napi aktualitású gyorsfeljegyzések, pillanatnyi reflexiók, facebook-bejegyzések különböző ideológiai kérdésekről, világpolitikai eseményekről stb.

Másfelől, Grendelről szólva, arról is többször beszéltem már, hogy mindig is nagy debatter volt világéletében, akinek egész élete, életműve egyetlen folyamatos, összefüggő, szenvedélyes vita, szüntelen véleményütköztetés, a *saját* hang és mondandó artikulálásáért folytatott küzdelem, a maga meggyőződéséhez való, nemritkán a konfrontációig elmenő ragaszkodás, mert úgy vélte, csak így és ezzel juthat az ember és közössége is egyről a kettőre. „Bonyolult gyerek voltam, ha jól emlékszem, piszkálós is”, mondja, ide is vonatkoztathatóan, s nem kevés malíciával, a naplójában. Megosztó személyiség lett volna? Nem, mégsem gondolom kötözködő természetnek; igaz, sok mindenre *érzékeny* volt, talán érzékenyebb legtöbbünkénél, vitázó szenvedélye, örök opponensi alapállása mögött azonban nincs más, mint önazonosságának eltökélt keresése és védelme, amit már a gyermekkorából, illetve a génjeiben is magával hozhatott. Elég csak a térben és időben meglehetősen sokfelől egybesodródott családjá történetéről olvasnunk az emlékiratában. Vagy arról, hogy mondjuk a lelkiség tekintetében hányféle elem adódott össze benne: őt katolikusnak keresztelték, az édesapja evangélikus volt, az anyai nagyapja református. De személyisége alakulásába a történelem is erősen belejátszott: ezzel kapcsolatban a legismertebb tény a származása, azaz hogy édesapja révén egy, az 1950-es években kitelepített, megalázott, kisemmizett polgárcsaládba született bele, s ez olyan, életre szóló tapasztalatot és tartást adott számára – a polgári erények és értékek képviselőjét egy polgárságától megfosztott, attól elidegenített miliőben, amelyben az 1948 utáni Csehszlovákiában neki is élnie adatott. De magyarsága, kisebbségi magyar volta miatt is többszörös hátrányban érezte/tudta magát már gyermekkorától, mellyel kapcsolatban még hetvenévesen, az ősszmagyar, illetve a kortárs szlovák irodalom számos idegen nyelvre lefordított, mindenféle és mindenféle díjakkal, elismerésekkel elhalmozott alkotójaként is így fogalmazott: „...kisebbségi magyar vagyok, és a kisebbségi sorsra jutott magyarok pszichikailag sokkal sérülékenyebbek, mint a nem kisebbségiek. [...] Ugyanis minket a nemzeti mivoltunkban is számtalanszor megaláztak.” Amihez hozzáfűzi még, Trianonnal kapcsolatban, hogy az is ugyanilyen érzékeny pont a kisebbségi magyar számára: „Ha egy magyarországi cinizmussal nyilatkozik Trianonról, az joggal kelt fölháborodást a kisebbségi magyarokban...” S ugyanígy idézhetném az élete két legfontosabb viszonyítási pontjával, 1968-cal és 1989-cel, továbbá a konzervativizmussal, progresszivitással, politikai-társadalmi reformokkal, szocializmussal, demokráciával, liberalizmussal (melynek változatai közül a polgári szabadelvűség eszményei álltak hozzá legközelebb, szemben a „mostanában divatos marxizáló, baloldali liberálissal”) kapcsolatos feljegyzéseit, vagy hogy a politikai, ideológiai szempontok miért nem lehetnek mérvadók az irodalmi értékek taglalásánál, hogy máris összecsapjanak – még halála után is – véleménye, értékszemlélete és világképe fölött az indulatok.

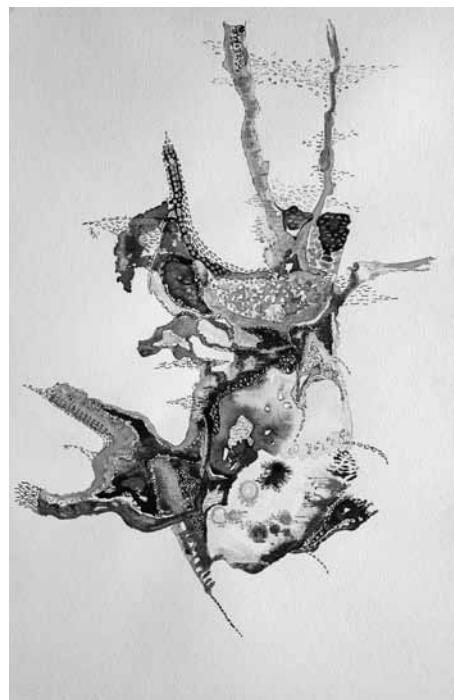
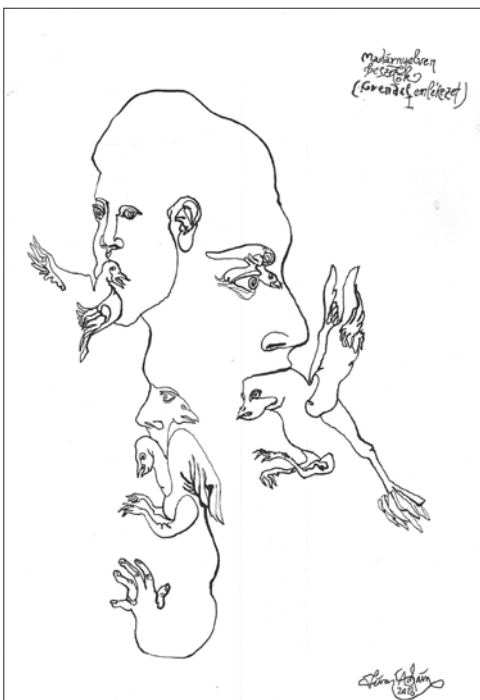
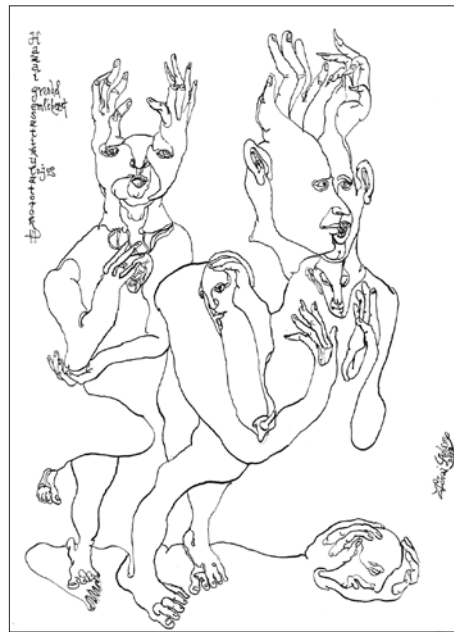
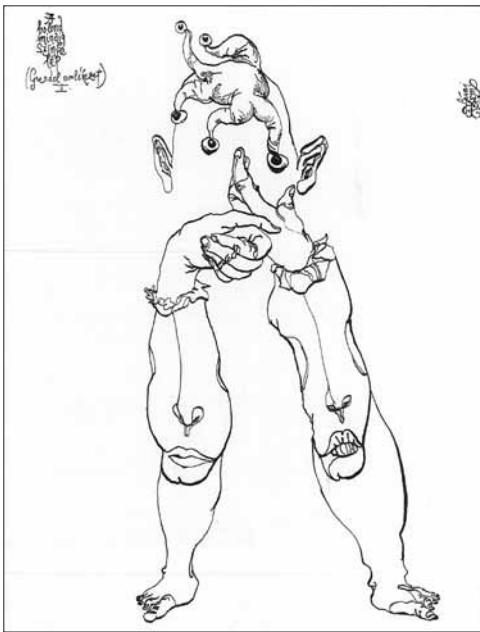
Megosztó személyiség lett volna mégis?

Nem lehet, hogy – tettem fel a kérdést vele kapcsolatban már korábban is – megosztottságunkban kínált s kínált ma is meggondolkodtató perspektívá(ka)t, alternatívá(ka)t?

A magáé(i)t.

Ha pedig az idők folyamán ebben-abbban változott is, végigtekintve fél évszázados pályáján, látható: elvei és igazságai szemernyi sem – vagy csak alig-alig – változtak. S végső soron az irodalomról, irodalmi-művészi értékről is ugyanazt gondolta már pályakezdekéskor, amit élete végén is. Csak éppen mi nem gondoljuk már ugyanezekről – sem – ugyanazt, mint korábban, és az értékminőségek és -felfogások is, úgymond, elmentek mellette, illetve máshova kerültek a hangsúlyaik, mint amikhez ő még csökönyösen ragaszkodott. Persze tény, hogy sosem volt könnyű eset, mert mindig, kezdettől az érvek embere volt. De nem volt könnyű érvelni ellene, mivel az érvei rendre megingathatatlanok voltak (ne tévesszük, nem ő, hanem az érvei), melyek miatt általában csak támadni lehetett őt, de cáfolni bajjal. S ha sokan sok mindenben egyetértettek is vele, nem mindenki értette, hogy írónk miért ért olykor egyet olyanokkal is, akikkel ők nem, nem fogadva el tőle, hogy „számtalan módon lehet írni”, csak ideológiák szerint nem, mert az ideológiák mindig a szabadság ilyen-amolyan korlátozását hozzák magukkal. Lefasisztázták és lelibszték (lásd a facebook-oldalát), s mindenki a maga kánonjának képviselőjét követelte tőle, megbocsáthatatlannak véelve, hogy neki megvolt a *saját* kánonja (lásd a „maga módján és a maga szerint” megírt irodalomtörténetét, mely, mint mondja, arra is példákat mutat, hogy „az irodalom felülírja a pártideológiákat”, s amelynek portréi inkább *az irodalomról való gondolkodás jegyében* fogalmazódtak, semmint kötelező lenne az elfogadásuk.

S gondolom, ilyen, az irodalomról való gondolkodásnak kellene lennie a mai eszmecseréknek is. Még ha vállaltan szubjektívek leszünk is, mint azt Grendel a maga irodalomfelfogásáról, irodalomtörténetéről mondta. Mely „más nem is lehetett”, mivel olyan, hogy „objektív irodalomtörténet”, nem létezik: „Az objektív Isten lenne – tette hozzá –, de ha van Isten, akkor az semleges.” Értékrendjébe tehát innen is, onnan is sokan belefértek, akik sokakéba *elvből* nem. Vagyis az ő „kánonjának” lényege, hogy nincsenek az irodalmat egyszer s mindenkorra kicövekező, megmerevítő kánonok, csak művek, csak minőségek, értelmezések és értékek vannak. És érvek meg ellenérvek. Mindazokat az anomáliákat pedig, melyek életműve értékelését – öt évvel a halála után is – jellemzik, nevezük az ő telitalálatos szóeleményével: *abszurdisztániaknak*, melyekről mintha csak nála, valamelyik művében olvastunk volna... Melyek azonban legalább annyit elmondanak koráról és környezetéről (ha nem többet), mint róla magáról...

LÉVAL ADÁM, Grendel- emlékezet 1-3., 2023, (3x) tus, toll, papír, 26x20 cm;
MISKE EMÓ, Fragmentum III. (Megítisztulás), 2022, tus, pác, akvarell, papír, 50x34 cm

JAHODA SÁNDOR (1976) Budapest

JAHODA SÁNDOR

Világfájdalomcsillapító

Azt a felhő-aljat mintha vonalzóval húzták volna meg. Peckesen járnak az órák. Kimérten. Szorongatsz, idő. Mi van ma velem? Csak nézek ki a fejemből. És mindent észreveszek. A vizek lassan felszívódnak. Békanyáltól, hínártól, haltól, élettől. Ha nem tudunk *megállj!*-t parancsolni, püntyögetünk csupán a klaviatúrán. Pedig az sem ismeretlen jelenség, mikor a szimmetriába – váratlan villámsújtás – belecsap az aszimmetria.

Változatok

Kezdem már – ha megszokni sohasem fogom – legalábbis tudomásul venni az örületet. Van egy szinonímája: úgy hívják – *valóság*. Mintha mennék haza a sötétben, és minden egyes alkalommal más és más helyen lennék rá az otthonomra. Sosem tudhatom, hogy amikor épp oda tartok, nem jobbra vagy balra, közelebb vagy távolabb találok-e, mint előzőleg. Ám abban egészen biztos lehetek, hogy *el lesz mozdulva*. Megdöbönt e fordított következetesség, nap mint nap. Ha *sehol sem* lenne – azt hiszem –, végleg megnyugodnék. A világra beköszöntött épeszűség ünnepének tekinteném. Viszont bele se merek gondolni, mi történne, ha az *eredeti* helyén találnám. Teljes szétesés. Pokol. Armageddon.

a tétlen Napóraleolvasó

megyek a hídon át
szakadt cipőm ütemesen
klaffogni cuppogni kezd
egy ocsmány indulót
a ronda esőben
és sehogy se akarja
abbahagyni kár pedig
a fekete varjak is
szegények mind csurom-
vizesek akár a Duna
kabátom szárnya a szélben
föl-fölleffen – ormótlan
angyal jó ma mintha jóval
nagyobb lenne a Szabadság-
szobor de ez nyilván
érzéki csalódás amúgy
minden rendben van csak
a világ botlott meg vajon
Isten hisz *magában*?

BERTHA ZOLTÁN (1955) Debrecen

BERTHA ZOLTÁN

A misztikus szentség lelki csúcsai

Gárdonyi és az Isten rabjai

„Hajh, de bűneink miatt” – halljuk a katartikus önbírálat (sóhajos keserűségében is lélektisztító) igazságát felhangzani nemzeti imádságunk igei vétetésű és mélységű szentenciájában. A személyes bűnvallás és bűnbánat költői kifejezésének (Balassitól Adyig – amiként azt Makkai Sándor ékesen bizonyította) és a kollektív önostorozásnak (a tatárjárás kori siralmas énektől Adyn át Szilágyi Domokosig és tovább) egészen kolosszális (és világkulturális kontextusokban is unikális) hagyománya tornyosult fel a magyar irodalomban egy ezredév alatt. A méltó emberi és magyar létezésre, otthonosságra, a népek közötti elemi egyenjogúságra és önelvűségre vágyakozás lelki konvulziói a gyakran végletes önmarcangolás és a kivándó dignitás szét- vagy összehullámzó érzelmi örvényeit kavariják föl. Ennek morálantropológiai lényegét Németh László úgy foglalta össze, hogy az önkritikus „kiválóbb magyar a nemzeti bűnök feltépésével, egy kollektív sebszaggatással kezdi”. Annak a gyökeres keresztény szellemiségnek a jegyében, amelyről Erdélyi János azt állította, hogy „nemzetiségünk valaha mélyen egybe volt forrva a vallással”, és Szerb Antal, hogy „kereszténynek lenni és magyarnak lenni csaknem ezer éven át teljesen egyet jelentett”, Mécs László, hogy „Egy legyen a magyar s egy a keresztény”, Czine Mihály pedig, hogy „kereszténység és magyarság – a katolikusok kereszténynek, a protestánsok kereszténynek mondják magukat – már több mint ezer esztendeje szinte teljesen egyet jelent”. Kölcsey *Hymnus*ának biblikus veretű önvizsgálati, szigorú bűnbánati vallomása „gyónás-mélységű, »*mea culpa*« értelmű, döbbenetes intonáció”, amely „ki mondja: a magyarság nem tudott méltón élni az Úr ajándékaival, a kereszténység erényeivel”; azaz „racionálisan is megragadhatóvá teszi, büntetésként értelmezi a kollektív személyként felfogott magyarságot sújtó történelmi szenvedést”. Ugyanakkor „a bünt és a szenvedést a bűnbocsánat fényébe állítja. A bűnbocsátás reményében ad értelmet a szenvedésnek” (állapítja meg összegzőn a *Hymnus* jelentésvilágát gazdagon feltáró, „*Nyújts feléje védő kart...*” – Kölcsey Ferenc: *Himnusz* [2020] című nagymonográfiájában Cs. Varga István).

„Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben, / S elsújtád villámidat / Dörgő fellegedben: / Most rabló mongol nyilát / Zúgattad felettünk, / Majd töröktől rabigát / Vállainkra vettünk” – sorolja a sorscsapásokat az intelmes költői igazságbeszéd, s a történelmi kataklizmákhoz vezető okok közül a legfőbb nemzeti bűnök közé tartozó gyűlölködő (bel)viszálykodást és háborúskodást, a széthúzó el-lenségeskedést domborítva ki: „Hányszor támadt tenfiad / Szép hazám, kebledre”; „Bújt az üldözött s felé / Kard nyúl barlangjában, / Szerte nézett s nem lelé / Honját a hazában.” Azt sugalmazva, nyomatékosítva, „hogy a magyarság legfőbb vétke a hazaszeretet hiánya” (Vitéz Ferenc). A „magyar sorsra és jövőre vonatkozó logikai összegzés igénye” (Jánosi Zoltán), történelmi tágassága és maga a nemzeti közösség legbelső vágyából fakadó summázatos fohászok az áldásért, a kegyelemért és a szána-lomért: megrendítő planctus és imádságos könyörgés e nép mindenkor zivataros századaiból. Kortalanul és fakulhatatlanul érvényesen – arra a tatárjárásos időszakra vonatkozóan is, amelynek kín-szenvedéseit (és az azokat megelőző vagy tetéző bűnöket, a folytonos gyűlölködés és hatalmi, testvér-harcos marakodás – és elgyengülés, anarchia, társadalmat szétziláló anómia – gyötrelmes következményeit) már a 13. században oly érzékletesen részletezte az ismeretlen magyar szerzetes költő feltehetőleg 1242-ből származó műve, a *Siratóének Magyarországról, mikor a tatárok pusztították* (*Planctus destructionis Regni Hungariae per Tartaros*) című megrendítő poémája (latinból Vas István műfordításában): „Istene a mindenségnek, / Ki megítélsz minden vétket, / A jó duskál javaidban, / S nem túrsz bán-tást bosszulatlan / Igazságod mérlegén. // Már apáink bűnben éltek, / Mi is vétkeztünk előtted, / S bű-neinknek sokasága / Mi fejünkre visszazálla / Nyomorúság idején. // Mind hanyatlunk a halálba, / Hí-res harcosok levágva, / Népünkön a rabság járma – / Mért is jöttünk a világra, / Ennyi bajra, gyászra itt?” Miközben pedig másfelől: „Erős voltál, Magyarország, / Jó szerencse ragyogott rád, / Hatalma-sabb mindeneknél, / Dicsőségben tündököltél, / Ékességben, gazdagon. // Birodalmad nagy volt, tág

volt, / Derekas volt sok királyod, / Bajnokaid vitézsége, / Tenger néped volt és béke / Mindegyik határodon.” De most: „Így jártál, mert bűnbe estél, / Úgy aratsz, amint vetettél, / Más jutalmat ne keress.” S aztán a Jeremiás siralmaihoz hasonlítható áradással megjelenített irgalmatlan szenvedésrengetegben megrázón halmozódik fel az „ős káoszba” visszahulló világ látványának minden rémsége: a vérontás, a kardra hányt, felkoncolt, majd temetetlen, oszladozó, „elrohadó” halottak „vadmadarak” szét-hordta csontjainak iszonyata, a „gyász-sötét” szenny és fájdalom, a sárba, porba tiportság, a védtelen meggyalázottság, a rabság és szolgaság, az elűzetés, a jajgatva menekülés összes természetes gyötrelme és borzalma. (A tomboló éhség odáig fokozódik, hogy sok „Szülő gyermekét levágja”, „Foguk, ajkuk belekékül, / Mert már emberhúst harap.”) A kíméletlenül kirabolt, bemocskolt, felégetett templomok, lerombolt falvak, kastélyok mind-mind a hajdan „édeni” virágzásban bővelkedő s most vérszomjasan letarolt, kifosztott, véginségre jutott, s a megsemmisítő döghalál martalékává vált nép tengernyi kínjáról árulkodnak. A pusztuló magyarok szörnyű sorsának fő oka pedig (mint Kölcseynél is): a temérdek bűnben tobzódás: „Nem csoda, hogy leverettek, / Halálnak prédái lettek, / Mert a köznép s a nagyobbak / Jó erkölcsöt megrontottak / S bűnben éltek mindenütt. // Kemény nyakú népség, konok, / Nem tekintett törvényt, jogot, / Esküszegők és hazugok, / Rablók, epikúreusok, / A hordó az istenük.” Az „igazság hóhéraiban”, az álnok „fennhéjázókban” és romlott „dorbézolóknak” felgyülemelő és megrázó gázság, gonoszság elnyerte tehát büntetését – a bűnhődés keservét. De a végítéletnek látszó sorscsapások özönéből végül mégis az isteni megszánásért sóhajtozó imádságos hang szakad és száll föl a siralom költőjéből (megint mint a *Hymnusban*) – a „királyi hatalommal” bíró Pantokrátort, a mindenség urát, az ellenséget elűző, könnyörülő, „üdvösség reménye” Krisztust szólítva: „Mentsd meg hát Hungáriánkat, / Kit halálos vészek hánynak, / Fojtogat a tatár nemzet – / Tedd, az égi kegyelemnek / Áradjon ránk balzsama.” S esdekelve az istenszülő Máriához is a közbenjárásért: „Kérd fiadat, szánjon minket, / Bocsássa meg bűneinket, / Hogy már több gyászt meg ne érjünk, / Engeszteld meg őt, miértünk / Könyörögj te, Szűzanya!” Hogy a békés magyar élet még egyszer földerülhessen: „Vad ellenség porba hulljon, / Ez az ország fölviduljon, / Nyíl és kopja kettétörjön, / Igaz békét magyar földön / Adjon nekünk szent fiad. // Kérésünket halld meg, Isten, / Pusztítsd ezt a rontást innen, / Tedd, hogy gyászunk véget érjen, / S fölnézzen rád jókedvében, / Ki e népből megmarad.”

S ugyancsak a 13. században (közvetlenül az apokaliptikus események után, 1243 körül) festi le Rogerius mester *Siralmas éneke* is ezeket a vészterhes idöket – szintén az önemésztő, acsargó gyűlölködést emelve ki az összeomláshoz vezető okok közül. (S őt idézve az első világháborús katasztrófát is elénk vetíti Emőd Tamás, *A régi és az új Rogerius* című – s gyűjteményes kötetében a *Bújt az üldözött* című ciklusban közölt – versében: „alattam lenn a síkon / felperzselte tartományok / vad pusztasága pírlík / a naplementi vérben”; „mi volt itt és miféle / pokol szánkája szántott / dülöt e vad vidéken?”) S amely „tatárbölgéstől” hangos, tatárdúlásos korszak megannyi historikus, lélektani, morálbölcseleti vetületét olyannyira vérbő epikai gazdagsággal, aprólékos és átfogó, önélveboncoló és létértelmező, analitikus és sorsfilozófiai mélységeket és magasságokat bejáró távlatossággal jelenítik meg a 20. század krónikás regényremekei is – Makkai Sándor dilógiája (*Táltoskirály, Sárga vihar*), Kodolányi János monumentális trilógiája (*Julianus barát, A vas fiai, Boldog Margit*) vagy Pusztai János *Tatárjárás* főcím alatt közreadott regényfolyama (*Futótűz, Hamu, Parázs*). Mind-mind a magyar lét vagy nemlét dilemmái közötti őrlődés okait, okozatait, tanulságperspektíváit nyomozva, s a nemzeti megmaradás reális és metafizikai esélyeit fürkészve, kutatva – megrázó szenvedélyességgel és magasrendű intellektuális erőfeszítéssel. A pusztulás, a mégis-reménység, az újrakezdés közelképein keresztül világítva rá a felfogható történések valóságára és a felfoghatatlan sorsbeteljesülések vagy sorslehetőségek ígérettikaira. Mint amit Kölcseynél vagy Madáchnál is az isteni, felsőbb kegyelem s az emberi belső küzdelem és bizakodás transzcendentális dimenziói jelentenek.

A fohászos hevület és a himnikus lelkület itatja át Gárdonyi Géza egyik főművét, az *Isten rabjai* (1908) című regényét is. A büntudatos és bűnbánatos önemésztés, a feltétlen bűnhődésvállalás érzülete, a jóvátételi vezeklés elszántsága, az entuziasztikus üdvösségkeresés, a misztikus élet-szentség elkötelezettsége és elhivatottsága, a történelmi kiengesztelődés és megbékélés iránti vágyakozás sugárzik belőle. A 20. század eleji utó- vagy újromantikus átszellemültség, az esdeklő, imaszerű átlélesültség, a lélek- és nemzetmentő szenvedély, az irgalom- és oltalomremélő bizodalom egyfajta példateremtő spirituális vagy eszményítő realizmussá nemesedik benne. A romantikus érzelmek, a nemzeti romantika üdváni meggyőződése meggyűlnek benne a finom lelki rezdül-

lésekre is fogékony, rebbenékeny lélekábrázolás érzékletességével és szemléletességével, a szecessziósan átszínezett késő romantika és a kibontakozó lélektani realizmus határvidékén elhelyezkedő elbeszélésmód övezeteiben.

•

A modern magyar nőregény egész vonulatát (Dugonics András *Etelkájától* és Kármán József *Fanni hagyományaitól* kezdődően) a különleges lelki alkatok, karakterjelenségek sokasága népesíti be. A lélektaniség árnyalatainak kibontakozása az elbeszélőmódok és a műfajpoétikai dimenziók tágulásának mértéke szerint zajlott. A változatos értékekkel felgazdagodó irodalomtörténeti folyamatok sorában Gárdonyi Géza regényművészete a sodró, kalandos, lebilincselő történetmondás olyan klasszikus remekléseit produkálta, amelyek – történelmi, társadalmi, pszichológiai, metafizikai vetületeikkel – a nemzeti önismeret kimeríthetetlen kincsesládáját boltozták föl. „Nyelve mintaszerű magyar nyelv”, tiszta, mint Aranyé; a „magyar élet, magyar karakter részletmegfigyeléseit is Arany János virtuozitásával műveli. Ő is azok közé tartozik, akiknek művében a magyar föld sajátosságai mintegy múzeumszerűen megőrződnek” (Szerb Antal). Várkonyi Nándor szerint is különleges „fordulatossággal olvasztja össze a lelki és történelmi mozzanatokot”; stílusában pedig, annak „tempós nyugalmaiban mindig van valami eredendő magyar íz”: „a magyar beszéd lelkét kristályos tisztán tudja visszaadni”. Ragyogó epikai cselekményszövésével, élénk és erőteljes helyzetmegjelenítő leírásokkal, érzékletes jellemábrázoló finomságokkal telítődnek tehát ezek a művek, amelyek sorában az *Isten rabjai* az egyik legkiemelkedőbb alkotás. „Népismerete, vallásos, Isten-kereső természetű, kolostorba vonzódó zárkózottsága tökéletes művészi formát talált legjobb művében, az *Isten rabjaiban*. A magyar középkor életének ez az áhítatos csöndű megelevenítése a legjobb magyar történelmi regény, ha az értéket a korrajzi hűség és az ábrázolás plaszticitása szempontjából mérjük” – állítja róla elragadtatottan ugyancsak Szerb Antal (nyilván részint talán vitathatóan). Gárdonyi maga úgy vallotta – amint azt Keller Péter, az író dédunokája gyakran emlegeti is –, hogy számára a nagy történelmi regények közül az *Isten rabjai* a legszebb, az *Egri csillagok* a legjobb, s a *láthatatlan ember* pedig a legkedvesebb. Az *Isten rabjai* lenyűgöző szépsége abból is ered, hogy a magyar sorshistória egyik kitüntetett alakját, a szépséges Szent Margitot eleveníti meg, s benne a magyarság legigézőbb lelki tulajdonságait sűríti össze a mondák és legendák elbűvölő spirituális sugallatainak környezetében. A sejtelmes és tüneményes fiatal királylány és apáca története a tatárjárás utáni nemzet magára találásának üzenetét hordozza: az útkijelölő példaadás önfeláldozó heroizmusának örök érvényű tanítását. A magyarság és a krisztusi kereszténység összetartozásának és összeforradásának olyan mintáját demonstrálja, amely a közösségi megmaradás alapfeltételeként tölti be hivatását és misszióját a mai napig. Mert a radikális Krisztus-követés az egyetlen lehetőség a túlélésre: vagyis a világi hivalkodás elutasításával az önzetlen és öntökéletesítő szereteteszmény kiteljesítése a mindennapokban, a dolgos és imádságos élet szentségének az egyedüli értékesként való felismerése és elismerése, az irányjelzőként kizárólag az Úristent tisztelő magatartásra törekvés minden történelmi megpróbáltatások, hadakozások, újrakezdések, erőgyűjtések, reményteli nemzeti értékgyarapítások idején és akármilyen kataklizmák, viszontagságok, veszélyek, fájdalmak, traumák közepette. A Nyulak szigeti Szent Margit időtlen eszményeket és abszolút tiszta minőségeket állított élénk, makulátlansága és önfelmutató, öntanúsító példa-embersége kivételes tökélytel ábrázolja az életvilág háborgásai közül mindegyre a transzcendentális igazságokra szomjazó földi lény földöntúli arcát és jellemét. A teremtettség összes gyarlóságaival megküzdő teremtmény gyökeres esélyét a méltó életre és az örökkévalóságra csakis a megtisztító és megváltó Teremtőhöz való odafordulás szavatolhatja. A földi hatalmak horizontját eredendően meghaladó és felülmúló létszemlélet a személyes és kollektív megmaradás biztosító – még akkor is, ha a közvetlen élethelyzetekben ennek az ideálnak a tüneményes megtestesülése éppenséggel el is bizonytalaníthatja a körülötte állókat; az élet viharaiiban csatározók és gázolódnak számára ugyanis követhetetlen különcségnak, furcsaságnak, mágiusságnak (olykor még egyenesen felfoghatatlan „boszorkányságnak” is) tűnhet a relativizálhatatlan magasabb távlat, a megalkuvás nélküli létezőmód küldetéses perspektívája. A perfekcionista önfeláldozás igazhívó valósága csodálatot kelt és zavart okoz egyszerre: mások számára nem, csupán misztikusan (és felülről hittől megajándékozott) kiváltságosoknak adatott meg tanújelként felmagasodni az emberiség előtt. S miképpen lehet-

ne a legjobb akarattal is utánozni az utánozhatatlant? Kérdéseket, kétségeket, egyszersmind titokzatos reményeket, sóvárgásokat ébreszt a tökéletesség iránt annak az eszménynek a megvalósulása, amely egyszerre jelképezi, összegzi, reprezentálja, vezérel a többiek lelkiületét és vágyait is, de amelynek közelébe kerülni mégsem lehet osztályrésze mindenkinek. A közösségével feltétlenül együtt érző, de annak szokásrendjétől egyúttal óhatatlanul elkülönülő sorsvállalás nehézsége és súlyos ambiguitása ez: folyvást inspirálni, ösztökélni a jóra, szépre, igazra – miközben maga az ihletett vállalkozás az élet viszonylagosságában sohasem érheti el teljes célját, hiszen amit képvisel, az maga a földöntúli, érzékfölötti szellemi abszolútum. A paradox magány és a feltétlen példamutatás együttes csodája és varázsa mindez: mint Szent Margit élete és halála, aki magára utalt szegénységben, elgyengültségben, követhetlenségben, életodaszánó nyomorúságban, egyben megdöbbentő fiatalságban hagyja itt az árnyékvilágot, különös tanúságtevésével mindenki ámulatát és borzongó ocsúdását, értetlenkedő elképedését vagy titokmegsejtő magába szállását váltva ki.

Árpád-házi Szent Margitot (Szent Erzsébet unokahúgát) az édesapja, IV. Béla magyar király – a „második honalapító” – az ország megmentéséért és újjászületéséért felajánlott engesztelő áldozatként (egyfajta kollektív expiació jegyében) küldi a Domonkos rendiek zárdájába, már egészen kislánykorában. Veszprémbe, majd a dunai Nyulak szigetén újonnan épített kolostorba kerül, s itt fogadják szerzetes nővérré, s itt is hal meg még a harminc évet sem megérve. Néhány esztendő múlva máris boldoggá avatják, de szentté csak a 20. század derekán. Csodatévő, jövőmondó képességeire, az ország hadviselését és erősödését megsegítő imádságaira bámulattal néztek és emlékeztek mindenkori. A minden viszálykodáson felülemelkedő szeretet és önfegyelem utóélettel példaképévé vált. Szinte hihetetlen tudatossággal fogta fel küldetését már gyermeki fejjele is, s aszerint is hárította el, amikor külpolitikai kényszerok miatt és diplomáciai célok érdekében mégis inkább férjhez akarták adni a cseh, a lengyel és az Anjou királyhoz, de ő, vállalva a konfliktust is királyi családjával, megfellebbezhetetlen nemet mondott, s ragaszkodott az eredeti szándékot komolyan vevő és híven kifejező missziójához. A mindenben még túlságosan is engedelmes, emberfeletti mértéktelenséggel is mindenkit szolgálni kívánó gyermeklány magasabb rendű szakrális lelki késztetéseknek tudott eleget tenni, amikor ebben az egyben hajthatatlan és engedetlen maradt. Az isteni küldetéséhez ragaszkodott törhetetlenül, s nem mint kis királylány, hanem mint Isten rendíthetetlen szolgálója viselkedett. Ha nehezen is, de a mindezzel eleinte értetlenül szembesülő, őszintén meghökkenő családja végül beletörődött, hiszen látták, hogy ő transzcendens elkötelezettségével ha másképpen és szokatlanul is, de valóban éppen a nemzet érdekeit is szolgálja szüntelen keresztényi vezeklésével, közbenjáró könyörgéseivel és önfeláldozó példamutatásával – mintegy az „imitatio Christi” vigasztaló evilági beteljesítésével. A végül beláthatónak és feloldhatónak bizonyuló ambivalenciára így mutat rá Margit Gárdonyi regényében az édesapjával vitázva: „Emlékezzél, hogy vajon Istennek szenteltetek-e engem, vagy a cseh királynak? Isten haragja ellenünk fordul, ha kivesztek engem e szent helyről, és belöktök a krisztustalan keresztények közé.” És megvallja: „Nekem minden földi királynál kedvesebb az én tövissel koronázott királyom. Attól engem el nem tántorít se kérés, se fenyegetés.” És vádoltan is harag nélkül még ő fohászodik, könyörög környezete értelmének megvilágosodásáért és feldúlt érzelmeik megnyugvásáért, megenyhüléséért.

Margit mélyértelmű nőisége végtelen és ártatlan bájában, kedvességében, finomságában, szeretetreméltóságában, segítőkészségében, szeplőtelen fiatalos naivitásában és tisztánlátó egyeneségében nyilatkozik meg igazán. Valamiféle különlegesen bájos metafizikai szerenitás és divinális átragyogás jellemzi. Lelki nagysága a magára vállalt terhek elhordozásában, a megváltó szenvedés Szent Ágoston-i öntudatában, a szentéletűség önértékének megszemélyesítésében tetőzik. *Szent magyarság* (1936) című könyvében Sík Sándor talán a legkülönösebb, legkivételesebb Árpád-kori magyar szentnek tartja, aki a lelkiség csúcspontjára jutott: vele „új jelenség tűnik fel a magyar szellem egén, amire addig példa nem volt: a *misztikus szent* típusa. A misztika mintha kissé idegen volna a magyar léleknek, azért még inkább rászorul: ismerje meg, egészüljön ki tőle, nőjön rajta. A misztikus szent az Úristennel való viszonyát közvetlenül, bizalmas közelségben éli át, az imádság, elmélkedés és önmegtágadás útján; erre vezet a misztikusok útja, a szeretet nagy lendületével. Az odaadó szeretet: ez a misztikus lélek lényege.” Olyan magasztalaton, amelyektől „elszédül a lelkünk”. „Szédülve néztek rá már kortársai, legközelebbi testvérei, a domonkos szűzek is, akikkel együtt élt a Nyulak szigetén épült kolostorban.” Az önsanyargatás, az önmegalázás és az imádságosan elragadtatott áhítatosság mind a lobogó szeretettől lángol; szinte „tűz ragyog a feje fölött”. Az „ilyen lé-

lek az adományoknak, az isteni kegyelmeknek egészen különös, rendkívüli mértékével bír”. Sík Sándor szerint káprázatos emberi hősiessége, folttalan erkölcsi kiválósága, lelkiségének ereje, áldozatossága a haza üdvéért: minden valóságos fegyvernél hatalmasabb erő.

Gárdonyi Géza művében mindezek a tulajdonságai változatosan megfestett életképekben, helyzet- és alakrajzokban, színes, eleven pillanatok megörökítésében tűnnek elő. (Az író célja, hogy „magának a szent királyleánynak alakját magyarázza meg és tegye érthetővé, sőt rokonszenvesé a mai ember előtt. Az »égi lilium« lelkébe akar bevilágítani, a szentet és éppen az önsanyargatás szentjét, méghozzá a szent nőt akarja megérteni” [Sík Sándor].) A pergő eseménymenetben a történések éles villanófénybe kerülnek, a vázolt jelenetek körvonalai és alapmozzanatai a szemléletesen tömör leírások, a markáns figuraábrázolások, arcképek, a villódzó dialógusok energikus elbeszélésformái által tárulkoznak föl. Romantika és realizmus, részletezés és stilizálás, empirikus és idealizáló valóságrajz arányos ötvözésével, de még nem a 20. századi magyar lélektani nőregények analitikus és tudatáramoltató mélypszichologizmusával; így viszont inkább az újromantikus, mitikus és szecessziós líraiság, költőiség szerepének felfokozásával. (Ugyancsak Sík Sándor megfogalmazásában: az írótól idegen „a léleknek az a legkisebb atomokig ható szétboncolása, amely olyan kísérteties erővel ragad meg bennünket” már Dosztojevszkijnél.) Egy-egy apró viselkedésmomentum vagy történetstilánk zsáneres megjelenítése olykor mesei-jelképes kisugárzással gazdagodik. S a számtalan közelkép együttesen az egész korszak forгатagos történetének távlati látképét, mozaikos sokadalmi freskóját építi össze, benne a korabeli állami, katonai, fő- és közrendi, egyházi, szerzetesi életforma ezernyi jellegzetességével, problémájával, emberi küzdelmével. A lelki és társadalmi vívódások inkább ráutalásos cselekedetekben és rövid elmélkedésekben, mint aprólékosan önelemző töprengésekben kivetülő kortablója szélesedik így elénk.

Az apácázárda mindennapjaiba már az is felbolydulást hoz, hogy királylányt kell befogadniuk – még ha ez a főúri neveltetés megszokott része volt is. De az még ennél is váratlanabb meglepetésként hat, hogy ez a királykisasszony egészen másként viszonyul a konvenciókhoz: mindenkin túltesz ájtatosságban és alázatosságban. És nem képmutatón, hanem valami tündérien őszinte tisztasággal és belülről fakadó lelki tudatossággal. De egyben kíméletlen aszketasággal és elszánt örömmel vállalt, önkéntes misszióvégző mártíriummal. A szenvedést nem tagadva, de tántoríthatatlanul keresve és viselve. S mindenben Isten segítségét, bűnbocsánatát esdve és remélve. Szakadatlan önmegalázó testi-lelki kínoknak veti alá magát: „térden csúszott egyikünk lábától a másikig. A könnyei szüntelenül omlottak. És mindenikünknek a lábát meg is csókolta” – beszél róla a többiek. Határ, mérték nélkül böjtöl, és szöggel kivet vezeklőövel, ciliciummal gyötri magát. „Se nem evett, se nem ivott, csak térdelt és siránkozva imádkozott. Nagyszombat vigiliájáig.” „Azt mondja, hogy ő az áldozati bárány a magyar nemzet bűneiért. Az ország azért romlik, mert mindenek elfordultak Istentől. Neki szenvednie kell, hogy Isten megbocsásson a nemzetnek.” „Hétágú, csomós végű szíjostorral” (a végükön sündisznóbőrrel) vereti magát – s azt kiáltozza: „verj”, „szervenem akarok a bátyámért, az atyámért. Talán a mindenlátó jó Isten reám néz, és megkönyörül az én szenvedésemért ezen a szerencsétlen országon!” „Még a cselédek kezéből is kivette az orr-fintorító munkákat”, s betegeteket ápolt, virrasztott, vigasztalt, vizet, fát hordott, cipekedett erőn felül is: „mintha nem is királyleány vóna, hanem ő az utolsó cseléd” – hüledeznek sokan. Szolgált teljes szívvel és elmével. (Hiszen a szolgálat az első; amint Ura, a Krisztus Jézus tanította: „Valamint az embernek Fia nem azért jött, hogy néki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és adja az ő életét váltságul sokakért” – Mt 20,28.) Minden kedvezményt, kiváltságot elutasított, minduntalan saját vétkességét hangoztatta, a bűntelen bűnösség, a vétlen vétség szent megtestesítőjeként. És vánkos, lepedő helyett „hált puszta szalmazsákon, durva szalmapárnán. Takaródzott hitvány szőrlazsnakkal.” „Éjszakánként, míg a társai nyugodtak, imádkozott, sanyargatta magát.” Hosszan és áhítatosan, magába merülten medítált, átszellemülten zsolttározik, zsolozsmázik örökké. S mikor megirigylik, hogy az arca imádkozáskor megszépül, így tanítja: „Mielőtt imádkoznál, ajánld lelkedet és testedet Istennek. [...] Akkor aztán nemcsak az ajkad imádkozik, hanem az érzésed is.” Ha őt megbántják, még ő kér bocsánatot, minden rosszért magát kárhoztatja. Szomorú mosolygással válaszolja: „Isten szeme rajtam vagon.” „Isten ünnepein, húsvétkor, úrnapkor, karácsonykor ezer *páttert* mond ezer véniával, a Mária-ünnepek előtt való éjeken *ávét* ezer véniával, pünkösdkor ezer *veni sanctét* szintén ezer véniával.” S ha csodálkozva kérdezik, faggatják, hogy miképpen bírja mindezt az a gyenge test, így beszél: „Semmi az, atyámfiai. A szeretet mértéke a szenvedés.” S ha nekiszegezik: hogy a Jóistennek nem

kell ennyi – a válasz: „Tudom, de nekem kell.” És ennek jegyében segíti a szegényeket, pedig ha tudná, hogy nem annyi a koldus, amennyit ő lát, „szétosztogatta volna már mind a ruhatárt, de hát véget vetettek a ruhaosztásainak”. Nem értik a túlzásait, és hiába csábítják, hogy ha férjhez menne, micsoda méltósága, „mennyi kincse lesz; mily pompa környékezi; hogyan borulnak a lábához a püspökök, érsekek, hercegasszonyok; a pápa is hogyan örvendezik; mennyi templomot építhet”. Mert ő másik szférában lakozik („az ő lelke messze járt a földtől”) – és tudja, hogy a háborúskodó és fondorkodó hatalmasságok „ha nemcsak templomban volnának keresztények, hanem templomon kívül is, bizony békeességben élnének”.

A temérdek gyötrelem azonban hamar kikezdi testét. Egy idő után a „holdvilági méla szépség helyett egy összevont szemöldökű, sovány, sárga arcú kis apáca vánszorgott [...] Csak a pillái olyan sötétek, mint voltak. De a szeme szemöldök alá süppedt, kék árnyékkal környezett. Tekintete bágyadt. Ajka is színtelen. A fején előcskult fekete kendő. A vállán foltos fekete palást. A kámzsája térden szemet bántóan mállott.” Elvékonyodott ujjaival, kézfejevel tovább imádkozik, és mindegyre Jézus passióját olvastatja fel, megindultan patakozó könnyekkel, zokogással kísérvé. Aztán már csak „viasz-szín arca mozdulatlanul nyugszik a fehér párna völgyében. Sötét-pillás szeme: mint egy reszkető szárnyú fekete pillangó. Látszik rajta, hogy csak egy perc, és az élet földi lángja ellobban belőle.” Jézusát látva üdvözült mosolygással tér meg Urához.

Mindezt a regény másik főszereplője, a kisfiúból szerzetesbaráttá nőtt ifjú kertész, Jancsi kíséri a legállhatatosabban nyomon. Olyan titokzatos érzelmű a szentté emelkedő királylányhoz, amely valamifajta szerelmen túli szerelemnek tekinthető. Az erősztt nélkülöző vagy túllépő filiat és agapét is egyesítő, révületes és bővületes rajongás, csodálat, vonzalom ez. A szeretet legfelső, misztikus (talán „metaszerelemnek” is nevezhető) foka. Ritkán láthatja az apácalányt, s olyankor borzongató testi-lelki tünetek kerítik hatalmukba: elpirulás, megriadás, remegés, szívdobogás. Mégsem hasonlítható ez a platói szerelemfajtaéhoz sem. Annál több, másabb – s ezt Gárdonyi egészen egyedülálló módon tudja érzékeltetni. Mert a gesztusokban, a pszichikai szimptomákban nem egyszerű vágyakozás vetül ki. Hanem Margit szentségének a valóban szinte teljesen átélt sejtelmes megértése. Benne nem a köznapiság ígéri, hanem az emberi és a mennyei, a földi és az éteri szépség együttes titka. A megfeytetetlen csodalény ténylegesen felmagasztosult, celesztialis minősége, a nemcsak számára megmutatkozó varázslata, hanem valamiképpen a divinitás szubsztanciája, a humanitásban csak töredékesen tükröződő lényegvalósága is. Méltó csodálója ő ennek a tüneménynek, mert lélemben ő a legfogékonyabb az életszentség, a szentéletűség ilyen átérzésére. Amely se nem pusztán érzéki benyomás és rezonancia, se nem elvont spiritualitás, hanem a testi-lelki-szellemi jelenés közös misztikumának egyedidejű talányérzete. Ámulattal teli metafizikai reflexiója. Ebben magasodik fel a kertészlegény, amikor a kezdeti álmodozás, ábrándozás, képzelődés után ráébred, hogy amilyen végső enigma maga az egész teremtés, olyan ember számára megközelíthetetlen annak minden egyes misztériumszerűen titokzatos, legfőképpen szakrális megnyilvánulása is.

A kis Jancsi eleinte (a másik kolostorból) a népmesei, mitologikus, folklorisztikus képzetek szerint révedezik Margitról: „A királykisasszony bizonyosan hátul a kertben sétál – tűnődött Jancsi. – Vagy pedig a palotában fésülködik, ezüsttükörből, aranyfésűvel. S képzeletében átlátott a falon. Láttá a tündéreképi leányt, amint földig érő napsugár-haját aranyfésűvel fésüli egy meztlábba királyi szolgáló”; „a királykisasszonynak bizonyára aranykátat hoznak be és selyemtörülközőt”; s ő pedig „mindig a rózsabokrok közt andalog”. És elképzeli, hogy majd egyszer „este holdvilágnál odalopózik a királykisasszony ablaka alá. Ott fújja-titillázza. S a királykisasszony kikönyököl majd az ablakon, és a nóta végén szól: – Ki vagy te? Szép volt ezt elgondolnia.” De a valóságban is áhítattal éneklő, fehér ruhás, „tejszín arcú és fekete szemű” leánygyermeknek látja. S ő, akit a szintén kertész édesapja tanított a mesterségre, a regényi stilizálásban a hevületes újromantika és a szecessziós virágkultusz hangulatával mereng, hogy miképpen köszönhetné a szigeti zárdába érkező királylányt: „Keze munkáját vallja a sok zöldikéllő orgonabokor, kövér levelű tulipán, bimbós pünkösdi rózsa, szegfű, gyöngyvirág, liliom száz tő is. De most csak a tulipán virágzik. A gyöngyvirág is bimbóztat már tél-túl. Bizony, ha érzés volna a virágban, mind kinyílt volna erre az ünnepre.” A virágokat is nemesítő apja, amikor okította a fiát a növények természetének megismerésére, már csak a liliom titkát nem tudta neki elmondani, mert éppen amikor belekezdett volna, köhögésbe fulladva lehelte ki a lelkét. Ez a vadromantikus epikai motívum a regény végén nyeri el torokszorítón szimbolikus és mitikus értelmét. A fehér liliomot a szüzesség, a tisztaság, az istenszülő Mária jelképeként Jancsi a már a ravatalon fekvő halott – s ha-

lálában újra tündöklőn megszépült – Margit mellére helyezi: „hozzálépett, s odafektette a kis nyaláb liliomot a mellére: – Neked neveltem, Téged illet, Istennek lilioma! S ahogy lehajolt, ajkát gyöngéden rányomta a halott hideg kis kezére. Aztán, ahogy kiandalgott a templomból, egyszerre a homlokára tapasztotta a kezét, és mély lélegzettel nekidőlt az ajtó mellett a falnak. S az arcát könnyek öntötték el. A szívet azért rejtette el az Isten, hogy senki se lássa.”

Jancsi rokonlelkősége lelki-érzelmi érése során teljeseedik ki – hite és érzékenysége hasonló Margitéhoz, életvitelük párhuzamossága, analógiája egymás vonásait kölcsönösen is megvilágítja. Szerzetesi tanulmányai és tapasztalásai megszilárdítják benne lét és szellem bonyolultan összefüggő különeműségének tudatát. A férfi társaktól végtelenül mélyreható megfigyeléseket tanul: „A barátnak nem kell csizma, se cifra köntös, se ló, se pénz, se semmiféle kincse a földnek. Mert a barát nem földi ember. Égi. Ezen a földön csak idegen”; „zarándok ezen a földi világon. Azért nem kell a barátnak semmi se, amiért a földiek lihegnek. Semmi se kell az égi embernek a földön, csak az Ég kell itt is: Istennek szeretete, angyaloknak társasága, lelki fehérség, imádságos utazás az örök Ég felé.” Az emberek általában a pénz, a hatalom, a pompa, a testiség, az anyagiasság, az élvezetek szolgái, foglyai (még a király is „a nemzet rabja”), állandó függésben; mindenki rab tehát így-úgy; s „mink kinek a rabjai vagyunk? – Isten rabjai, fraterkám.” Mert „kinek jobb rabja lenni? Úrnak-e? földbirtokosnak-e? pénznek-e? asszonyoknak-e? vagy jószágos Istennek?” „A csuha nem barát, és a föld nem ember. Isten lehelete az ember.” S ezekbe a vallásos tépelődésekbe, religiózus hitvallásokba már Gárdonyi világszemléletének, keresztény szinkretizmusának egyik jellegadó sajátossága, a lélekvándorlást, a reinkarnációt hívó meggyőződése is beszűrődik. „A keleten járó dominikánusok megismerkedtek a keleti filozófiával is. Haza is hozták. Beszélgettek róla. Hogy az ember nem test, hanem lélek: a test csak ruha.” „Most testbe foglaltan” élünk. „De ki tudja, mikor lehelt ki engem Isten? Ez-e az első testem? Vagy ez már a második? Vagy a századik?” „A hitünk nem mond ellene. A vallásunk meg nem tiltja, hogy ne higgyük. Miért szenvedne itt annyit az ember, ha nem követett volna el egy előbbi életében bűnököt? Bűn előtt volna a büntetés? A kis ártatlan gyermek a fogzásban, torokgyíkban... Az ember munkájában is van logika. Isten munkáiban ne volna! [...] Más kulcsa nincs az emberi életnek. A paradicsomi legenda világosan beszél. Vétkeztünk. Kikergettek bennünket a Mennysországból. [...] Azóta élünk, és élünk testről testre. Minden test egy grádics visszafelé. Minden lélek rosszabb volt az előbbi életében. [...] S így igazodik helyre a bűn a vezekléssel.”

S a világmagyarázatok rejtelseiben is elmerülő Jancsi valahogy mégsem könnyen nyugszik bele a számára legszentebb teremtés, Margit idő előtti elhervadásába, távozásába. S ahogy sokan a két klostromban és mindenütt, ő is őrlődik: „Mért szenvedett? [...] Mért gyötörte magát? Mért vezekelt? Mért szolgált még a cselédeknek is? Holott őt, a királyleányt kellett volna szolgálnia minden főrendi leánynak, aki csak körülötte volt. [...] Hiszen Istennek se lehetett kedves látvány, hogy egy ártatlan teremtés rongyokban jár, ájulásig imádkozik, és véresre vereti magát a böjti éjszakákon! [...] Hiszen élhetett volna a királyi palotában is imádságos, szép életet. Gyöngé testét hadd fedte volna selyem és aranyos bársony, szép fejét gyémántos korona! Hiszen meghajolt volna ő koronás fővel is Krisztus lábához. Lehetett volna ájtatos királyné. Lehetett volna boldog keresztény anya, aki az ölében tanítja ávmáriára a kisedet, és boldogan csókolja meg az ámen után. De így élni, így fonnyadni el egy királyleánynak! Ilyen nyomorúságban! Így halni meg, ily elhagyottan!” De ezek után, a regény megrendítő, katartikus eszmei csúcspontján, a megrémülő Jancsi látomásában a Mária-képen „átváltozik az arc Margitnak arcává”, s liliommal a kezében a már elhunyt szent leány megjelenve, fényességben előrelengve, „jószágos és szomorkás” nézéssel, „kedves madárkahangján” felfedi, megokolja küldetésének örök érvényű, grandiózus értelmét: „Jó fráter! [...] Mért homályos néked az én szenvedésem? Nem láttad-e, mily romlottságban él ez a nemzet? [...] Nem láttad-e, mennyien jöttek a cifra, kevély és elhízott asszonyok a szigetre, ékszerekkel terhelten? [...] Nem láttad-e, hogy megindulnak az én alázatosságomon, az én szegénységemen, az én ájtatosságomon? És nem láttad-e, mint hozzák el az ország minden részéből gögös leányaikat, hogy az én példámra Isten felé nézzen legalább egy tagja a családnak? [...] Nem láttad-e, hogyan terjedt az én imádságos, szent életemnek híre szét az országban? Hogyan ejtette gondolkodóba az állati tobzódásokhoz szokott szíveket? Hogyan ismerték meg kicsinységüket az én alázatos nagyságom láttára? Hogyan ismerték meg szívük keménységét, mikor azt látták, hogy én a legszegényebb betegen is magam töredelmével könyörülök? Hogyan néztek azután a földi kincseikre, mikor látták, hogy én rongyokat öltök fel és mennyei kincsekre szegzem a szememet? Hát nem láttad, hogyan fordult a testi világ-

ban élők lelke a lelki világ felé? Tusakodhatsz-e még azon, hogy én nem egy királyi férjnek éltem, és nem egy-két gyermeknek, hanem minden királyi asszonynál magasabban: az én Uram Krisztusom örökfehér jegyeseként, s minden kisdednek imádkozásra tanítójaként. S épp te sajnálsz-e, hogy nem palotában éltem? Avagy nem helyezed-e te is a méltóságos szép liliomot szemét-földbe? S ha bárki is belép arra a rút helyre, ugye, nem a rótságokat látja ottan, hanem csak a liliom nemes fehérségét? De a te liliomod elhervad, én pedig, Istennek e földre ültetett lilioma, századokon át fehérlek majd a nemzet emlékezetében...”

•

Szent Margit legendáját több magyar szépirodalmi és művészi alkotás (misztériumjáték, dráma, opera) is feldolgozta. Gárdonyi után a legjelentősebb ilyen mű Kodolányi János *Boldog Margit* (1937) című nagyszabású regénye. Rónay György értekezése (*Regényeink Szent Margitja*, Vigilia, 1971) tanulságosan hasonlítja össze a két művet, amikor Gárdonyiét valamiféle „szakralizált-historizált népmeseként”, „mű-népmeseként” definiálja, szecessziós, „preraffaelita” hangulatával, atmoszférájával együtt. Amelyben a „virágoskert” kultusza dominál a „trágyadommal” szemben. A szentség győzelmével a szenvedésre készítő profanitás fölött. Kodolányi modern klasszikus remeke ugyancsak hitelesíti a szakralitás lélektaniségét és metafizikai, ontológiai primátusát, lelki magasztosságát, viszont kiterelvényesedett lélekboncoló mélyrealizmusával alaposabban kavarja és tárja fel az azt körülövező profán, hétköznapi élet legapróbb mocanárait is. Ő a Gárdonyinál mintegy narratív tükör-szerepet játszó, Jancsi formázta közvetítő és láttató külső emberalak nélkül merül el a női klostrom rejtett életében, közvetlenül és dús lélekábrázoló érzékletességgel. Nem „mesél” róla, nem idealizál, hanem a történelmi és emberi valóságot belülről, minden „civódásaival, féltékenységeivel, hősiességeivel és elfáradásaival, fiatal virágjában és lankadó öregedésében” mutatja be.

A *Boldog Margit*ban valóban szinte legyőzhetetlenül és keservesen ellentmondásos, konfliktuózus alaphelyzet körvonalazódik. A paradox értékcollízió lényege, hogy a regényhősben megtestesülő életigazság, lelki-szellemi-morális magasrendűség éppen abban a környezetben kelt ellenérzéseket, amelyben elvileg ugyanazokat az eszméket vallják, hiszik és hirdetik. Így amikor a többiek a szemük előtt látják megszemélyesedni azokat a szakrális eszményeket, amelyeknek ők is az elkötelezettjei, akkor meghökkennek, s korholni kezdik azt, aki a legautentikusabb közös létmodellhez igazodva emelkedik ki közülük. Az egzisztenciálisan vállalt életszentség csaknem egyöntetű megdöbbenést vált ki és értetlen elutasítást szül azok körében, akik elméletileg hasonlóképpen gondolkodnak, de jobbra képmutatón viselkednek. Az eszme valóságos inkarnációja nehezen és alig fér bele a sajátjának vélt közösségbe, mert merőben más egzisztenciálisan és spirituális, hittapasztalati mélységében átélni és áldozatossággal képviselni a Krisztus-követés parancsát, mint személytelenné távolított frazeológiai dimenzióban pusztán közvetíteni azt. Az aszketikus áldozathozatal, az önfeláldozás, a sorsvállaló keresztény önátadás, átvalósulás és példamutatás révén a követni kívánt transzcendentális ideák és normák tényleges megvalósítója mintegy a hétköznapiság reális magatartásmintájából kikülönülő normaszegőként tűnik föl a többiek számára; a testet öltött idealitás, a metanoia felfoghatatlan fenomén marad a realitás szűkösebb keretei között. Kovács Kálmán virtuóz műelemzése szerint Margit a forró hittel teli eksztatikus látomások és jelenések himnikusan varázsos érzékfölköti birodalmában élte meg a jó magány állapotát, míg a fokozatosan egyre taszítóbb hétköznapiságban a „teljes elhagyatottság jeges hidegét” érezte; hiszen szüntelenül penitenciázó „alázatát tettetésnek, önsanyargatását értelmetlen hiúságnak tartották” – vagyis éppen hipokrizisre, álszenteskedésre hajlamos társai vélték farizeusságnak rongyos ruháit és megalázkodását. Ráadásul „a királyi hatalom fénye és tekintélye átsugárzott a királylányra is, s olyan normákat írt elő számára, amelyek ellentétesek voltak saját törekvéseivel, amelyek ellen külön kellett harcolnia”.

Kocsis István színdarabja (*Árpád-házi Szent Margit*, 1995) – amelyből *Margit, a hazának szentelt áldozat* címmel Szokolay Sándor írt misztériumoperát – elsősorban Margit nemzetmentő, magyarság- és kereszténységvédő üzeneteit domborítja ki. Az önkínzásban halálra gyöttrődő Margit, akit Isten elvitt „a mi földi országunkból az ő égi birodalmába”, s aki kiválasztottsága és áldozati küldetése tudatában valóságosan azonosul a krisztusi passióval, s nem fogad el enyhítést (mondván, hogy „nem terhes számomra Istennek felajánlott áldozatként létezniem” a magyarok oltalmára, s „Jézus

Krisztust sem vették le az ő keresztjéről még életében”): végső intelmeiben is mindegyre a nemzet és vele az egész emberi nem pusztulásának veszélyére figyelmeztet: „ha Magyarország gyengül, akkor az egész keresztény világ gyengül, s ha annyira erejét veszíti, hogy elveszejthetik, akkor az egész keresztény világ elvész”; „mit tanácsol Isten, hogy akkor is képesek legyünk biztonságosan megvédelmezni országunkat, ha az egész világ összeesküszik és összefog ellenünk? [...] ha ellenünk fordulna is, és országom képtelen lenne ellenállni, akkor a világ pontosan annyit veszítene, mint mi. Megsemmisülne.”

Legújabbán pedig a kortárs lírikus Tamás Tímea szuggesztív költeménye (*Fohász Margithoz*, 2022) kesereg, borong, búsong az egyetemes jelenkori létromlásra, az abszolút értékadó szentéletűséget és magát a szellemi kultúra egészét mint elveszejtésnek kitett, aláhulló liliumot sirató látomásaival („a költészet csupa talány / csak néhány szó a papíron / szemébe ültetett lilium / bódító illatú magány / mint a véniát vető királylány / a történelem hajnalán”): „rossz idők járnak ma is Margit / tán az eleven alázat maga / vagy az égig érő ima vára / vagy a korbácsnak vérszaga / vagy mondd mi kellene még / hogy békítőleg nézzen le ránk / az Úrlsten az ő jókedvében / a történelem ez alkonyán // tégegyekben zárt illatok / éveken át gyűjtött rózsacseppek / regulák hitek kámzsák övek / megtört testek és fényes lelkek / évszázadokon át hordott hegye / sem elég hogy egy lilium / egy árva fehér és szent virág / kinőjön ma a sírokon // Margit vajon te látsz most engem / kései veszett hívedet / Isten rabjai sem vagyunk már / s nem látjuk a feszületet / mert nem értünk mi már semmit / amit te tudtál egykoron / s egy megváltás nélküli világban / nincs harang ébresztő kolomp // Margit ha tudsz segíts nekünk / kell most is az mi volt neked / a naív hit az áldozat / metaforák kísértetek / lemondás gög nélküli lét / a végtelen élő alázat / valami ami úgy virágzik / hogy nem fedi be a gyalázat”.

•

De az *Isten rabjai*, Gárdonyi regényremeke nemcsak tematikai, hanem poétikai vonatkozásban is úttörő jelentőségű. A modern, 20. századi magyar lélektani és egzisztenciális nőregények áramlatának a kibontakozását is segítette (más ilyen típusú műveivel, köztük az 1920-as *Ida regényével* is). A magyar nőregények történeti-poétikai jellegzetességei, meghatározó karakterjegyei közé természetesen tartozik, hogy a (mély)lélektanilag rendkívül összetett női főhősök lelki vívódásai és egyáltalán összes érzékenyen kiabrázolt életproblémái szorosan fűződnek a végső – s ezáltal meghaladhatatlan és megoldhatatlan – egzisztenciális létezés gondok, kataklizmák, dichotómiák szférájához. Az egyre komplikáltabb lélek legmélyére (tudattalan, tudat alatti övezeteibe, „szubkortikális” tartományaiba) világító és a diszharmonikus metafizikai összefüggések érzékeltetéséig táguló epikai elbeszélés- és megjelenítésmód a szorongató evilági kettősségek, ellentétek, apóriák végtelenül bonyolult jelenségeire és közegére összpontosít; s kiélezve gyakran ebben a megérezkített sors- és létszerű ambiguitásban a megelevenített főszereplők történetének tragikus drámaiságát is. Kaffka Margit több nőregénye közül a *Színek és években*, a hősnő feminin lelkivilágában például a tehetetlenségre, gyámszalanságra kárhordató konvencionális házassági függés és alárendelődés szociális és karakterológiai meghatározottságai a talpraesettség, az önálló és jellemerős életrealitás vonásaival ütköznek vagy keverednek. Kodolányi *Szép Zsuzskájában* a folklórban mélyen gyökerező mágikus-archaikus szépasszonyi (boszorkányos) tulajdonságok végzetes kiszolgáltatottsághoz és elidegenedéshez vezetnek. Kosztolányi *Édes Annájában* az elviselhetetlenségig fajuló egzisztenciális kínok artikulálhatatlan gyötrelme robban az önkívületi indulatban; az értékemesség semmibe vett képviselője, a tökéletes mintacseléd gyilkossá lesz. A minőség öntudatlan és nyelvi formákban kibeszélhetetlen lázadása Németh László „kariatidáiban” viszont szinte ellenkezőleg történik: a nyelvi önreflexió, az önelemző és tudatükröző kifejezésmód hallatlanul árnyalatos, átképzéletes, monologikus belső beszédében („monódiában”) nyilatkozik meg. A környezetétől eltérő, finomabb, magasabb rendű alkat és jellem nem tud elegyedni a világgal, s ez az önmagára ébredt és eszmélő autentikus méltóság a *Gyászban* nem az autonóm életteremtés, hanem az önpusztító elidegenedés végleteiben mutatkozhat csak meg, az *Iszonyban* pedig csupán tényleges gyilkosság árán menekíthető át. A századforduló Erdélyében – Szilágyi István regényében (*Kő hull apadó kútba*) – a női főalak a milió lebírhatatlan determinációival birkózva zuhan (ugyancsak gyilkosságon keresztül) a tudathasadás és a téboly poklába, mert képtelen kitörni a bénító gödör-lét rabságából éppúgy, mint a meddő illúziók fogságából, a hiú, önámító képzelgések hínrájából. S a fojtogató történelmi helyzetekkel, a nyomorúságos környezet és életvilág hatalmával

viaskodó nők, asszonyok egész serege példázza az ilyesfajta jellemteni és ontológiai paradoxonok számtalan változatát. Az első világháborús veszteségek után a külső-belső tusakodásaival magára hagyott vénlány (*A kelleetlen leány* Veres Péter művében) – ahogy a regény első fejezetének címe már is megfogalmazza: a „leány kor – nehéz kor” megpróbáltatásai között vergődve – küzd egyéniségének integritásáért; a második világháború infernójában a szovjet invázió áldozatának végzetdrámához hasonló szörnyű kálváriája, parabolikus krízistörténete zajlik Nagy Zoltán Mihály lírai-balladai regénytragédiájában (*A sátán fattya*); s a rákövetkező kommunista diktatúra későbbi bűneitől kell szenvednie a Kárpát-medence szétszaggatott vagy csonkára tépett tájain Jókai Anna (*Szegény Sudár Anna*) vagy Mezey Katalin (*Élőfilm*) hőseinek is. Csak a nőregények sora is éles kontúrokkal rajzolja ki régebbi és újabb történelmünk balsorsos vonatkozásait, s végtelen regénytípológiai színgazdagsággal (akár Makkai Sándortól Wass Albertig és Szabó Magdától Sigmond Istvánig, Lőrincz Györgyig és tovább tekintve végig rajtuk).

Gárdonyi inspiráló életműve mindezen szellem- és műfaj történeti folyamatok forrásvidékén is elhalványulhatatlanul fényes fejezete marad irodalmunknak. Ő maga pedig – Szerb Antal szavával –: „a szív írója”; s Kosztolányiéval: „az írás szeplőtlen művésze”. Mert az író, a költő általában is „az a varázsló, aki aranyat vesz fel a porból, és szépséget bűvöl az igazságból”; és Gárdonyi (Juhász Gyula méltatása szerint is) éppen ilyen varázsló volt: „csöndes, nyugodt, bölcs és boldog sámánja a modern magyar irodalomnak”.

NEUBERGER ISTVÁN, Önmagába roskadó, 2022, pasztell, papír, 100x70 cm;
RÉTI ÁGNES, Szembenézés, 2023, akril, tükör, fotó, 60x42 cm

BALÁZS GÉZA (1959) Budapest

BALÁZS GÉZA

Gárdonyi első regénye

1886-ban jelenik meg Gárdonyi Géza első kötete, a *Szerelmes történetek*. És ekkor jelenik meg – igaz, folytatásokban – az első regény, az *Álmodozó szerelem*. Mivel a regény egy vidéki lapban lap-pangott, csak kevesen ismerték, az irodalomtörténet jószerével nem vett tudomást róla. Az akkor harmincadik évfolyamát jegyző, négyoldalas Győri Közlönyben jelent meg 1886. január 3. és június 3. között. Az *Álmodozó szerelem* tehát mindmáig egy mára már csak egyes könyvtárakban elérhető, régen megszűnt vidéki folyóiratban rejtőzködött. A Gárdonyi-kutatás persze tudott róla, de nem tartotta érdemesnek elővenni. Leginkább ifjúkori zsenyének, tollpróbának tartották, s olyan hetyke megállapítással is találkozunk, mint hogy „felejthetőnek bizonyuló” regény (BARNA Béla, *Gárdonyi Géza, az újságíró*, Acta Acad. Agriensis, Nova Series Tom, 2012, 116.). De vajon ki és miért dönthet úgy, hogy az egyik legnagyobb magyar író egyik vagy másik regénye „felejthető”? Ezt leginkább az olvasóra kellene bízni.

1886–1888 között Győrött négy újság próbált meg egymás mellett megélni: a Győri Közlöny, a Hazánk, a Győri Híradó és az 1886. szeptember 26-án indult Győri Hírlap. Az *Álmodozó szerelem* a Győri Közlönyben olvasófogó szándékkal többnyire már a lap első oldalának alján jelentkezett, majd megszakadt, hogy az olvasó izgatottan várja a folytatást. A Győri Közlöny saját címlapján adott meghatározása: politikai, vegyes tartalmú lap, megjelenik hetenként kétszer, csütörtökön és vasárnapon. Egyébként pedig a „Győrvidéki Gazdasági Egyesület és több társulat hivatalos közlönye”. A szerkesztő kicsit rejtőzködött, de egy-egy szám alján, a hirdetések között ennyi olvasható: „Felelős szerkesztő: Vas Borona”. Gárdonyi nyilván jól ismerte, „kollégák” voltak, hiszen ugyanakkor, 1882–1887 között Gárdonyi szerkesztette a Győri Híradót, sőt, hosszú időn át elnöke volt a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének (BARNA, *i. m.*, 116.). Gárdonyi József másként emlékezik: „1886. január 1-től a Győri Közlönyhöz szegődik. A Közlöny megkezdi az *Álmodozó szerelem* Gárdonyi-regény közlését” (GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Dante, Budapest, I/145.).

A folytatásos (megszakadásos) regény a felfutó hírlapirodalom „szappanoperája” volt. A műfaj első professzionális képviselője a magyar irodalomban a Gárdonyi Géza példaképének számító Jókai Mór. A győri polgárok minden valószínűség szerint Gárdonyi fordulatokban bővelkedő, kalandos, meseszerű, romantikus regénye miatt várták és vásárolták meg ekkoriban a lapot. Ez a folytatásos műfaj alakította ki a máig érvényes, a mai történelmi regényekre (újabb megnevezéssel: történelmi fantasykra) jellemző, kötelező szabályoknak alárendelt, fordulatos, több szálon párhuzamosan futó, meg-megszakadó történetbonyolítást. Az *Álmodozó szerelem* esetében ez így néz ki: 32 közlemény, 46 alcímmel tagolt fejezet, filmszerű cselekményesség, rövid mondatok, pergő párbeszéd, nem várt, olykor fantasztikumba átcsúszó fordulatok, meseszerű, lírai leírások, jellemzések. Az író igyekszik fenntartani az izgalmat, ezért tömören ír, fejezetei rövidek, de nem annyira szabályosak, hogy egy lapszámban csak egy fejezet legyen, ezért a fejezetek olykor a hasáb végén „félbe vágva” szakadnak meg, majd folytatódnak (emiatt olykor a címet és a számozást el is vétik a szedők).

Kérdés, hogy a valószínűleg sikeres folytatásos regényt később Gárdonyi miért nem adta ki egyben. Fia, Gárdonyi József szerint ezért:

„Az *Álmodozó szerelmet* Gárdonyi nem tagadta meg, mint a többi fiatalkori kísérleteit. Kéziratára nem írta rá a »Ne adjátok ki« dörgedelmet a »halálom után elégetendő« megtoldással. Hogy könyv alakban mégsem jelent meg a sorozatban, ennek oka: tartottunk tőle, az olvasóközönség nem fogadja olyan megértéssel és szeretettel, amilyennel az irodalomtörténet-írók vagy a Gárdonyi irodalmi fejlődését kutatók fogadnák” (GÁRDONYI, *i. m.*, 150.).

Tudjuk, hogy a később befutott Gárdonyi korábbi művei közül többet megtagadott, sőt, az is megtörtént, hogy megjelent köteteket felkutatott és megsemmisített. Az *Álmodozó szerelem* című regényt azonban pusztán csak nem akarta egyben kiadni. Valószínűleg azért, mert az itt fölvetett

motívumok vázlatszerűek, későbbi műveinek elővázlatai – vagyis ezeket utóbb teljesebben meg tudta írni. A tanítói tapasztalatok később a *Bűntárgyalás* című elbeszélésében térnek vissza. A bakoynyi „barlangidill” később beteljesedett az *Egy ember* című elbeszélésében. A küzdelmes tanítói munka képei *Az én falumban*. A vágyakozások lélekrajzai mélyebbek *A láthatatlan emberben* és az *Ábel és Eszterben*. Gárdonyi József szerint az *Álmodozó szerelem* Zéta és Emőke történetének előképe. Rezek Román tudni véli a regény háttérbe szorulásának fő okát: ez a későbbi, a *Szunyoghy Miatyánkja* című regény. „Küszködés, boldog házasság, halál, rossz asszony, tettenérés, tűzvész, elbujdosás, új asszony, boldogság: ez a régi *Álmodozó szerelem* igazi írói beteljesedése a *Szunyoghyban*. Puskalövés nincs benne. De hiszen amíg egy puskalövés elmarad – messzi van odáig! Sőt, mi több: a puskalövés már a *Szunyoghy* előtt is elmaradt” (Nemzeti Újság, 1923. november 4., 10.). Gárdonyi tehát úgy érezhette, hogy az *Álmodozó szerelem* ujjgyakorlat volt, később ezeket a témákat jobban megírta, viszont nem tagadta meg mint korai regényt.

Fontos tudni, hogy a regény nem 1886-ban született, és Gárdonyi nem fejezetről fejezetre írta a megjelenés szorító szükségében, hanem három évvel korábban, 1883-ban. Gárdonyi József pontos életrajzi utalásokkal bizonyítja ezt. Gárdonyi 1881. szeptember 28. és 1882. augusztus 13. között Karádon, majd 1882. szeptember 2-től Devecserben segédtanító. A kézirat tanúsága szerint Devecserben 1883. április 20-án kezd bele az *Álmodozó szerelem* írásába, és augusztus 29-én fejezi be. Tehát a mű a húszéves Gárdonyi regénye, amelynek főhősei is körülbelül húszévesek. A regény a sárospataki és nagy részben friss, azonosítható somogyi emlékekből táplálkozik. Somogyi helyszínek: Szántód, Andocs, de azonosítható Dörög mint Szőlősgyörök, Keréd pedig egyértelműen Karád. Életrajzi epizódok: *A falu rossza* című darab színrevitele Dörögön (Szőlősgyörökön), majd utazás Kerédre (Karádra), az andocsi ferences szerzetbe való jelentkezés (valójában Devecserben). A szereplők is azonosíthatók: a főszereplő, Pajándi Sándor életének sok mozzanata megegyezik Ziegler (Gárdonyi) Gézáéval. Gárdonyi József tudni véli, hogy Ilka: Csík Ilka, Hermina: Tima Hermin (a devecseri főtanító leánya), Borcsa néni, a pataki diákok háziasszonya (az egri Napanyó), Marci, Gusztai diákok (Fodor Dezső és Flezsár Náci, Ziegler egri lakótársai). „Gárdonyi már első regényében élő alakokról mintáz. Ezt cselekedte később is, minden regényénél...” (GÁRDONYI, *i. m.*, 147–148.).

Van azonban egy különlegesség. Gárdonyi nemcsak a megélt tapasztalatait írja meg, hanem döbbenetes módon előrelátó, szinte próféta. A regény egyik fő motívuma a boldog, szabad, felhőtlen, de csak a romantikus regényekben elképzelhető, súlyos megpróbáltatások és csodába illő végkifejlet okán kiteljesedő szerelem és a boldogtalan házasság szembeállítása. A vágyak és a realitás. E regény megírásának időszakában nincs konkrét alapja, viszont szinte teljességgel megvalósul Gárdonyi későbbi sikertelen házasságában. Boldogtalan házassága ugyanis 1885. október 28-án indul... Erről ezt írja Gárdonyi József: a regény, „mint Gárdonyi regényeinek legtöbbször, a boldogtalan szerelem sajnásának hangulatában vonaglik. E regénye, bár családi életének tragikus fordulata idején jelent meg, a boldogtalan szerelem benne elképzelés, mert amikor Gárdonyi az *Álmodozó szerelmet* írta, még valóban csak álmodozott a szerelemről. A kis Pék Katóka taníttatta álmodozni...” (uo., 149.).

De lássuk magát a művet! Félretéve az irodalmi „fejlődésbe” vetett vakhitet, olvassuk előítéletek nélkül, nyitottan ezt az első Gárdonyi-regényt. Ami voltaképpen egy fiatalember, Pajándi Sándor férfivá válásának története. Kezdődik a pataki diákok pajkos – Jókait idéző – világával, a serdülőkor és a férfikor közötti diákcsínyes és a komolyan vett szélsőségek között mozgó átmenettel, folytatódik egy romantikus és rövid ideig beteljesülő, de szinte kötelezően, mert e földön nem lehet tökéletes boldogság, tragédiába forduló szerelemmel, majd pedig a fájdalmas meneküléssel, új életkezdéssel, házassággal, annak konfliktusba fordulásával... és mivel nem illendő leléni a poént, nem mondom el a végét. A meseszerű, romantikus történet egy esetben a rémdrámáig fokozódik; a házassági konfliktus leírása azonban már a kapcsolatok valós, nyugodtan állíthatjuk, hogy örök bonyolultságát mutatja. A beteljesült szerelem csodás és kötöttségektől mentes, a házasság azonban nem várt küzdelmeket és feloldhatatlan konfliktusokat hoz.

A fiatal Gárdonyi regényírói módszere sok tekintetben megfelel a mai olvasóközönség igényeinek is. Említettem a rövid mondatokból adódó filmszerűséget: az egyik jelenetben először a főszereplőt, Sándort látjuk, aztán sorra megismerjük a többiekét. Több helyen él a montázstechnikával (a vágással), vagyis azzal, hogy az egyik helyszínen játszódó történetre ráírja a másik helyen ugyanakkor zajló párhuzamot. Például a nagymama a jó magaviseletű, szorgalmas unokája képével hal meg, miközben a forrófejű unoka éppen kicsapatja magát az iskolából. A párbeszédesség pedig már

a drámaíró Gárdonyit előlegezi. Több, páratlanul szépen stilizált jelenet van a regényben. Ilyen az új tanító vergődése a csintalan, nevetlen gyerekekkel (minden pedagógus magára fog ismerni), a műkedvelő színelőadás karikatúrája, a katolikus mise pompázatos leírása, valamint a *Miatyánkról* való gondolkodás, Gárdonyi mély vallásosságának jele. Csak néhány részlet az utóbbiból, mivel mind Gárdonyi József, mind Keller Péter szerint ezek a regény legmélyebb gondolatai:

„Tudjátok-e, mi a lélek szárnya? A miatyánk. Mosolyogtatok, ti felvilágosodott ateisták, biggyeszszetek ajkat, tévelygő szkeptikusok, ugord át a következő sorokat, majomösödre büszke, istenatyádat megtagadott darwinista; lapozd el te is, bájos hölgy vagy drága úr, ki nem tartozol a vallási buta sötétség vakjai közé! Háromszázmillió ember rebegi el mindennap e gyönyörű költeményt, melyet tizenkilenc századdal ezelőtt alkotott az istenlelkű szerző. Ezt dadogja mindennap az ártatlan kiseded; ezt sírja el a bűnbánó; ebben talál vigasztalást a sorsüldözött; ezzel ad hálát a boldog; ennek szavaival eszi kenyerét a koldus: ezt reszketi el a fonnyadt ajkú agg; ez a születés örömdala; a halál búcsúszava; ezzel kísérik az eltávozott lelket mennyei útján: ezzel könyörögnek érette. Ebben az egyszerű, rövid miatyánkban – melynek említésére a mai hitefogyott kor mosolyog – több gondolatremek van, mint a világ összes költőinek műveiben; több bölcsesség, mint az ó- és újkor minden filozófusának koponyájában... [...] Mily szép már a megszólítás: »Mi atyánk!«! Háromszázmillió lélek öleli át egymást testvérként e szóban, és szemeit a közös atyához emeli. [...] És mikor hálánkat leróttuk, kéréseinket elrebegettük, és lelkünk megkönnyebbült: rátesszük elmékedésünkre a remény zöld mohájával ékített zárókövet, az áment; a szelíd óhajtást: vajha úgy lenne! [...] Boldogok, akik szeretik az Istent!”

Gárdonyi József gondolatát így viszi tovább Keller Péter: „A regény üzenetét az istenkeresés oldaláról megvilágítva abban látom, hogy dédapám a történetekben bemutatott sok szenvedés, fájdalom, a másik ellen elkövetett bűn mellett a másikért hozott áldozatokat is bemutatja, és két szálon is – az általa később is gyakran alkalmazott ellentétzissel – írását pozitív üzenettel zárja. A mellék szálon a léha és kicsapongó életet élő Guszti rátalál egy csúnya lányra, aki őt megnyitja a szeretetre, képes lesz észrevenni és kimondani a hölgyre: »Kegyed jobb az angyaloknál, én lelkemből szerettem.« Ez a pálfordulás egy új embert teremt, aki egy életen át képes lesz boldoggá tenni feleségét és családját. Ilona és Sándor története is hasonló. Sándor hosszú utat jár be, míg rájön, hogy lélekből kell a másikat szeretni. Kapcsolatuk elején »A leányka az Istent imádta. Sándor a leánykát...«. Aztán Sándor megszókteti Ilonát, a rengetegbe vonulnak, gyermekük születik, meghal, Ilona is tetszhalott lesz, Sándor szerzetesnek áll, kilép, majd megnősül, csalódik feleségében, felszarvazzák, bosszúból gyilkolni akar, de újra találkozik Ilonával, és miután »Letérdeltek gyermekük sírhalmához, és egy forró ima után elhagyták a rengeteget«, »Sándor Ilonával állt az oltár elé. A pap megáldotta szerelmüket.« Ezután következik a regény népmesére emlékeztető, szellemes formai megoldású, pozitív tartalmú záró mondata, ami azt üzeni, hogy csak ilyen alapon élhetnek az emberek boldog szerelemben: »...ma is boldogan élnek együtt, s boldogságuknak nem is lesz soha« (Vége).”

Az ellentétzések tanulsága: nekem kell megváltoznom, hogy a másik számára boldogságforrás legyek, és ez Isten áldásával meg tud valósulni. Ez az első regény már elővételezi a *Titkosnapló* egy későbbi bejegyzését: „A szeretet mértéke: mennyit képes valaki valakiért szenvedni. Ezek a legerősebb fundamentumok minden regényben. Minden más szeretet voltaképpen csak kedvtelés. Az olvasó nem hisz benne.”

A (bakonyi) idillinek induló barlangjelenet Gárdonyi panteista életvágyának megjelenítése. Vajon nincs-e mindannyiunknak vágya a zavartalan, tökéletes, paradicsomi boldogságra? A társadalom tele van kötöttségekkel, a szerelmesek már csak a társadalomból kivonulva találják meg a tökéletes boldogságot. Romantikus giccsnek is tekinthetnénk, ha így maradna, de azután jön a tél és a tragédia.

A regény legrettenetesebb jelenete a megszületett gyermek vérrel etetése. A halál/mégsem halál kérdése tipikus romantikus, már-már bosszantóan együgyű fordulat. A csontváz is – ami előre jelez bizonyos fejleményeket. Csak én gondolom, hogy egy kicsit a *Rómeó és Júlia* hatása is belejátszik a történet itteni fordulataiba? Gárdonyi József Jókai mellett még Victor Hugo hatását sejtí.

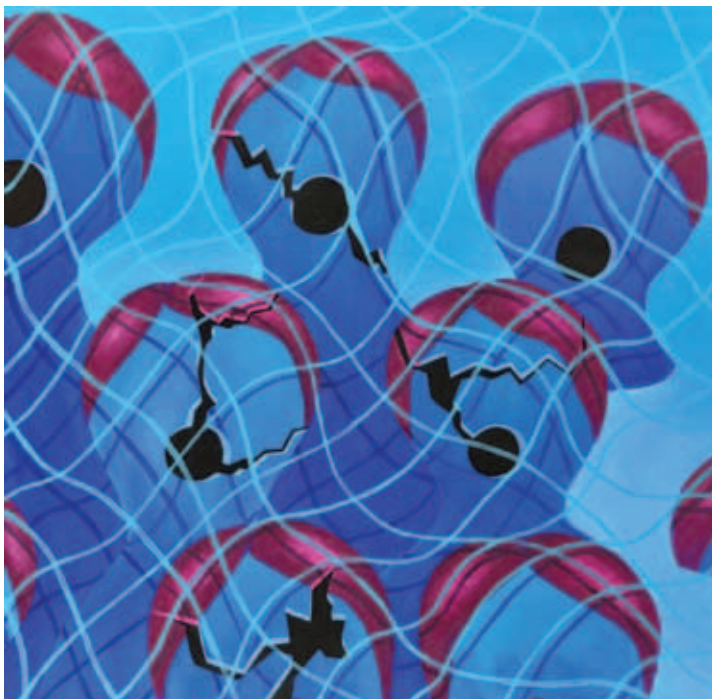
A későbbi Gárdonyiban nagyra értékelem a pontos, a pszichoanalízissel rokonítható lélekábrázolást. Ennek csírája már itt is fellelhető. Sándor „megérzi” apja halálát. Gárdonyi szerint: „megfejt-hetetlen összeköttetés létezik a lelkek között”, Sándor és öccse találkozásakor pedig ez hangzik el: „Az Isten él, és a lelkek találkoznak az éjben”: Későbbi regényeiben, például *A láthatatlan emberben*

ez sokkal kidolgozottabban jelenik meg. Az álom mint fontos lélektani mozzanat foglalkoztatja Gárdonyit. Föltűnően sokszor van szó az álomról, álmódásról, sőt álmoleírás is szerepel a regényben.

A húszéves Gárdonyi írói felkészültsége és nyelvezete már ebben az első regényben is teljes fegyverzetben áll előttünk. Bibliai, mitológiai utalások, tájszavak, archaizmusok sokasága van jelen. Gárdonyi József igyekszik szigorúan, de szerethetően megítélni a regényt: „A regény szerkezetileg szétesik. Alakjainak gyengemarkú összetartása ott bizonytalankodik az első betűtől az utolsóig. A természeti leírások ellesett színei darabosak. Szereplők nem kiforrott jellemek. A falu leírása nem az »Én falum«. Talán nem is magyar falu. A parasztok nem ő-znek zamatosan, se nem roppantják a *millen* szót. Őszintén: Falu rossza parasztok.” De! „A regény mégis értékes. Figyelemre méltó alkotás. Él benne az író Gárdonyi karcolásának néhány karaktervonala. Fogyatékosága mint a gyermekfej gondolkodása: néha kissé félszeg, de azért néhol kedvesen eredeti. Érdekes, hogy az első regényében Gárdonyi a komoly hangot végig megőrizte” (uo., 149–150.).

Az irodalomtörténész szakma nyilván azt mondja rá: nem korszerű regény. Tény, hogy a végére mintha elfáradt volna az író, láthatólag be akarta fejezni, bizonyos szálakat nem varrt el. Például a bakonyi erdőben a lányt megtaláló és Zsendéékhez szállító csendőrök (később: pandúrok) azt mondják, hogy ki fogják nyomozni a lány történetét, de azután nem történik semmi. Pedig a barlangban egy csecsemő holtteste is feküdt, s az ügy ettől fogva meglehetősen kriminális. És nagyon gyorsan, ahogy mondani szokták, „sitty-sutty” fejeződik be a történet. Pedig az olvasó talán még kíváncsi lenne erre-arra.

A regény úgy indul, hogy az apa Sándor fiát a mértéktelen regényolvasástól inti óva: „Aki regényt olvas, képzelődik, aki képzelődik, az ábrándozik, és aki ábrándozik, az nem gondolkodik, az nem értékesíti az értelmet, hanem kéjeleg vele.” Ma pedig már inkább ajánljuk az olvasónak a fantáziamozdító és -gazdagító, illetve a pusztán szórakoztató, kikapcsoló olvasást, mint a vizuális túltengést. Az *Álmodozó szerelem* izgalmas, kedves, emlékezetes, szórakoztató élményt jelent, és ha engedjük, egyben fölemelő érzéseket kelt az emberben. Hosszú idő után módot ad olvasására, hogy nemrég adta ki az író dédunokája – magánkiadásban – a regényt.

JÁNOSI ANNA, *Night splash*, 2022, akril, vászon, 80x80 cm;
On the run, 2021, akril, vászon, 120x100 cm

ARTZT TÍMEA

Milbacher Róbert: Keserű víz

Magvető, 2023

A *Keserű víz* – Milbacher Róbert negyedik szépirodalmi alkotása – már címében jelzi, hogy a „dolce vita” helyett az élet küzdelmességéről szól. Az irodalomtudós Milbacher Róbert nagyszabású regénye a történelmi és a családregegy kortárs szövegalkotási eljárásaival is számot vető vállalkozás. A cselekmény két szálon fut, ezeket a szálakat fejezetenként váltogatja, így a Magyar Koronához tartozó Szlavóniában boldogulást kereső telepesek története párhuzamosan bontakozik ki az elbeszélő kísérletével, amely halott nagymamája életének rekonstruálására irányul. Az idősíkokat fejezetenként váltogató regényben az olvasó egyszer a jelen felől szemléli a múltat, a következő fejezetben pedig 1866-ból indul útnak, és a szlavóniai telepesek honfoglalásától érkezik a jelen felé. Mintha oda-vissza pörgetnének az idő kerekét. Erre utal a kötet impozáns borítója is – mely Árvai Juditot dicséri – egy szekérkerékkel az elején.

Milbacher törekszik a hitelességre mind a közösség, mind a családtörténet ábrázolása során, de rengeteg kérdéssel kell szembenéznie. Hogyan írható a 21. században történelmi regény? Hogyan kezelje a személyes érintettségét? Összességében hol ér véget a történetírás, és hol kezdődik a fikció?

A legelső olvasói tapasztalatunk egy tetemrehívás, mely tele van orvosi jelentésekkel. Az első fejezetben az unoka osztja meg velünk én-elbeszélőként személyes tapasztalatait a nagymamáról az orvosi jelentés, azaz a „test” olvasásának a tükrében. A második fejezetben merítkezünk meg a múlt kútjában. A mi-ként megnyilatkozó elbeszélői tudat egy dalmáciai rengetegbe vezet olvasóit, oda, ahová az én-elbeszélő sváb-magyar ősei kitelepültek az 1860-as években. Nem azért, hogy megízleljék a Réka folyó keserű vizét, hanem hogy végre az „ígéret földjére” érkezzenek.

Oravec Imre *Ókontrijával* szemben Milbacher őseinek útja tehát nem külső emigrációba, Amerikába vezet, hanem a Magyar Korona dalmát vidékeire, majd onnan haza a II. világháború idején, hogy – érthetetlen módon – 56' után is Somogy megyében maradjanak. A külső emigráció helyett belső mutat, de hogy a kettő között számottevő-e a különbség, az egy másik könyv tétje lehetne. Az *Elő-*

hang legfontosabb pretextusa Kosztolányi Dezső *Halotti beszéde*, ami azért Máraira is ajtót nyit. A külső emigráció problémakörét Tompa Andrea 2020-ban megjelent *Hazám* c. regényében már kimerítően végiggondolta.

Kosztolányinál maradva a regény kísérletet tesz a fizikai megsemmisülés kijátszására, mind az egyén (a nagymama), mind a közösség (a szlavóniai telepesek) múltjának rekonstruálásával. „Ugyanis, aminek nem sikerül nyelvi alakot öltenie, a teljes megsemmisülés, vagyis a felejtés lesz a sorsa.” A *Keserű víz* megírásának egyik célja tehát az emlékérvés, a nyelvbe zárás. Mivel a test megsemmisül, így az emlékezés legbiztosabb módszere a rögzítés, a könyvbe zárás.

Milbacher a kortárs irodalomban is jártas irodalomtudós és szépíró eredetisége ott érhető tetten, hogy nem rázárja a lapokat a múltra, hanem reflektív (meta)narratívája kaput nyit a múltra, hogy néhány lehetséges múltváltozatot alkosson. Ez a múlt az 1860-as évektől ered, a két világháború között igyekszik a zavarosból információkat kihalászni, és érinti a II. világháború tragédiáit. A telepesek vándorlásának ábrázolása során Milbacher felismeri a párhuzamot a Magyarországról kényszerkitelepipített svábok és a Szlavóniából elüldözött magyar telepesek között. A párhuzamon túl az olvasó számára mégis az a legtragikusabb felismerés, hogy a Szlavóniából „hazatértek” a zsidók otthonait foglalhatták el. Majd „miután az összes elnépteledett zsidó ház megtelt (...) a szlavóniai menekültek többségét ekkor már – a háború után néhány évvel – egy kitelepített sváb falu üresen maradt házaiba költöztették át”. Tehát a szlavóniai magyarokénál és a Magyarországról kitelepített svábokénál is volt keservesebb sors.

Amikor kielégítően állnak rendelkezésre források és dokumentumok, akkor a regény stílusa a realista-dokumentarista történetírás hagyományával rokonítható, amikor már eleve gyanúsak a források, illetve nincsenek is, akkor hangot kap az ironia. A történetmesélést eredetmítoszok, babonák, bibliai parafrázisok, vizionárius elemek színesítik, melyek a mágikus-realista hagyományokkal teremtenek kapcsolatot.

A regényben rengeteg összefüggés feltáratlan marad a családtörténet vonatkozásában. A múlt-rekonstrukció kísérletének ellenében hat a nagymama titkainak a tiszteletben tartása, ami nem válik erényévé a szövegnek. Borbély Szilárdhoz hasonló etikai alapon dilemmázik a szerző azon, hogy nem tisztességtelen dolog-e mások halálán élésködni egy könyv megírása során. A kíméletesség, a nagymama iránti szeretet és tisztelet sajnos akadálya lett a regény kiteljesedésének: sok a titok, az elhallgatás. Emiatt sem a nagymama személyisége, sem az élettörténete, sem a gondolatvilága nem tárul fel, persze nem is volt ilyen elbeszélői vállalás. Az is felmerül az olvasóban, hogy egy 20. században született fiú unoka mennyire lehet a nagymama élettörténetének restaurátora.

Az időbeli közelség ellenére a 20. századi történet „lyukasabb”, mozaikosabb, mint a telepeseké. Ebből a frusztrációból ered talán az a furcsa ötlet, hogy az elbeszélő valóságlehetőségeket gyárt (azt is elképzeli, hogyan lehettek volna boldogabbak a nagyszülei), majd elveti ezeket a filmszerű forgatókönyveket. Ne feledjük, hogy a házasság egy gazdasági (kényszer)közösség volt ebben az időben!

Miközben a telepések történetében jövünk a jelen felé, és várjuk, hogy a családtörténet jelenéig érkezzünk meg, aközben az olvasásélményünk folyton megszakad, mint egy tv-sorozat befogadása közben, éppen a belefeledkezés szakaszában. A cselekményszálakat fejezetenként váltogató regényszerkezettel – a szintén Margó-díjas – Láng Zsolt *Bolyai* (2019) regényében is találkozhattunk. Lángnál is két szál váltakozott, ám a 19. századi Bolyai-szál messze érdekfeszítőbb volt, mint a hozzá képest teljesen érdektelen 21. századi, amelyben az elbeszélő szerző a Bolyai-regény megírásának körülményeit taglalta. Milbacher szerencsére csak annyira pozicionálja magát, amennyire a reflektív történetírás megköveteli. De szó, mi szó, a befogadót a *Keserű víz* olvasása során is megkísérti a vágy, hogy folyamatában, megszakítások nélkül kövesse végig a történetiszálakat. Láng regényével ellentétben itt könnyebb leküzdeni a késztetést, és tiszteletben tartani az intenciót.

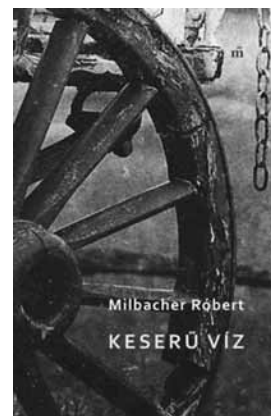
Milbacher köteteit olvasva mindig előkerül a témaválasztás szempontja. Innen nézve a *Szűz Mária jegyese* (2016) és az *Angyali üdvözetek* (2020) sikeresebbnek tekinthetők a *Léleknyavalyáknál* (2018). Amennyiben az olvasó a főhősválasztás szempontjából vizsgálja a *Keserű* vizet, akkor arra a felismerésre jut, hogy a regény világában minimum három-négy, a nagymamáénál érdekesebb karakter akad. Az első Árva-Tóth, a másik a Takács gyerek, a harmadik Gécz József – ők a telepések közül

emelkednek ki; a negyedik a családtörténetben szereplő nagypapa. De az utóbbi élettörténetében is több az elhallgatás, mint a feltárás. Emiatt nem látjuk a nagymama és a nagypapa kapcsolatának a dinamikáját, és ezért válik izgalmasabbá a kisközösség sorsa, a manipulatív szélhámos Géczivel az élen, aki után Árva-Tóth nyomoz.

Milbacher egyébként akkor van elemében, amikor hőseivel nyomoztat, és akkor a legélvezetesebb, amikor mítoszokat és bibliai történeteket parafrázál (mint az első és a harmadik kötetében). A keresztény és a babonás elemek ötvözésekor remekel, ebben a regényben „a Takács gyerek” hitvilágának a megalkotása során. A babonás falusi gondolkodás, a keletkezésmítoszok és az apokrif evangéliumok megidézése az az út, amin érdemes továbbra is haladnia.

Milbacher mindig nagy gondot fordít a nyelvi regiszterek megalkotására. A *Keserű* vízben is jól elkülönül a 19. század eleji és a 20. századi nyelvhasználat. Ez nem kis kockázatvállalás! Ugyanis az egyházi beszédeken edzett Veres Benő református lelkipásztor kifejezésmódját imitáló körmondatok elkötelezett olvasót kívánnak. Olyat, aki tiszteli az irodalomtudós intencióját a veretes nyelv megőrzése iránt. A törökök kiűzését követő kor etnikai és felekezeti sokszínűségének megértése is értelmiségit próbáló feladat, főként, ha az olvasó nem történész. Mindeközben Milbacher nyelvének szépsége, felragyogó képei továbbblendítik az olvasást.

Végül feltehetjük azt a kérdést is, hogy mennyire kínálja fel a *Keserű víz* az allegorikus értelmezést. A karizmatikus és korrupt vezető, Gécz prófétaként tűnik fel, majd látni, hogyan építi ki hatalmát a vallásosság köntösében. Nem létező ellenségekkel ijesztgeti, szeparálja és félelemben tartja az általa uralt közösséget, azaz konkrét politikusokat juttat eszünkbe. Az édes vizet fakasztó hamis prófétát egyszer gecinek nevezi leghűségesebb emberre, a később ellene fordul Árva-Tóth, akit kiszorít a közösségből és maiszóvalélve „megkaraktergyilkol”. A *Keserű víz* tehát nemcsak a reformkortól napjainkig tartó hiábavaló Kánaán-keresésről és a történelmi analógiákról szól, de a belső emigrációról, az egyén és a közösség összetartozásának hiányélményéről is. A címe ellenére Milbacher negyedik regénye nem hagy keserű ízt maga után, összességében sokrétű, sok poétikai kihívásnak megfelelő, és még több értelmezési lehetőségig számot vető alkotás.

BONIVÁRT ÁGNES (1993) Budapest

BONIVÁRT ÁGNES

Balogh Gergő: Olvasásgyakorlatok

Líceum, 2022

Van-e olyan volt egyetemi hallgató, aki időről időre ne sírná vissza a tanulással töltött éveket és az egyetemi előadások, szemináriumok hangulatát? Teljes meggyőződéssel állíthatjuk, hogy van. Ám akinek csak egyszer is szerencséje volt egy olyan oktatóhoz, aki látszólag végeláthatatlan és mindenre kiterjedő tudással, egyedi nézőpontokból közelítette meg szakterületének egyes témáit, az minden bizonnyal időnként szívesen visszaülne az iskolapadba. Balogh Gergő második kötetének tanulmányai pontosan ezt a vágyott „egyetemi légkört” – a bölcsészettudományi karon – idézik meg: a szerző értelmezés-módszertani ajánlatokat kínál a lelkes „hallgatóságnak”, ösztönözve őket arra, hogy az egyes témakörök előtt olvassák újra (vagy el) a tárgyalt irodalmi alkotásokat a könnyebb/újiból megértés érdekében. A kezdeti lelkesedést persze ajánlott szünetekkel félbeszakítani, ugyanis az *Olvasásgyakorlatok* valójában előzetes felkészülést és elmélyült érdeklődést kíván a tényleges megértéshez. A szabadegyetemhez bárki csatlakozhat, ám jó, ha ezt annak tudatában teszi, hogy az előadás nem válik szemináriummá, és az esetleges megjegyzéseinket, egyet nem értésünket csak a néma papírnak mondhatjuk el.

Balogh Gergő válogatott tanulmányaiból álló kötetének megjelenése kitűnő lehetőség arra, hogy az eddig leginkább csak szakmai körökben ismert és olvasott, „történeti összefüggésekben és a kortárs elméletekben eligazodást segítő” írásai egy szélesebb közönséghez is eljussanak. Illetve kitűnő alkalom lehetne a jól megválasztott cím és a tartalomjegyzékre vetett első pillantás alapján, ám bizonyos nyelvi jellegű „nehezítő tényezők” szinte garantálják, hogy a szakmán kívüli érdeklődők nem a kötet gyakorlatain keresztül fognak közelebb jutni Arany János békéről alkotott véleményéhez vagy Kosztolányi Dezső kutyájához. Balogh szövegeivel ugyanis a megértés érdekében a legtöbb esetben küzdeni kell: amikor például a *Jókai Mór és a pénz trópusa* című tanulmány egyik mondatában egyszerre szerepelnek a *heterogenitás*, a *nivellálni*, a *homogén* és a *tropológiai* szavak, akkor minden bizonnyal sokan érezhetnek úgy, ahogyan Ignotus érzett *A fekete zongorával* kapcsolatban: „Akasszanak fel, ha értem.” Az irodalomnépszerűsítő szándék tehát bizonyosan nem tartozik a kötet céljai közé, hiszen a szakmai lapokba megírt,

szakmai igénnyel megfogalmazott szövegek változtatások (esetleges egyszerűsítések, magyarázatok) nélkül kerültek nyomtatásba. Önmagában ez természetesen nem probléma, hiszen Balogh szakmai tudása vitathatatlan, gondolatmeneteinek megindokoltsága példaértékű, és persze rajta kívül sokan írnak már irodalom-népszerűsítő szándékkal (például Nyáry Krisztián az *Így szerettek ők* kötetében vagy Milbacher Róbert a *Legendahántás* című könyvében). De az a fajta gondolkodásmód, amelyet az *Olvasásgyakorlatok* legtöbb írása képvisel, szintén népszerűsítésre szorulna, ugyanis éppen arra „tanítja” meg az olvasót, hogy a különböző tényezők (kontextusok) figyelembevételével miképpen lehet másképp, a mindenki által ismert és ismételt szempontoktól eltérően értelmezni egy (jelen esetben 19–20. századi) irodalmi alkotást.

Ahogyan az már a kissé szűkszavú előszóból egyértelművé válik, a kötet tanulmányainak középpontjában minden esetben irodalmi művek és irodalomtörténeti jelenségek állnak, amelyekhez poétikai-retorikai szempontok mentén és olykor a történeti-kulturális kontextust bevonva szól hozzá Balogh. Ez utóbbi felvet néhány kételyt még annak ellenére is, hogy például az irodalomoktatás is leginkább ennek alapján szerveződik, mivel az irodalmi szövegeknek önmagukban, belső összefüggéseiket alapul véve is érvényükre kell(ene) jutniuk. Azt már Szegedy-Maszák Mihály is megemlíti *Az újraolvasás kényszerében*, hogy „nem szerencsés, ha a szöveg helyébe a szövegösszefüggés (kontextus) kerül”, de aztán Gérard Genette-et idézve azt is elismeri, hogy „le contexte fait partie du texte”, vagyis hogy a szövegkörnyezet a szöveg része. Erre tökéletes példa a kötet első tanulmánya, amely Arany János *Gondolatok a béke-kongresszus felől* című versét közelíti meg Kant békéről való értekezése, valamint a békekongresszusok célkitűzései révén, és mindeközben elhelyezi a verset abban a diskurzusban is, amely többek között Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső között zajlott Arany apolitikussága kapcsán. A szerző mindezeket figyelembe véve egy olyan széles körű rálátást tesz lehetővé Arany 1850-ben publikált versére, amely könnyedén meggyőzheti arról az olvasót, miért is érdemes és szükséges visszatekinteni a jelen és a közelmúlt eseményei felől a távolabbi múltba.

Hasonló elvek mentén épül fel Kosztolányi *Aranysárkányának* „újraértelmezése” a korszak fegyverkezési formáinak, uralkodó normáinak ismeretében, ám például az a meglátás, amely szerint Novák Antal személye és nyelvi megnyilatkozásai egy hatalmi diskurzus autoritásához kötődnek, közel sem új keletű, ahogy azt a hivatkozások is alátámasztják. Itt is kiemelendő ugyanakkor, hogy Balogh nemcsak a már megjelent értelmezések vagy a filozófia irányából igyekszik kontextust adni a regénynek, de neveléstani kézikönyveket is felhasznál az értelmezési horizont bővítése érdekében.

Vannak azonban olyan tanulmányok is, ahol a történeti-kulturális témafelvetés némiképp fontosabb szerephez jut, mint maguk a példaként szolgáló alkotások. Az *Identitás és differencia között* című tanulmány az ember és állat közti különbséget tárgyalja az antropológiai differencia fogalmát középpontba helyezve, és egy konkrét példán, a kutyán keresztül értelmezi ennek irodalmi megnyilvánulásait. Kosztolányi Hattyú nevű kutyája két versben is a vizsgálat tárgyává válik, míg Balogh szerint a *Hattyú halálában* a költő „a modernitás előtti rendre megtagadott tulajdonságokkal, képességekkel ruházta fel” kutyáját, addig az embert „megfosztja bizonyos privilégiumaitól”; a *Hattyú kutyám...* kezdetű versben pedig már nemcsak egy kutya, „hanem az irodalmi kommunikáció lehetőségfeltétele és működtetője is” lesz. Ez utóbbi értelmezés, kiegészülve azzal a megközelítéssel, hogy a házat vigyázó kutya egyenesen Kerberosznak feleltethető meg, némiképp már túlzott belemagyarázásnak érződik, és a Babits kutyáját bemutatni szándékozó *Pesti éj* című vers sem biztos, hogy a legjobb választás volt az elmélet alátámasztására – szövegszerűen valóban megjelenik a kutya a versben, de a vers egészének ez csak egy nagyon kicsi részletét adja. Persze fontos megemlíteni, hogy Balogh érvelését mármár megkérdőjelezni sem lehet, annyira precízen és logikusan építi fel újszerű értelmezését.

Ugyancsak figyelemre méltó a tanulmányok közül a *Medvetánc* címet viselő, amely amellest, hogy József Attila „gyér recepciótörténettel” rendelkező címadó versét igyekszik megérteni („a medvetánc a költői öntáncolatás figurája”), és az értelmezést a kötet egészére is érvényessé tenni, a medve bukástörténetét is bemutatja. A *Betegségretorikák az 1930-as évek magyar költészetében* című tanulmányban ugyanakkor már valamelyest veszélyesebb vizekre evez Balogh, ugyanis mind Babitsnál, mind Kosztolányinál felveti a szerzők tényleges betegségeik felőli értelmezést, amelynek (szerencsére) hamar akadálya lesz a versek keletkezési dátuma és annak ténye, hogy ezek nem esnek egy-

be a költők „beteg korszakaival”. A tanulmány ezen túllendülve még Karinthy *Mindszenti litániáját* is tárgyalja, és ennek kapcsán érvényes megállapításokat tesz a rák magyarországi diskurzusairól. Karinthy a kötet utolsó tanulmányának is főszereplője lesz az *Így írtok ti* és a paródia kapcsán, és persze Ady messianisztikus szerepvállalásának is jut még némi hely, ám mindezen túlradó tudásnak bizonyítékaiként szolgáló szövegek közül az egyik legkellemesebb „meglepetés” mégis a Jókai Mór *Szegény gazdagok* című regényét megközelítő szöveg. Ez utóbbi ugyanis mindenféle kontextust a háttérbe szorítva igyekszik „nem átlépni a szöveg nyújtotta tudás határait”, és végig a regényben ténylegesen megjelenő pénz trópusán keresztül érvel amellest, hogy miért is nem azonosítható Fatia Negra és Hátzegi Lénárd alakja egymással.

A tanulmányok mindenféle kötetkompozíciótól mentesen Arany Jánostól indulnak, és (nem sorrendben, de időrendben) József Attiláig tartanak, ezzel pedig nagyjából pont ott érnek véget, ahol nagyon sok középiskolából kikerülő diák irodalmi ismerete is. Szegedy-Maszák meglátása szerint „mivel a múlt mindig tovább él, aligha szerencsés, hogy a magyar irodalmárok jelentős része enged a piac követelményeinek, és kizárólag jelenkori művekkel foglalkozik”, ám a múlt tisztelete és újrafelfedezése mellett aligha szerencsés a kortárs, de legalábbis a 21. századhoz közelítő alkotók „mellőzése”. Az olvasó ugyanis nemcsak azt akarja megérteni, hogy mi volt, de arra is kíváncsi, hogy mi van jelenleg körülötte, hogy például a közelmúlt betegségirodalma milyen változásokat mutat (Esterházy Péter, Keresztury Tibor, Szilasi László vagy éppen Danyi Zoltán írásaiban), vagy hogy az állatok emberi tulajdonságokkal való felruházásának helyét mikor és miért vette át – rövid pillanatokra – az állatok kínzásakor érzett élvezet (Nádas Péter, Borbély Szilárd egyes szövegeiben). (És hogy Balognak a kortársakról is van mondanivalója, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a néha-néha megjelenő kritikái.)

Elmarasztalni semmiképpen sem lehet Balogh Gergőt, hiszen az újraolvasásra buzdító „szabadegyetemi előadásokként” olvasható kötete számtalan módon gondolatébresztő, a megszokottól eltérő szempontok, összefüggések észrevételére sarkalló, egyes elméleteivel pedig hiánypótló. Ugyanakkor akinek már ilyen fiatal korában, pályája elején ilyen sok és lényeges mondanivalója van, annak a szakmai nyelven túl tanácsos lenne megtalálnia egy olyan hangnemet is, amellyel önmagát nem megtagadva, de sikeresen eljuthat azokhoz, akik vele együtt szeretnének gyakorlatozni – mind a múlt, mind pedig a jelen irodalmának megértése érdekében.

KELEMEN ERZSÉBET (1964) Debrecen

KELEMEN ERZSÉBET

L. Simon László: A megőrzés kultúrája

Kertész Imre Intézet – Közép- és Kelet-európai Történelem
és Társadalom Kutatásáért Alapítvány, 2023

„[...] végeredményben nem sokat számít, hogy nagyon jól vagy nagyon rosszul írok, a lényeg az, hogy írok, és hogy igazán jelen vagyok” – vallja L. Simon László *A megőrzés kultúrája* című új esszékötetének nyitó fejezetében Michel Houellebecqnek a (*Soumission*) *Behódolás* című regényhősével, az irodalomtörténész és egyetemi tanár François-val. A *Miért írok?* kérdését tárgyalva tudja, hogy kis dolgokból, sok-sok apró képkockából is összeállhat egy olyan kaleidoszkóp, ami táplálja a halhatatlanságba vetett hitét, és amiben talán lesznek nagyobb, fényesebb kristályok is.

A megőrzés kultúrája ilyen kötet. Az egyéni, közösségi, nemzeti identitásunk erősítője, felhívás az értékek, a kultúránk védelmére, megőrzésére. Ahogy a kötet második ciklusában, a címadó esszéjében is írja: „a nemzeti kultúrák valóságos szellemi-lelki keretrendszerek, identitásunkat meghatározó paradigmák”, és ezek „az igazi értékek nem veszhetnek el, mert azokra épülnek a társadalmi normák”. Így lesz az írásnak, az ígének is erőt és hitet adó ereje, és erre hívja fel a jubileumi Tokaji Íróklub résztvevőinek is a figyelmét, hogy éppen ezért nem vonulhatnak el az elefántcsonttoronyba, mert a magyar író a nemzet élő lelkiismerete kell, hogy legyen.

Az integratív jellegű, a különféle szövegtípusok harmonikus jelenlétét prezentáló esszét, ami a filozófiai-szaktudományi értekezést szépírói eszközökkel, művészi stílusban fejt ki, L. Simon Lászlónál tematikailag két csoportra oszthatjuk: művészeti és politikai-közéleti írásokra. Az új kötetében ez harmonikusan egyesül: a *Hidak a Dunán* (2005) című első esszékötet és a *Szubjektív ikonosztáz* (2012) művészi hangvételét folytató esszéihez (lásd az új kötet *Miért írok?* és a *Művészet és mesterségbeli tudás* című keretfejezeteit) harmonikusan illeszkednek az értékeket, a kultúrát óvó-védő, az aktuális problémákat feltáró, arra megoldást kereső politikai-közéleti írásai (*A megőrzés kultúrája*, „*A nemzet közös ihlet*” fejezetek), ez utóbbi területnél ajánlva és szem előtt tartva Pierre Teilhard de Chardin francia teológus és filozófus bölcs tanácsát: „Kevésbé fáradtságos megoldani a problémákat, mint együtt élni velük.”

Így próbálja – a problémák feltárásával – a magyar múzeumok modernizálását is elősegíteni. (Lásd például a Virágos Gábor társszerkesztővel összeállított *A nemzet múzeumai* tényeit, problémafelvetéseit.) *A megőrzés kultúrája* című esszéjében foglalkozik a magas kultúra értékeivel, a valódi és áltudomány megkülönböztetésével, valamint esztétikai kérdésekkel is. Ez utóbbi terület az igazi értékek mellett a giccs problémakörét is érinti. Szóba kerül például John Cage 4 perc 33 másodperces, hang nélküli „zongorajátéka”, ami korábban rá is nagy hatással volt, vagy a művészi hitel megmentése reményében a *giccs* szót idézőjelbe tevő Andy Warhol amerikai képzőművész tette. Az angol konzervatív filozófus és esztéta, a nemrég elhunyt Roger Scruton (1944–2020) az értelmezésébe itt hozza be a reklámvilág fogalmát: szerinte a művészet a reklámparhoz hasonlóan egy nem létező világot teremt. A különbség az, hogy „a reklám valami másnak az eladását szolgálja, míg itt maga a reklám a termék”. Vagyis a giccs nem más, mint ezen jelenségekre adott hibás válasz – vonja le a konklúziót L. Simon László.

A harmadik fejezet címe vendégszöveg József Attila 1929-es *Ady-víziójából*: „A nemzet közös ihlet”. Az író a ciklus nyitó esszéjében Thomas Stearns Eliotra (1888–1965) hívja fel a figyelmet. Eliot társadalomfilozófiai esszéit szellemi alapnak tartja, ugyanis az angol költő, dráma- és esszéíró filozófus a kultúra társadalomban betöltött szerepéről a tradicionalista kultúreszmény szellemében a mai konzervatív gondolkodás számára is érvényes, időálló gondolatokat fogalmazott meg. Az *Egy keresztény társadalom eszméje* című Eliot-kötet előszavában L. Simon László többször idézi a Nobel-díjas angol gondolkodót, aki már a 20. század első felében meg volt győződve arról, hogy az európai kultúra nem éli túl a keresztény hit teljes elsorvadását. S Eliot nem pusztán azért mondta ezt, mert maga is keresztény volt, hanem azért, mert tanulmányozta a társadalom biológiáját. Így ír a militarista liberális veszélyről: „Azzal, hogy megsemmisíti az emberek hagyományos társadalmi szokásait, a természetes közösségi tudatot

egyéni alkotóelemeire bontja, a legostobább elméleteket is eltűri, oktatással helyettesíti a nevelést, bölcsesség helyett az okosságot, a »haladjunk« szemlélet előtérbe helyezésével a hozzáértő helyett a kezdőt támogatja, aminek az ellentéte a reményvesztett apátia, a liberalizmus előkészíti azt, ami önmaga egyetlen tagadása: a mesterséges, mechanikus, sőt brutális irányítást és kontrollt, amely állapot kétségbeesett menedék a liberalizmus által teremtett káosz elől.” Ez ellen – mondja L. Simon László az elioti gondolathoz csatlakozva – „csak és kizárólag a teremtett világ etikai törvényeit újra a mindennapi életünk meghatározójává tevő konzervatív fordulat tud védelmet nyújtani”. S biztat és kér bennünket, hogy „a helyes útra, a ma még csak keskeny ösvényre való visszatalálás érdekében merjünk bátran elioti értelemben vett keresztények és konzervatívok lenni”.

L. Simon László „A nemzet közös ihlet” ciklusban a hatvanéves Magyar Műhelyhez való kapcsolódási, kötődési pontjait is feltárja (pályájának első évtizedében meghatározó volt számára az avantgárd szellemi közeg, s most a hűség a leg erősebb és megtartó kapocs), valamint a Tokaji Író-tábor tanácskozásait, megnyitó beszédeit közli: L. Simon László 2020 óta elnöke a tokaji író-találkozóknak.

A záró fejezet (*Művészet és mesterségbeli tudás*) pedig a nyitó rész identitáserősítő élményanyagát idézi fel – még azokat a részeket is, amelyekben a szűkebb pátria Fejér megyei települései közül Sümegprágáról ír, az anyai nagypapa lakhelyéről, a gyermekkori emlékek, a közös nagycsaládi összejövetelek színteréről –, és a legkülönfélébb művészeti ágakkal, műfajokkal való találkozást bemutató kötetekkel, a *Hidak a Dunán* és a *Japán hajítás* tematikus sokszínűségével teremt kapcsolatot. Ezek a műértelmezések mindig valami társadalmi-politikai, esztétikai és morális értéket, üzenetet hordoznak.

A műalkotás anyagtalanná válásának határait vizsgálva Pogány Gábor Jenő szobrászművész alkotásaival cáfolja meg, hogy a képzőművészetben a 20–21. század kérdéseire csak az anyagtalanná váló művel lehetne érvényes választ adni, tartalmat felmutatni. Pogány Gábor Jenő köztéri szobrai (lásd például a veszprémi örmény zarándokhelyen az *Ararát* vagy Szolnokon a tizenegy alakból álló *Assisi Szent Ferenc prédikációja a madaraknak* című alkotásait, vagy a szé-

kesfehérvári *Aba-Novák Vilmos*-szobrot) mind prezentálják a „tisztas mesterség” hatalmas erejét, a mesterségbeli tudás demonstrálásán túl az önálló esztétikai érték jelenvalóságát, megteremtését. A szerző filozófiai-ontológiai kérdésekről értekezik Horváth Éva Mónika impozáns *Tömeg*-képeit bemutatva. Az anyagi világ stabil egyensúlyra törekvéséről és a harmónia törekenységének ember általi átéléséről, a látható világba zárt és abból kilépni képtelen létértelmezési keretek csapdájáról szól. A sorozat a tömegeletünkkel szembesít bennünket. Elekes Gyula tűzzománcképei szintén egyediek, össze-tevésztetetlenek: alkotásai „kortárs ikonok”. Nemzetének szűkebb közösségét is megjeleníti: a székegy motívumokat, tájakat, arcokat, de ott vannak alkotásain a kereszténység jelképei, például megváltásunk szimbóluma, a kereszt, sőt a kereszténység előtti sámán hitvilág elemeit is felhasználja. A legnagyobb harmóniában és tisztelettel.

drMáriás festményeiről, dalairól szólva kemény szatírával még a névhasználatát is elemzi, s szól a kettős mércéről, amivel Máriás Béla a műveiben a közélet szereplőit méri. Valóban, hol a határ? Meddig művészet a művészet? S a művészet nevében hogyan és miért lehet tiszteletet kívánó (keresztény) jelképeket, személyeket méltatlan kontextusba helyezni, a kereszténységet hitében és méltóságában sérteni? – kérdezhetnénk tárlatlátogatóként, bár a szerző ezt már nem tárgyalja a *Művészeti konzultáció* című drMáriás-kiallítás kapcsán.

Soltész Márton utószava méltó lezárása a kötetnek. L. Simon László kitűzött feladatát, küldetését is felidézi: „megújítva megőrizni és korszerű formában átadni mindazt,

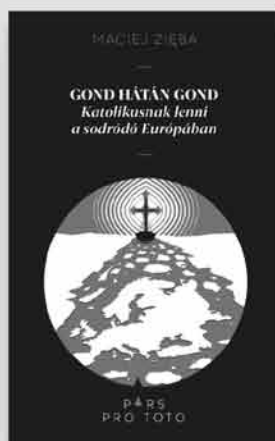
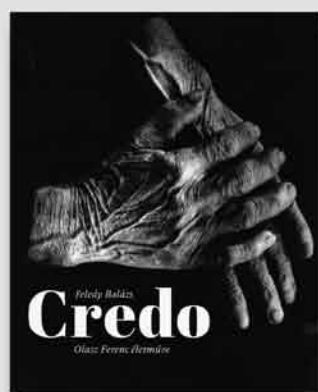
ami sajátosan magyar. Újra felfedezni az archaikus tudást, az istenhit, a kétkezi munka, a természetközeli kisközösségi lét ama megvesztegethetetlen józanságát, amely rendre átsegítette őseinket az egymást érő forradalmak és világháborúk poklain. Amely szüleinket, nagyszüleinket, dédszüleinket minden vész közepette megtartott »embernek s magyarnak«.”

A prózanyelv poétikai kódoltságában, az elméleti írások retorikájában a megnyitók, ünnepi alkal-

mak, hivatalos fórumok, konferenciák, emlékülések stb. szövegei, kritika-esszéi, művészi írásai így állnak össze szerves, kerek egységgé: mint kaleidoszkópban a fényes kristályok.

MEGJELENT!

A MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA TÁRS AZ ÜNNEPEKBEN
ÉS AZ ADVENTI KÉSZÜLŐDÉS IDEJÉN IS.

Az MMA Kiadó ez év karácsonyára is izgalmas kiadványokkal készül: **Olasz Ferenc** lélekemelő fotói több mint kétszáz képen elevenednek meg egy csodálatos albumban, ahogy az idén kilencvenéves **Bartusz György** életműve is impozáns kötetben vár az olvasókra. A kétszáz éve született Madách Imre tiszteletére készülő tanulmánykötet a *Tragédia* irodalmi fogadtatását, színházi, filmes és zenei adaptációit mutatja be – és ha már zene: **Hans Urs von Balthasar** régóta várt írása is érkezik a zene vallási értelmezéséről. A Kárpát-medence zsinagógáit lenyűgöző fotókon és kiváló leírásokban reprezentáló album, a transzilvanizmus közelítéseit adó, hiánypótló tanulmánykötet, valamint **Maciej Andrzej Zięba** lengyel domonkos szerzetes alapos láttelepe a jelenkori katolikus egyház kihívásairól mind jelentős, gondolatébresztő munkák.

Nézzon körül kínálatunkban, mert az MMA Kiadó
könyveivel az ajándék maradandó érték is egyben!

www.mmakiado.hu

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

minden, ami művészet
mma.hu

MMA
KIADÓ